

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Diplomová práce

Bc. Anna Suchomelová

**Způsob výchovy a sourozenecká skupina ve vícedětných
rodinách**

Parenting styles and siblings group in large families

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Iloně Gillernové, CSc. za laskavé vedení, podporu a podnětné rady, které mi velmi pomohly při psaní této diplomové práce.

Dále bych chtěla poděkovat všem rodinám, které se zapojily do výzkumu, za jejich čas, ochotu a vstřícné přijetí.

V neposlední řadě bych ráda poděkovala také své rodině za podporu, pomoc a trpělivost při psaní této diplomové práce i v průběhu celého studia.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 5. dubna 2016

.....
Bc. Anna Suchomelová

Abstrakt:

Diplomová práce se zabývá způsobem výchovy a sourozeneckou skupinou ve vícedětných rodinách. V teoretické části jsou popsána teoretická východiska způsobu výchovy, proměnné působící na způsob výchovy a specifika vícedětných rodin. Pro výzkum v empirické části byla zvolena kvalitativní výzkumná strategie. Výzkumný soubor je složen z devíti rodin české národnosti se čtyřmi až pěti dětmi ve věku 1,5 roku až 18 let. Rodiče jsou ve většině případů vysokoškolsky vzdělání, praktikující katolíci. Data byla získávána kombinací kvalitativních a kvantitativních výzkumných metod. Výstupem práce je popis výchovných specifik vícedětných rodin, možných příčin výchovných rozdílů mezi sourozenci a zároveň charakteristika sourozenecké skupiny. Zdá se, že velikost rodiny se odráží zejména v komunikaci rodičů s dětmi, množství společných činností a v organizaci chodu domácnosti. Příčiny rozdílného výchovného působení na jednotlivé sourozence můžeme hledat v odlišných osobnostních charakteristikách, věku a sourozenecké konstelaci dětí a zároveň v přibývajících zkušenostech rodičů. Význam sourozenecké skupiny se projevuje zejména v kompenzaci nedostatku rodičovské pozornosti, podněcování vývoje mladších sourozenců a rozvoji sociálních dovedností.

Klíčová slova:

způsob výchovy, vícedětné rodiny, sourozenecká skupina

Abstract:

The diploma thesis focuses on parenting styles and the sibling group of large families. The theoretical part describes the theoretical base of parenting styles, variables that can influence parenting styles and the specifics of large families. The qualitative approach in the empirical part was used. The study sample consists of nine Czech families with four or five children aged 1.5 to 18 years. Parents are mostly highly educated practicing Catholics. Data were gathered using qualitative and quantitative methods. The outcome of this research is a description of the specifics of family education in large families, possible causes for education differences among children in a family and the characteristics of a sibling group. Family size impacts communication among parents and children in the family, as well as the number of shared activities and the way the household is organized. Causes of differences in education among siblings can be found in the different personality characteristics, age, sibling constellation and the extent of parental experience. The significance of the sibling group is reflected in a compensation for lack of parental attention, an encouragement of younger siblings' development and a cultivation of social skills.

Key words:

parenting styles, large families, siblings group

OBSAH

ÚVOD	8
TEORETICKÁ ČÁST	9
1 Teoretické koncepty způsobu výchovy	9
1.1 Vymezení způsobu výchovy	9
1.2 Jednodimenzionální model způsobu výchovy	11
1.3 Dvojdimenzionální modely způsobu výchovy	11
1.3.1 Typologie D. Baumrindové	12
1.3.2 Analyticko-syntetický model J. Čápa	12
2 Proměnné ovlivňující způsob výchovy	18
2.1 Osobnostní charakteristiky	18
2.1.1 Osobnostní charakteristiky rodiče	18
2.1.2 Osobnostní charakteristiky dítěte.....	20
2.2 Věk dítěte	22
2.3 Pohlaví dítěte	23
2.4 Sourozenecká konstelace	24
2.5 Zkušenosti rodičů.....	25
2.6 Vztahy mezi sourozenci.....	25
2.7 Velikost rodiny	26
2.8 Kultura a vybrané socioekonomické faktory	27
3 Vícedětné rodiny	31
3.1 Charakteristika vícedětných rodin	31
3.1.1 Faktory ovlivňující narození dětí vyššího pořadí	32
3.2 Dítě ve velké rodině.....	34
3.2.1 Sourozenecká skupina.....	34
3.2.2 Osobnostní charakteristiky dítěte ve velké rodině.....	35
EMPIRICKÁ ČÁST	38
4 Metodologický rámec	38
4.1 Cíle výzkumu a výzkumné otázky.....	38
4.2 Typ výzkumu	38
4.2.1 Vymezení případu.....	38
4.3 Výběr výzkumného souboru.....	39
4.4 Charakteristika výzkumného souboru	39

4.5	Použité výzkumné metody	40
4.6	Etické aspekty výzkumu	42
4.7	Způsob analýzy dat	42
5	Výzkumná zjištění - Kazuistiky rodin	44
5.1	Rodina A	45
5.2	Rodina B	47
5.3	Rodina C	49
5.4	Rodina D	51
5.5	Rodina E	53
5.6	Rodina F	55
5.7	Rodina G	57
5.8	Rodina H	59
5.9	Rodina I	61
5.10	Výchovné dimenze v rodinách	63
6	Analýza výsledků a jejich srovnání	66
6.1	Výchovná specifika velké rodiny	66
6.1.1	Komunikace rodičů s dětmi	66
6.1.2	Organizace chodu domácnosti	70
6.1.3	Společné činnosti	72
6.2	Výchovné odlišnosti mezi jednotlivými sourozenci	73
6.2.1	Věk dětí	73
6.2.2	Osobnostní charakteristiky dítěte	74
6.2.3	Přibývajících zkušenosti rodičů	74
6.2.4	Sourozenecká konstelace	75
6.3	Sourozenecká skupina	76
6.3.1	Vztahy mezi sourozenci	77
6.3.2	Výchovné působení mezi sourozenci	78
6.4	Další proměnné působící na způsob výchovy v rodině	81
6.4.1	Náboženské vyznání	81
6.4.2	Původní rodina rodičů	82
	DISKUZE	83
	ZÁVĚR	92
	Seznam použité literatury	93
	Přílohy	100

ÚVOD

Vícedětné rodiny jsou v naší společnosti poměrně výjimečné a možná právě proto se jim odborná literatura věnuje spíše okrajově. Sama jsem vyrostla ve velké rodině jako nejstarší z pěti dětí a vždycky jsem si byla vědoma toho, že jsme počtem dětí pro okolí trochu zvláštní. Právě kvůli neprobádanosti tohoto tématu jsem se rozhodla vícedětným rodinám věnovat už ve své bakalářské práci, ve které jsem se zaměřila na životní spokojenost matek z těchto rodin. Nyní bych se chtěla pokusit téma vícedětných rodin rozvinout, a rozšířit tak teoretické poznatky o této cílové skupině, tentokrát v kontextu edukačního působení rodiny, které v sobě zahrnuje působení rodičů na děti, působení dětí na rodiče a také působení dětí na sebe navzájem.

V teoretické části popíši teoretická východiska způsobu výchovy, důraz bude kladen zejména na dvojdimenzionální model J. Čápa, který je pro tuto práci klíčový. Dále se zaměřím na proměnné, které mohou být příčinou variace způsobu výchovy mezi více rodinami i v rámci jedné rodiny. V závěru teoretické části se pokusím o charakteristiku vícedětných rodin a popsání specifík života dítěte ve velké rodině.

Cílem empirické části této práce bude popsat výchovná specifika vícedětných rodin, hledat proměnné, které by mohly být příčinou rozdílů ve výchovném působení rodičů mezi jednotlivými dětmi, a charakterizovat velkou sourozeneckou skupinu. Kvalitativní výzkum s designem deskriptivní mnohonásobné případové studie mi umožní získat o cílové skupině velké množství informací a sledovat ji v jejím přirozeném prostředí. Díky kazuistickému zpracování bude mít čtenář možnost seznámit se s každou rodinou a sledovat její edukační působení. Pomocí porovnání všech případů a hledání souvislostí mezi nimi pak bude možné popsat specifika vícedětných rodin.

Tato diplomová práce by měla přispět k rozšíření poznatků o vícedětných rodinách, které by mohly být využity například v poradenské praxi.

TEORETICKÁ ČÁST

1 Teoretické koncepty způsobu výchovy

V úvodu této kapitoly si vymezíme pojem **způsob výchovy** a popíšeme si jeho dvě hlavní proměnné: *emoční vztah* a *výchovné řízení*. Dále čtenáři přiblížíme nejpoužívanější teoretické koncepty způsobu výchovy a jejich typologii. Podrobněji se zaměříme na analyticko-syntetický model J. Čápa, který je pro tuto práci zásadní.

1.1 Vymezení způsobu výchovy

Způsob výchovy v širším pojetí chápeme jako celkové výchovné působení matky, otce, širší rodiny, blízkých osob, učitelů a školy. V užším smyslu ho pak můžeme chápat jako edukační působení rodičů na dítě. Projevuje se jako volba a způsob užití výchovných prostředků, metod a postupů, kterým také odpovídá určité prožívání a chování dítěte. Dítě svým chováním zase zpětně ovlivňuje chování a prožívání dospělého. Způsob výchovy zahrnuje emoční vztah, důležité momenty vzájemné interakce, způsob komunikace, způsob reagování dospělého na dítě, klima společných činností, míru požadavků, jež dospělý na dítě klade, a způsob kontroly jejich plnění včetně trestů a odměn. Za stěžejní jsou ve výchově považovány dvě proměnné (dimenze), kterými jsou **emoční vztah** k dítěti a forma **výchovného řízení** (Čáp, 1996, 1999; Čáp & Boshek, 1996; Gillernová, 2011).

Kladný emoční vztah se rozvíjí komunikací a vzájemnou interakcí rodičů s dětmi probíhající v příznivém prostředí (Gillernová, 2009a). Je považován za vůbec nejdůležitější a klíčový moment ve výchově. Rodič projevující kladný emoční vztah s dítětem komunikuje bez větších problémů, užívá si společnou činnost, umí se se svým potomkem zasmát, pohladit ho a povzbudit při každodenních i výjimečných a náročných činnostech. Dítě je rodičem akceptováno i se svými nedostatky. Naopak rodič se *záporným emočním vztahem* má problémy s komunikací a společnou činností vnímá spíše jako nutnost, jež mu nepřináší žádné zvláštní potěšení. Dítěti nevěnuje dostatek času, ať už kvůli svému zaměstnání či jiným aktivitám. Péči o tyto děti tak často zastává jiná blízká osoba, například prarodič. Děti jsou málo chváleny, rodiče se nezajímají o jejich úspěchy, častěji upozorňují na jejich nedostatky, zesměšňují a ponižují je a porovnávají je se sourozenci. Vzhledem k tomu, že láskyplný vztah rodiče s dítětem je jedním z hlavních předpokladů pro příznivý vývoj osobnosti, vnímáme záporný emoční vztah v rodině jako nežádoucí (Čáp, 1999; Čáp, Čechová, & Boshek, 2000;

Gillernová, 2009a). Kladný emoční vztah rodičů k dítěti má velmi příznivý vliv například na rozvoj vytrvalosti, altruismu a kooperativnosti. Naopak děti, jejichž rodiče k nim projevují záporný emoční vztah, mají často tyto vlastnosti méně rozvinuté a mohou mít problémy s vytrvalostí při činnostech, ke kterým nejsou dostatečně motivovány (Čáp, 1996; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Výchovné řízení představuje míru zákazů a příkazů, jejichž plnění rodič v různé míře kontroluje. Může mít více forem: *slabé řízení* (nízká míra požadavků a kontroly), *střední řízení* (adekvátní míra požadavků), *silné řízení* (vysoká míra požadavků a kontroly) a *rozporné řízení* (vysoké nároky a slabá či nahodilá kontrola). Zde však na rozdíl od emočního vztahu neplatí, že silné řízení musí mít negativní dopad na vývoj dítěte, a to v případě, že je kompenzován kladným emočním vztahem. Za velmi nepříznivou formu řízení je považována forma rozporná, ve které je řízení rodičů nestabilní, někdy přísné a jindy naprosto lhostejné. Za nejpříznivější formu řízení je považováno řízení střední, které zahrnuje adekvátní míru kontroly a požadavků rodičů na děti (Čáp, 1999; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000; Gillernová, 2011).

Dimenze řízení a emočního vztahu na sobě nejsou nezávislé. Z výzkumů realizovaných v našem prostředí vyplývá, že extrémně slabé i extrémně silné řízení bývá častěji spojeno se záporným emočním vztahem. Střední řízení je naproti tomu častěji doprovázeno kladným emočním vztahem (Čáp, 1999; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000). Z novějšího výzkumu provedeného v letech 2000 – 2002 vyplývá, že slabé řízení je častěji spojeno s kladným emočním vztahem obou rodičů a rozporné řízení se častěji vyskytuje v kombinaci se středním a záporným emočním vztahem (Gillernová, 2009a).

Způsob výchovy je poměrně stabilní součástí životního stylu každé rodiny, proto není snadné ho změnit. Poradenská intervence může pomoci rodičům zprostředkovat náhled na výchovný styl, jež ve vlastní rodině praktikují, a uvědomit si jeho nepříznivé důsledky. Díky tomuto náhledu lze způsob výchovy částečně modifikovat. Jednou z metod, jež se v tomto směru osvědčila, je například videotrénink (Čáp, 1999). Gillernová (2004) se domnívá, že je možné změnit záporný emoční vztah v příznivější formu, a to například prostřednictvím společných činností rodičů a dětí. Společné činnosti jsou totiž jedním z výchovných prostředků, které působí na rozvoj vztahů v rodině, prohloubení interakce mezi rodiči a dětmi a zároveň podporuje příznivé emoční klima uvnitř rodiny (Gillernová, 2004).

1.2 Jednodimenzionální model způsobu výchovy

Prvním teoretikem, který se způsobem výchovy zabýval, byl K. Lewin. Společně se svými kolegy zkoumal, jaký mají rozdílné styly vedení dopad na agresivitu dětí. Na základě pětiměsíčního pozorování chlapeckých skupin sestavil již klasický koncept popisující **tři styly vedení**: autokratický, demokratický a *laissez-faire*¹ (Lewin, Lippitt, & White, 1939). Autor se ve svém konceptu soustředí pouze na dimenzi výchovného řízení, proto hovoříme o jednodimenzionálním modelu. **Autokratický** styl vedení je považován za nejméně vhodný, vyznačuje se množstvím trestů, příkazů a zákazů. Pokud je tento styl aplikovaný rodiči, vede k omezení samostatnosti dítěte a k potlačení jeho iniciativy, dále také k vyššímu napětí, dráždivosti, agresivitě a dominanci ve skupině. **Liberální** (*laissez-faire*) styl vedení se vyznačuje slabým řízením, nízkými požadavky a kontrolou ze strany rodičů. Tento výchovný styl není považován za příliš vhodný, jelikož dětem nedává jasné hranice. **Demokratický** styl vedení je považován za nejpříznivější způsob výchovy. Rodič dítěti nedává příkazy, ale jeho požadavky jsou kladeny laskavým a srozumitelným způsobem. Tento výchovný styl podporuje samostatnost dítěte, jeho iniciativu, ale zároveň mu v jeho chování dává hranice (Čáp, 1993, 1999; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

1.3 Dvojdimenzionální modely způsobu výchovy

E. S. Schaefer (1959 podle Čáp, 1993, 1999) popisuje první dvojdimenzionální model rodičovských postojů obsahující **dimenzi emočního postoje** (kladný vs. záporný) a **dimenzi řízení** (silné vs. slabé). Dimenze emočního postoje zahrnuje na jedné straně lásku a kladný postoj k dítěti, na druhé straně zavrhuje a nepřátelský postoj. Dimenze řízení v rodině se může projevat jako naprostá autonomie dítěte s minimálním řízením rodičů, nebo naopak jako extrémně silné řízení rodičů. Celkový způsob výchovy v rodině je pak vyjádřen kombinací těchto dvou dimenzí. Tento model můžeme považovat za mírně zjednodušující, jelikož nedokáže postihnout například ambivalentní vztah rodičů k dítěti.

Manželé Tauschovi ve svých výzkumech vycházejí z Lewinovi koncepcí tří stylů výchovy, zároveň však neopomíjejí dvě dimenze rodičovských postojů (dimenzi emočního vztahu a dimenzi řízení). Na základě množství výzkumů navrhuje **Model dvou nezávislých dimenzí**, ve kterém slučují dvě dimenze rodičovských postojů a Lewinovu jednodimenzionální koncepci tří stylů výchovy (Tausch & Tausch, 1963 podle Čáp, 1996).

¹ *Laissez-faire* = liberální styl vedení/výchovy (podle Čáp, 1993)

1.3.1 Typologie D. Baumrindové

D. Baumrindová (1966, 1975, 2005) navazuje na model K. Lewina a používá typologii tří výchovných stylů: autoritativního, autoritářského a shovívavého. **Shovívaví** rodiče reagují na dítě pozitivně, téměř ho netrestají a velmi málo ho kontrolují. Nevychovávají ho k poslušnosti, jež je definována vnějšími pravidly, a na své děti mají spíše malé požadavky. Na domácích pracích se děti podílejí málo a ani od nich není vyžadována přílišná pořádnost. Jsou zahrnuty do diskuse o rodinných záležitostech a je jim umožněno samostatně si řídit a plánovat vlastní aktivity. Shovívaví rodiče se tak na prvním místě snaží vyhovět přání dítěte. **Autoritářští** rodiče jsou naopak velmi direktivní a očekávají od svých potomků absolutní poslušnost. Snaží se řídit a tvarovat chování dítěte podle standardů, které jsou často dány nějakou vyšší autoritou, například náboženstvím. Vedou ho k absolutní poslušnosti, mravnosti a pořádku. Pokud se chování dítěte neslučuje s představou rodičů, je dítě potrestáno. Autoritářští rodiče projevují svým potomkům málo vřelosti a náklonnosti. **Autoritativní** styl je kompromisem mezi dvěma výše uvedenými výchovnými styly a podle Baumrindové také tím nejvhodnějším způsobem výchovy. Chování rodičů je pro dítě snadno čitelné, rodiče vyžadují kázeň a disciplínu, ale zároveň projevují vůči dítěti dostatek náklonnosti. Pozitivně hodnotí jak disciplínu, tak autonomii svého dítěte. Na rozdíl od shovívavé výchovy, ve které se rodič řídí výhradně přáním dítěte, a autoritářské výchovy, kdy se rodič řídí dogmatickými pravidly vyšší autority, autoritativní způsob výchovy podporuje v dítěti autonomii a zároveň mu určuje důležitou hranici mezi svobodou a zodpovědností. Rodiče aplikující tento výchovný styl své děti podporují v prosociálním chování, zodpovědnosti, respektování dospělé autority, ale zároveň děti vedou k nezávislému a autonomnímu myšlení. Tyto děti mají ve škole častěji dobrý prospěch a vykazují méně kázeňských problémů (Baumrind, 1966, 1975, 2005).

Tento model byl autorkou později rozšířen o čtvrtý styl výchovy – styl **zanedbávající** (např. Baumrind, 1991 podle Baumrind, 2005). Zanedbávající styl představuje ty rodiče, kteří se snaží minimalizovat čas a energii, kterou musí obětovat interakci se svými dětmi. Na dítě proto nekladou žádné nároky a jsou vůči němu v podstatě lhostejní.

1.3.2 Analyticko-syntetický model J. Čápa

Analyticko-syntetický model J. Čápa, neboli **Model devíti polí způsobu výchovy** (Čáp, 1995), postihuje vzájemné působení dimenze emočního vztahu rodičů k dítěti a jejich

výchovné řízení. Vzhledem k tomu, že budeme z analyticko-syntetického modelu vycházet také v empirické části této práce, popíšeme ho podrobněji.

Původně byl navržen model čtyř komponentů výchovy (kladný a záporný vztah, kladení požadavků a poskytování volnosti), které bylo možno vzájemně kombinovat a vytvořit tak větší množství specifických kombinací. Tím byly překonány nedostatky Shaeferova či Lewinova modelu, kterými nebylo možné postihnout například ambivalenci rodičů v emočním vztahu k dítěti či ve výchovném řízení (Čáp, 1996; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000). Později byl na základě těchto kombinací vytvořen model dvanácti polí, který byl posléze zjednodušen na finální Model devíti polí (viz tabulka 1). Podle tohoto modelu sledujeme u každého rodiče čtyři komponenty výchovy: kladný, záporný, požadavků a volnosti. Jako nástroj měření nám slouží **Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy** pro děti starší 11 let (Čáp & Boschek, 1994) a **Dotazník stylů výchovy** pro děti od 8 do 12 let (Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Způsob výchovy v rodině je v tomto modelu vyjádřen syntézou kladné a záporné komponenty výchovy, jež značí **emoční vztah**. Získáváme tak informace o formě emočního vztahu jednoho z rodičů nebo obou rodičů dohromady. Ten můžeme rozlišovat na *kladný až extrémně kladný*, kdy rodiče oceňují své dítě, prožívají s ním radostné okamžiky, mají radost z jeho pokroků, *střední*, kdy jsou projevy záporné a kladné komponenty v rovnováze, *záporný*, kdy dítě nemá pocit, že by mu rodiče rozuměli, a necítí jejich podporu, a *záporně-kladný*, kdy u jednoho z rodičů dítě vnímá převážně projevy kladné komponenty, u druhého pak převážně projevy komponenty záporné (Čáp & Boschek, 1998; Gillernová, 2004, 2009b, 2011).

Syntézou komponenty požadavků a volnosti získáváme informaci o formě **výchovného řízení** jednoho či obou rodičů. Řízení může být *silné*, pro něž je charakteristické množství požadavků a příkazů a důsledná kontrola, *střední*, kdy je míra nároků a požadavků na dítě přiměřená, *slabé*, kdy rodiče dítě kontrolují minimálně a také míra požadavků je velmi nízká, nebo *rozporné*, kdy rodiče na dítě kladou množství požadavků, avšak nekontrolují jejich plnění (Čáp & Boschek, 1998; Gillernová, 2004, 2009b, 2011).

Syntézou emočního vztahu a výchovného řízení obou rodičů pak získáváme informaci o konkrétním způsobu výchovy v rodině, který může být charakterizován jednotlivými poli modelu (Čáp, 1999; Čáp & Boschek, 1996, 1998; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Emoční vztah	Řízení silné	střední	slabé	rozporné
záporný	1 výchova autokratická, tradiční, patriarchální		2 liberální výchova s nezájmem o dítě	3 pesimální forma výchovy, rozporné řízení se záporným vztahem
záporně-kladný	9 výchova emočně rozporná, jeden z rodičů zavrhuje, druhý extrémně kladný nebo dítě je s ním v koalici			
kladný	4 výchova přísná a přitom laskavá	5 optimální forma výchovy se vzájemným porozuměním a přiměřeným řízením	6 laskavá výchova bez požadavků a hranic	7 rozporné řízení relativně vyvážené kladným emočním vztahem
extrémně kladný			8 kamarádský vztah, dobrovolné dodržování norem	

tabulka 1 Model devíti polí způsobu výchovy (Čáp, Čechová, & Boschek, 2000, s. 6)

Pro **první pole** je charakteristický záporný emoční vztah obou rodičů, který je kombinován s vysokou mírou řízení. Výchova se vyznačuje kladením přísných příkazů a zákazů, přičemž je vyžadováno jejich bezpodmínečné plnění. Při nesplnění těchto požadavků následují tresty, ať už fyzické nebo psychické. Dobrý výkon je považován za samozřejmost a není rodiči nijak odměněn. Často jsou zdůrazňovány nedostatky dítěte, rodiče se mu posmívají, projevují vůči němu nedůvěru při dosahování vyšších cílů (např. při studiu) a srovnávají ho s druhými. Očekávají od dítěte naprostou poslušnost. Dítě se však často v dospívání bouří a přechází do opozice vůči autoritě (Čáp, 1995; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Záporným emočním vztahem se vyznačuje také **druhé pole**, ale na rozdíl od předchozího pole je řízení rodičů slabé. V tomto výchovném stylu je rodič ke svému potomkovi v podstatě lhostejný. Na dítě sice neklade vysoké požadavky, což ale v kombinaci s absencí kladného emočního vztahu značí rodičův nezájem o dítě. Výsledkem je, že ani dítě samo na sebe nedokáže klást vyšší požadavky, má problémy s vytrvalostí a sebeovládáním (Čáp, 1995; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Ve výchovném stylu charakteristickém pro **třetí pole** je vedle záporného emočního vztahu přítomno u jednoho nebo obou rodičů rozporné řízení, dítěti je ze strany rodičů poskytována relativní volnost, avšak jakmile se naskytne problém, jeden nebo oba rodiče přecházejí do autokratického stylu. Tento výchovný styl je také nazýván pesimálním a je považován za nejméně vhodný. Děti vychovávané tímto způsobem bývají často nesvědomitě, mají problémy s vytrvalostí a jsou náchylnější k psychické labilitě (Čáp, 1995; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Na rozdíl od pole prvního, druhého a třetího, pro která je charakteristický záporný emoční vztah, je pro pole čtvrté až osmé typický emoční vztah kladný až extrémně kladný kombinovaný s různou úrovní řízení. Rodiče uplatňující výchovný styl **čtvrtého pole** mají ke svému dítěti kladný až extrémně kladný emoční vztah, který je kombinován se silným řízením. Podle autorů Dotazníku stylů výchovy (Čáp, Čechová, & Boschek, 2000) je výskyt tohoto výchovného stylu v současné populaci nízký. Rodiče aplikující tento výchovný styl jsou sice velmi přísní, ale přesto k dítěti laskaví. Jsou autoritou, ale navzdory tomu je dítě vnímá jako blízkého člověka. Dítě je díky tomu schopné akceptovat i velmi náročné požadavky rodičů (Čáp, 1995; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Pro **páté pole** je typický kladný nebo extrémně kladný emoční vztah a střední řízení. Tento výchovný styl je považován za optimální a pro psychický vývoj dítěte velmi příznivý. Mezi rodiči a dětmi funguje přátelský a demokratický vztah, dítě si tak užívá společné činnosti s rodiči. Rodiče kladou požadavky a jejich plnění kontrolují takovým způsobem, který dítě vnímá jako adekvátní a akceptuje ho (Čáp, 1995; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Šesté pole vyznačující se kladným emočním vztahem se slabým řízením představuje liberální výchovu, ve které nejsou rodiči kladeny vysoké požadavky a většinou ani nedochází ke kontrole jejich plnění. Rodiče aplikující tento výchovný styl často odstraňují dítěti překážky a omlouvají jeho chování. Tento způsob výchovy se někdy vyskytuje u rodičů, kteří tímto způsobem kompenzují silné řízení svého partnera, dále pak v rodinách s vážně nemocným dítětem (Čáp, 1995; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Sedmé pole je vymezeno kladným nebo extrémně kladným emočním vztahem, který je kombinován s rozporným řízením. I přes nepříznivě vyhlížející rozporné řízení není tento výchovný styl pro děti celkově nepříznivý. Děti často považují své rodiče za „laskavě přísné“. Rozporné řízení je totiž vyváženo kladným emočním vztahem (Čáp, 1995; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Osmé pole je velmi podobné šestému poli, avšak pro děti se jeví jako příznivější. Je charakteristické extrémně kladným emočním vztahem a slabým výchovným řízením. I přes slabé řízení jsou některé děti vychovávané tímto výchovným stylem velmi svědomité. Často se podílejí na domácích pracích a plní si své povinnosti, aniž by je musel rodič kontrolovat. Tuto skutečnost si lze vysvětlit silnou identifikací s rodičem, jež je podpořena extrémně kladným emočním vztahem (Čáp, 1995; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Pro **deváté pole** je typický záporně-kladný emoční vztah, kdy dítě vnímá emoční vztah u jednoho rodiče jako extrémně kladný, u druhého rodiče však jako záporný. V rodině pak často vznikají koalice mezi dítětem a rodičem, který má k němu extrémně kladný emoční vztah. Pro dívky je tento způsob výchovy relativně příznivý, u chlapců je však považován za nepříznivý (Čáp, 1995; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Více výzkumů provedených na našem území potvrdilo vztah mezi způsobem výchovy a **konkrétními rysy osobnosti**. Například pro rozvoj *svědomitosti* dítěte je z hlediska Modelu devíti polí nejvhodnější osmé a páté pole, jež jsou obě charakteristická kladným až extrémně kladným emočním vztahem. Rozvoj svědomitosti nejlépe podporuje střední (páté pole) či silné řízení. Přesto i slabé řízení může být pro vývoj svědomitosti příznivý, pokud je kombinováno s extrémně kladným emočním vztahem (osmé pole). Za nejméně vhodné pro rozvoj svědomitosti je pak považováno pole třetí, charakterizované rozporným řízením, a pole druhé, charakterizované slabým řízením, obojí v kombinaci se záporným emočním vztahem (Čáp, 1995, 1996). Ve výzkumu Čápa a Boschka (1998) byl prokázán u obou pohlaví statisticky významný vztah kladného až extrémně kladného emočního vztahu také ke *stabilitě* (Čáp & Boschek, 1998). Podle Čápa (1995) je pro vývoj stability z hlediska Modelu devíti polí nejpříznivější páté pole a poté pole osmé, která jsou charakteristická kladným až extrémně kladným emočním vztahem se středním (páté pole) a slabým řízením (osmé pole). Naopak nejhorší je pro vývoj stability pole třetí a druhé. Také *extraverze*, u které předpokládáme vliv genetické predispozice, může být ovlivněna výchovným stylem rodičů. Extravertovaní mladiství častěji reflektují slabé výchovné řízení ze strany rodičů. Introverze může být naopak ovlivněna rodičem, jenž je na své dítě velmi přísný, podporuje v něm strach z potenciálního nebezpečí a pesimistický pohled na budoucnost. U chlapců bývá introverze také spojována se záporným emočním vztahem matky (Čáp, 1996; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Ze studie provedené v letech 2000 – 2002 na výzkumném souboru 2178 dětí ve věku od 11 do 18 let vyplývá, že v našem prostředí je nejvíce zastoupený způsob výchovy odpovídající třetímu poli, který můžeme charakterizovat záporným emočním vztahem a rozporným řízením. U chlapců se vyskytoval ve 33,1 %, u dívek ve 25,4 %. Záporný a záporně kladný emoční vztah, který odpovídá prvnímu, druhému, třetímu a devátému poli, byl zastoupen v rodinách 51,9 % dívek a 55,5 % chlapců výzkumného souboru. Kladný nebo extrémně kladný emoční vztah, odpovídající čtvrtému, pátému, šestému, sedmému

a osmému poli, byl zjištěn u 48,1 % chlapců a 44,1 % dívek. Zbytek chlapců a dívek reflektovalo v rodině záporně-kladný emoční vztah (Gillernová, 2004).

Řízení prochází v posledních dvou desetiletích výraznou proměnou, a to směrem ke slabému řízení, což se projevilo ve více výzkumech realizovaných od poloviny 90. let na katedře psychologie FF UK v Praze (Gillernová, 2011). Ve výše zmíněné studii provedené v letech 2000 – 2002 se dále potvrdilo, že jak u chlapců, tak u dívek ve výchovném řízení výrazně převažuje forma slabého řízení (u chlapců 42,9 %, u dívek 47,5 %), druhé nejčastěji zastoupené je pak řízení rozporné (u chlapců 44,2 %, u dívek 34,8 %). Slabé řízení se vyskytovalo spíše výjimečně (u dívek v 10,3 %, u chlapců v 7,4 %). I přesto platí, že v edukačním prostředí rodiny je pro dítě důležité jasné vymezení hranic. Řízení se může postupně přeměňovat ve slabší formu společně s přibývajícím věkem dítěte (Gillernová, 2004, 2009a).

Shrnutí

V edukačním působení rodičů sledujeme dvě dimenze: emoční vztah a řízení. U všech výše popsaných dvojdimenzionálních modelů způsobu výchovy platí, že emoční vztah k dítěti je nejdůležitějším a klíčovým momentem ve výchově. Zdá se, že příznivé faktory osobnosti jsou spjaty s kladným emočním vztahem rodičů k dítěti a středním nebo silným řízením. Z hlediska typologie D. Baumrindové tomuto typu edukačního působení odpovídá autoritativní styl. Z hlediska modelu devíti polí je za optimální způsob výchovy považováno páté pole, jež splňuje výše uvedená kritéria (kladný emoční vztah a střední řízení). Podle Čápa a Boschka (1998) je pravděpodobné, že dítě, které je vychovávané tímto způsobem výchovy, vyroste ve stabilní osobnost se zralým charakterem a klidnějším temperamentem bez extrémní dominance. Tyto vlastnosti jsou rodiči hodnoceny většinou pozitivně, což napomáhá k prohlubování kladného emočního vztahu rodiče k dítěti. Naproti tomu záporný emoční vztah (například pole druhé a třetí) a vysoký komponent požadavků je častěji spjat s těmi faktory osobnosti a chováním dítěte, jež jsou v rozporu s výchovnými záměry rodičů, což pro ně může být velmi zneklidňující a frustrující. S tím může souviset také zhoršení emočního vztahu rodičů k dítěti (Čáp & Boschek, 1998).

V našem prostředí se nejčastěji vyskytuje způsob výchovy, který můžeme charakterizovat záporným emočním vztahem a rozporným řízením (třetí pole). Řízení reflektují děti v naší společnosti nejčastěji jako slabé případně rozporné, výjimečně pak jako silné.

2 Proměnné ovlivňující způsob výchovy

V odborné literatuře se setkáváme s větší skupinou proměnných, které ovlivňují způsob výchovy, očekávání rodičů a jejich reakce na chování dítěte. Čáp (1996) mezi ně řadí vlastnosti a zkušenosti rodičů, vlastnosti a zkušenosti dětí, jejich chování, kterým zpětně ovlivňují své rodiče, a společensko-historické podmínky, kterými rozumíme například určité historické období, kulturu a tradice dané země či dané rodiny, ekonomickou situaci atd. Mimo výše zmíněné proměnné může hrát roli také věk a pohlaví dítěte, velikost rodiny, sourozenecké vztahy, sourozenecké konstelace a další. Všechny uvedené proměnné mohou ovlivňovat variabilitu způsobu výchovy mezi více rodinami nebo v rámci jedné rodiny. V odborné literatuře se setkáváme s množstvím výzkumů, které se věnují problematice vlivu těchto proměnných na výchovu. V následující kapitole se pokusíme přiblížit, jak mohou tyto proměnné ovlivňovat způsob výchovy v rodině, reakce rodičů a jejich očekávání na dítě.

2.1 Osobnostní charakteristiky

Vztah mezi rodičem a dítětem je dlouhodobým dyadickým vztahem, který je ovlivněn osobnostními charakteristikami jak rodičů, tak dětí. Výchova v rodině není jednosměrná. Rodiče výchovně působí na své dítě a zároveň dítě působí na své rodiče. Různé osobnostní charakteristiky dětí vyvolávají rozličné reakce rodičů, a stejně tak osobnostní charakteristiky rodičů mají vliv na to, jak budou své děti vychovávat.

2.1.1 Osobnostní charakteristiky rodiče

V odborné literatuře se můžeme setkat s množstvím výzkumů, které se zaměřují na vztah způsobu výchovy a rysů v rámci pětifaktorového modelu osobnosti Big Five². Objevují se také výzkumy, které se zaměřují na souvislost způsobu výchovy a některých konstruktů psychologie osobnosti (např. psychická zralost³, *self-esteem*⁴, *locus of control*⁵).

² Big Five = pětifaktorový model osobnosti, který vychází z předpokladu, že rysy osobnosti můžeme na nejabstraktnější úrovni popsat pomocí pěti faktorů: extravertze, neuroticismu, svědomitosti, přívětivosti a otevřenosti k novým zkušenostem (Blatný, 2010).

³ Psychická zralost = úroveň duševních funkcí, kterých člověk obvykle dosahuje okolo 20. roku života. Vyznačuje se sebejistotou, sebeúctou, sebevědomím, vyhraněnými názory a zájmy, citovou stabilitou a schopností samostatně se rozhodovat a přebírat odpovědnost (Hartl & Hartlová, 2009).

⁴ Self-esteem = do českého jazyka překládáme nejčastěji jako sebevědomí, sebeocnění nebo vážení si sebe sama (Křivohlavý, 2012).

Pokud hovoříme o **psychické zralosti** vychovávajících, lze říci, že zralí rodiče jsou v péči o své potomky obecně senzitivnější a jejich výchova je, dle terminologie D. Baumrindové, častěji autoritativní, méně často pak autoritářská či shovívavá. Psychická zralost rodiče je důležitou podmínkou pro příznivý vývoj dítěte. Zralost rodiče se projevuje zejména v situacích, kdy může být chování dítěte pro rodiče frustrující. Zralý rodič by měl být schopen nahlédnout na situaci z perspektivy dítěte, měl by být schopen pracovat se svými emocemi, a také uspokojovat své vlastní potřeby. Vysoká úroveň **self-esteem** u rodiče je spojována s vyšší sensitivitou vůči potomkovi a větší stimulací. Podobně vnitřní **locus of control** je asociován s více stimulujícím prostředím (Belsky & Barends, 2002).

Na osobnost rodiče se můžeme podívat také komplexněji z hlediska pětifaktorového modelu osobnosti **Big Five**. Rodiče s vyšším skóre v neuroticismu jsou obvykle méně kompetentními rodiči. Vzhledem ke zvýšenému výskytu deprese (i neklinické), vyšší úzkostnosti a iritability jsou jako rodiče méně aktivní a mají tendenci k silnému řízení. Pro emočně stabilní rodiče je naopak jednodušší adekvátně odpovídat na chování svých dětí. Vysoké hodnoty faktoru extraverze jsou spojovány se senzitivnějším přístupem rodiče, větší emoční zaangażovaností a stimulací dítěte (Belsky & Barends, 2002; Prinzie, Stams, Deković, Reijntjes, & Belsky 2009).

Rodiče skórující vysoko ve faktoru přívětivosti poskytují svým dětem vřelé, chápatelivé a protektivní prostředí. Svědomití rodiče jsou obecně velmi organizovaní a svým dětem poskytují strukturované a srozumitelné stabilní prostředí. Rodiče skórující vysoko na škále otevřenosti ke zkušenosti poskytují svým dětem nové stimulující podněty a projevují jim dostatek náklonnosti (Prinzie, Stams, Deković, Reijntjes, & Belsky 2009). Tito rodiče jsou také flexibilnější a více přístupní alternativním způsobům výchovy (Koenig, Barry, & Kochanska, 2010).

Celkově lze říci, že rodiče, kteří vykazují vyšší hodnoty extraverze, přívětivosti, svědomitosti a naopak nižší hodnoty neuroticismu, vychovávají své dítě častěji příznivějším způsobem, jsou schopni adekvátněji odpovídat na signály svého potomka a poskytují mu vřelé a strukturované prostředí. Rodiče, kteří skórují vysoko na škále přívětivosti a zároveň nízko na škále neuroticismu, více podporují autonomii svého potomka, a to v porovnání

⁵ Locus of control = do českého jazyka překládáme nejčastěji jako místo řízení (autorem J. Rotter); lidé s vnitřním místem řízení věří, že odměny a úspěchy jsou výsledkem jejich vlastního přičinění, naopak lidé s vnějším místem řízení jsou přesvědčeni, že není v jejich moci jakkoli ovlivnit svou životní situaci, proto se o to ani nepokouší (Plhánková, 2003).

s ostatními rodiči. Dětské snahy o autonomii pak nevnímají jako útok na rodičovskou autoritu, ale naopak vnímají toto dětské snažení pozitivně. Tito rodiče jsou také celkově odolnější vůči frustraci (Prinzle, Stams, Deković, Reijntjes, & Belsky 2009).

2.1.2 Osobnostní charakteristiky dítěte

Rozdílné osobnostní charakteristiky dítěte, které se projevují v jeho chování, vyvolávají rozdílné reakce jeho okolí. To, jakým způsobem okolí reaguje na dítě, je formováno již v prvních měsících života dítěte (de Haan, Deković, & Prinzle, 2012). Každé dítě je ve svých vlastnostech jedinečné, a může tak vyvolávat rozdílné reakce rodičů. Děti se liší v temperamentu, v tom, do jaké míry jsou schopny kontrolovat své emoce, a také ve způsobu, jakým reagují na výchovné strategie rodičů (Putnam, Sanson, & Rothbart, 2002).

Z hlediska osobnostních charakteristik můžeme děti rozdělit do dvou skupin: *easy child* (bezproblémové dítě) a *difficult child* (obtěžně vychovatelné dítě) (např. Putnam, Sanson, & Rothbart, 2002). Pro obtěžně vychovatelné dítě je typické projevovat spíše negativní emoce, má nižší frustrační toleranci, je impulsivní, neposedné a roztěkané. U rodičů takové dítě vyvolává častěji negativní reakce. Některé matky mohou ve vztahu k dítěti pociťovat nízkou *self-efficacy*⁶, která se pak může projevit sníženou citlivostí k jeho potřebám. Některé výzkumy však přicházejí s překvapivými zjištěními, které naznačují, že obtěžně vychovatelnému dítěti se někdy od rodičů dostává více péče a pozornosti, než je tomu u dětí bezproblémových. Citlivý rodič je totiž schopen rozpoznat zvýšenou potřebu pozornosti a péče u dětí se složitějším temperamentem. Stále ale platí, že bezproblémové dítě bývá v porovnání s obtěžně vychovatelným dítětem méně často trestané a zažívá ze strany rodičů více projevů vřelosti, pocit bezpečí a méně kontroly (Gfroerer et al., 2011; Putnam, Sanson, & Rothbart, 2002). V případě reakcí rodičů na obtěžně vychovatelné dítě může hrát roli také pohlaví dítěte, negativní projevy dívek jsou totiž rodiči tolerovány hůře, než je tomu u chlapců (Putnam, Sanson & Rothbart, 2002).

Americký výzkum (de Haan, Deković, & Prinzle, 2012), který se věnuje vztahu osobnostních charakteristik rodičů, adolescentů a způsobu výchovy, využívá pětifaktorového modelu osobnosti **Big Five**. Ve vztahu k výchově byly sledovány dvě proměnné objevující se v rodičovském chování. První z nich, *overreactivity*, můžeme chápat jako rodičovskou tendenci reagovat na dítě hněvivě. Rodič je dítětem často iritován, je netrpělivý a má averzi

⁶ Self-efficacy = vnímání osobní účinnosti, která spočívá v přesvědčení člověka o tom, že je v jeho moci ovlivňovat svůj život a kontrolovat události, které se mu dějí (Hoskocová, 2006).

k problematickému chování svého potomka. Druhá proměnná, *warmth*, zahrnuje míru projevení náklonnosti, která může být vyjadřována například objímáním, líbáním, chováním dítěte atd. Autoři ve výzkumu ukazují, že při úvahách o výchově od sebe nelze oddělit osobnostní charakteristiky rodičů a dětí. Například proměnná *overreactivity* je totiž spíše ovlivněna osobností rodiče, kdežto proměnná *warmth* je ovlivněna jak osobností rodiče, tak osobností dítěte (de Haan, Deković, & Prinzie, 2012).

Z hlediska faktorů modelu Big Five má podle autorů na způsob výchovy největší vliv adolescentova extravertze a rodičova i adolescentova přívětivosti. Míra extravertze představuje jedincovu kapacitu těšit se ze sociální interakce, míry jeho optimismu a také dominanci v sociálních vztazích. Přívětivost vedle toho představuje jedincovu motivaci udržovat vřelé sociální vztahy a také schopnost regulovat emoce v sociální interakci, což je ve vztahu rodič-dítě velmi důležité. Chování extravertních adolescentů vyvolává většinou vřelou odpověď rodičů. Tyto děti jsou velmi společenské, tráví mnoho času ve skupině vrstevníků, kde je také vyšší pravděpodobnost rizikového chování, což v rodičích může vyvolávat strach a tím také zvýšit *overreactivity*. Bezproblémové, emočně stabilní dítě se může obecně těšit vřelému přístupu a podpoře rodičů, kteří ho spíše méně kontrolují. Na druhou stranu ale může takové dítě kvůli své soběstačnosti od rodičů získávat méně pozornosti. Zajímavým pak bylo zjištění, že rodiče emočně nestabilního adolescenta vykazují ve vztahu ke svému dítěti překvapivě více projevů náklonnosti (*warmth*), a to v porovnání s emočně stabilním dítětem. Tento fakt si lze vysvětlit tak, že emočně stabilní dítě v rodičích vyvolává dojem, že ke své spokojenosti nepotřebuje velké množství rodičovské pozornosti či projevů náklonnosti. Ve způsobu výchovy a celkově reagování rodiče na dítě hraje v případě emočně méně stabilních dětí roli také osobnost rodiče. Pokud je rodič sám emočně stabilní, mnohem lépe se vypořádává s nestabilním chováním svého dítěte, a je mu tak schopen projevit dostatek náklonnosti. U dětí s vyšší mírou faktoru přívětivosti je pravděpodobnější, že je rodič bude více podporovat a zároveň na ně bude reagovat méně hněvivě (de Haan, Deković, & Prinzie, 2012).

Rodiče, jejichž děti vysoce skórují v otevřenosti ke zkušenosti, projevují svým dětem celkově více náklonnosti. Tyto děti podle autorů díky své zvědavosti prožívají lepší přizpůsobení ve fázi dospívání. Jelikož prožívají tuto vývojovou fázi klidněji, rodiče jim projevují více náklonnosti (de Haan, Deković, & Prinzie, 2012).

V některých výzkumech bylo prokázáno, že způsob, jakým může osobnostní charakteristika dítěte ovlivnit reakci rodičů, se může lišit ještě vzhledem k pohlaví dítěte.

Ve studii realizované v Dánsku v roce 2009 bylo například zjištěno, že svědomitost vyvolávala v případě dívky u rodičů více náklonnosti, kdežto u chlapců tomu bylo právě naopak. Otevřenost ke zkušenosti zase vyvolávala kladnou odpověď rodičů spíše u chlapců, ale toto zjištění nebylo signifikantně prokázáno (Denissen, Van Aken, & Dubas, 2009).

2.2 Věk dítěte

Roli v tom, jakým způsobem budou rodiče zacházet se svým dítětem, hraje také jeho věk. Rozdílný přístup rodičů k jednotlivým dětem v rámci rodiny je často vysvětlitelný právě věkovým rozdílem mezi dětmi. Malým dětem je ze strany rodičů v porovnání se staršími sourozenci věnováno více pozornosti a častěji je jim projevována náklonnost, například ve formě mazlení. Jsou také rodiči častěji stimulováni (Furman & Lanthier, 2005).

V raném a středním školním věku se s rostoucím množstvím nových aktivit a zkušeností částečně mění výchovné strategie rodičů. Rodiče stále regulují chování svých dětí, ale používají k tomu méně fyzických trestů, na rozdíl od předškolního věku. Naopak častěji používají „psychické tresty“ (např. zákaz oblíbené činnosti dítěte). Od dětí je také v určitých oblastech očekávána větší míra autonomie a zodpovědnosti. Rodiče učí děti, že jsou zodpovědné za své vlastní chování a rozvíjejí u nich seberegulaci (Collins, Madsen, & Susman-Stillman, 2002).

Dospívající jsou v porovnání s dětmi raného a středního školního věku podporováni k ještě větší samostatnosti, jsou méně trestáni, ale rodiče jim zároveň věnují méně pozornosti (Roskam & Meunier, 2009). Rodiče vlivem psychického zrání svých potomků mění způsob, kterým na své děti nahlíží, jak o ně pečují a jak s nimi komunikují. Vzrůstá také počet konfliktů, které ale mají v tomto věku nezanedbatelný význam. Díky nim si totiž adolescent osvojuje způsob jejich řešení a zvládnání. Od dospívajících je rodiči i učiteli očekávána větší zodpovědnost a autonomie. Oni sami touží po tom, aby s nimi rodiče zacházeli jako s dospělými, a chtějí mít větší vliv na rodinná rozhodnutí. Rodiče adolescentů by měli v ideálním případě najít rovnováhu mezi poskytováním volnosti a kontrolou dospívajícího. Nejvhodnějším způsobem kontroly je pak monitorování toho, jak tráví dospívající svůj volný čas i mimoškolní aktivit, tím však není myšlen neustálý dohled. Rodič se už musí v tomto věku spoléhat na informace, které mu o svých aktivitách podá sám adolescent. Rodič by dospívajícímu měl pomáhat rozvíjet se, debatovat s ním a tolerovat jeho odlišné názory. Jako nejpřínosnější způsob výchovy se v mnoha výzkumech opakovaně potvrdil způsob autoritativní, jež zahrnuje výše uvedené charakteristiky (Steinberg & Silk, 2002).

Gillernová (2004, 2009a) dochází na základě výsledků rozsáhlého výzkumu českých dětí ve věku 12–18 let k závěru, že přestože je emoční vztah v rodině poměrně stabilní, řízení se může s přibývajícím věkem dítěte měnit. Autorka předpokládá, že u dítěte, na které rodiče v předškolním věku kladli adekvátní požadavky a zároveň kontrolovali jejich plnění, dochází ke zvnitřnění těchto požadavků a dítě pak ve vyšším věku vykonává dané činnosti bez vyzvání. Za těchto okolností rodiče mohou uplatňovat slabší řízení než u dětí mladších.

2.3 Pohlaví dítěte

Vliv pohlaví na způsob výchovy není úplně jednoznačný. Výše jsme zmínili studii (Denissen, Van Aken, & Dubas, 2009), která ukazuje, že některé charakteristiky mohou u rodičů vyvolávat rozdílné reakce vzhledem k pohlaví dítěte. Například svědomitost je v případě dívek rodiči hodnocena pozitivně, kdežto u chlapců spíše negativně. Naopak otevřenost ke zkušenosti je zase pozitivněji hodnocena u chlapců. Simpson a Stevenson-Hinde (1985 podle Putnam, Sanson, & Rothbart, 2002) uvádějí, že matky mají obecně lepší vztah s dcerami, jež jsou nesmělé, a to v porovnání s dívkami bez této charakteristiky. Projevy obtížného temperamentu (*difficult child*) jsou u chlapců tolerovány lépe, než je tomu u dívek (Putnam, Sanson, & Rothbart, 2002). Na základě těchto zjištění se zdá, že rodiče od svých dětí, vzhledem k jejich pohlaví, očekávají a pozitivně hodnotí rozdílné charakteristiky a projevy chování. To pak ovlivňuje také jejich reakci na dítě.

Z výzkumu Čápa a Boschka (1998) vyplývá, že přestože se pro obě pohlaví ukazuje jako optimální pole páté a jako nejméně vhodné pole třetí, existují v závislosti na pohlaví rozdíly ve vztahu způsobu výchovy a některých faktorů osobnosti. Například šesté pole charakterizované kladným emočním vztahem se slabým řízením se ukazuje být poměrně příznivým pro chlapce, avšak u dívek se tento způsob výchovy jeví jako vysloveně nepříznivý. Deváté pole charakterizované záporně-kladným emočním vztahem se jeví být pro chlapce nepříznivým způsobem výchovy, kdežto osobnostní charakteristiky dívek s touto formou výchovy vykazují relativně příznivé znaky. Jedním z možných vysvětlení tohoto jevu je fakt, že dívky jsou obecně psychicky odolnější než chlapci, a záporně-kladný emoční vztah rodičů tak může příznivě působit na vývoj jejich charakteru. Chlapci, kteří jsou spíše méně odolní a častěji se u nich vyskytují výchovné problémy, mohou v důsledku tohoto způsobu výchovy vykazovat vyšší labilitu (Čáp & Boschek, 1998).

2.4 Sourozenecká konstelace

Alfred Adler (1935) předpokládal, že pořadí, ve kterém se dítě narodí do rodiny, má velký vliv na jeho psychický vývoj. Vzhledem ke své sourozenecké konstelaci totiž zažívá odlišné zkušenosti.

Na **jedináčky** je obvykle vyvíjen větší tlak ze strany rodičů. Tato skutečnost může být dána tím, že rodiče do jedináčka většinou vkládají všechny své naděje na úspěch (Gfroerer, Kern, Curlette, White, & Jonynienè, 2011). Na **prvorozeného** bývají většinou kladeny vyšší nároky než na jeho mladší sourozence. Ve více studiích však bylo zjištěno, že zejména matka věnuje prvorozenému dítěti více pozornosti a péče než druhorozenému, a to v rozmezí od 19 do 30 měsíců jeho věku. Přesto však nebyl u dětí prvorozených a druhorozených pozorován významný rozdíl v chování či temperamentu (Belsky, 1984; Furman & Lanthier, 2002). Zvýšená míra pozornosti je prvorozenému věnována pouze v prvních dvou letech života. Ve chvíli, kdy se dostává do věku 3 až 4 let, rodiče již věnují více pozornosti druhorozenému potomkovi. S rostoucím věkem začínají mít rodiče na prvorozeného také čím dál větší nároky, a to v porovnání s později narozenými sourozenci. Tato očekávání mohou být někdy až nerealistická, což může být zapříčiněno nedostatkem rodičovských zkušeností. Matky se ukazují být ve vztahu k prvorozenému spíše méně tolerantní a podporující a zároveň ho více kontrolují, a to zejména pokud jde o prvorozenou dceru. Prvorození jsou také již v mladším věku podporováni k poměrně velké samostatnosti. Většina výzkumů však byla uskutečněna s předškolními dětmi, proto není úplně jasné, zda tyto charakteristiky můžeme vztáhnout i na děti mladšího školního věku či adolescenty (Furman & Lanthier, 2002).

Druhorození se již od svého narození musejí dělit o pozornost rodičů se svým starším sourozencem. Nezbyvá jim, než se vyrovnat s tím, že prvorozený sourozenec již nastavil určitou normu, podle které může být rodiči posuzován (Furman & Lanthier, 2002). Druhorození mají někdy tendenci vnímat své dětství negativně nebo percipují rodinné prostředí jako neférové (Gfroerer, Kern, Curlette, White & Jonynienè, 2011). **Benjamínci** zase mohou být častěji rodiči i širší rodinou rozmazlováni. Tyto děti mohou někdy v rámci kompetice se staršími sourozenci excelovat ve výkonu v nějaké oblasti, na druhou stranu jsou u nich poměrně časté neurózy či projevy méněcennosti (Furman & Lanthier, 2002).

Pokud uvažujeme o vlivu sourozenecké konstelace na způsob výchovy, musíme si uvědomit fakt, že to, jaký rodiče aplikují způsob výchovy, je ovlivněno mnoha proměnnými (osobnostními charakteristikami rodiče, dítěte, zkušenostmi rodiče atd.). Proto konkrétní

sourozenecká konstelace nemůže jasně předurčovat, jakým způsobem budou rodiče přistupovat k dítěti. Stejně tak je potřeba zmínit, že pokud jsou mezi dětmi větší věkové rozdíly nebo má dítě všechny sourozence opačného pohlaví, může zažívat zkušenosti typické pro jinou sourozeneckou konstelaci, než ve které se narodilo, například chlapec se třemi sestrami může prožívat stejnou zkušenost jako jedináček (Furman & Lanthier, 2002).

2.5 Zkušenosti rodičů

Pokud hovoříme o zkušenostech rodičů, máme na mysli dvě oblasti. První z nich jsou **zkušenosti z dětství**, tedy z původní rodiny, jimiž jsou dospělí při výchově vlastních dětí bezpochyby ovlivněni. V některých případech své rodiče napodobují, ať už vědomě či nevědomě, jindy však způsob výchovy rodičů odmítají a snaží se najít pro své děti nové a lepší výchovné strategie. Zkušenosti rodičů z původní rodiny se mohou lišit, což může zapříčinit nejednotnost výchovného přístupu (Čáp, 1996, 1999; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

Druhou oblastí jsou **zkušenosti získávané výchovou vlastních dětí**. Prvorodič nemá většinou s výchovou dětí příliš mnoho zkušeností nebo dokonce nemusí být dostatečně zralý a připravený na výchovu dítěte. V jednom z výzkumů (Bates, 1987 podle Bornstein, 2002) bylo prokázáno, že matky mají tendenci hodnotit své prvorozené dítě jako problémovější než ostatní děti. Toto přesvědčení matek je pravděpodobně ovlivněno nedostatkem zkušeností, které v nich vyvolávají nízkou *self-efficacy*, tedy pocit, že péči o „náročného“ dítě nezvládají.

S přibývajícím zkušenostmi může v rodině docházet k proměnám způsobu výchovy, rodič se učí dítěti přiměřeně projevovat kladný emoční vztah a opouští neosvědčené výchovné postupy. Děti rodičům neustále dávají zpětnou vazbu, ze které vychovávající získává informaci o tom, zda jeho výchovné snažení vedlo k zamýšlenému cíli či nikoli. Tyto informace buď rodiče utvrzují ve správnosti jejich postupů, anebo jim naopak pomáhají hledat nové výchovné strategie a tím měnit a formovat způsob výchovy v dané rodině (Čáp, 1996; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

2.6 Vztahy mezi sourozenci

Konflikty a hostilita mezi sourozenci mohou negativně ovlivňovat vztah mezi rodiči a jejich dětmi a tím i způsob výchovy v dané rodině. Naopak kvalita sourozeneckého vztahu může být pozitivně či negativně ovlivněna způsobem výchovy. Z výsledků výzkumů víme, že existuje pozitivní vztah mezi kvalitou sourozeneckého vztahu a jednotným přístupem rodičů ke všem svým dětem. V rodinách, kde jsou vztahy mezi sourozenci nepříznivé,

se rodiče častěji liší ve výchovném přístupu k jednotlivým dětem. Naopak vřelé vztahy mezi sourozenci bývají častěji asociovány s jednotným přístupem rodičů k dětem. Fakt, že rodiče nepřístupují ke každému dítěti stejně, nemůžeme primárně považovat za nežádoucí. Pokud jsou rodiče citliví k individuálním potřebám svých potomků, je tato rozdílnost v přístupu naopak žádoucí. I přesto se však může stát, že některé děti mohou zažívat pocity nespravedlnosti, což může mít negativní dopad na sourozenecký vztah (Furman & Lanthier, 2002; Roskam & Meunier, 2009).

Tomuto tématu se ve své studii realizované v USA věnovali Kowal a Kramer (1997). Výzkumný soubor byl tvořen 61 rodinami, v každé z rodin byla dotazována sourozenecká dvojice (průměrný věk staršího dítěte: 13,5 roku, mladšího dítěte: 11 let). Jednotnost přístupu rodičů pozorovalo celkem 65 % dětí. Dále 29 % percipovalo mírný rozdíl v přístupu rodičů a pouze 6 % dětí pozorovalo velké rozdíly v přístupu rodičů. Zajímavým zjištěním byla skutečnost, že z dětí, které zaznamenaly rozdílný přístup rodičů, jich pouze 25 % považovalo rozdílný přístup rodičů za neférový. Většina dětí měla tendenci hledat racionální důvody, jež ospravedlňovaly jednání rodičů. Mezi tyto důvody patřily například rozdílný věk, osobnostní charakteristiky, individuální potřeby či množství času stráveného s rodiči. Děti, které vnímaly rozdílný přístup jako férový, zároveň vnímaly sourozenecký vztah pozitivněji. Na základě těchto zjištění se zdá, že není nezbytné, aby se rodiče úzkostlivě snažili zacházet se všemi dětmi stejně a „spravedlivě“. Za určitých podmínek je totiž vhodnější a legitimní přistupovat ke každému dítěti podle jeho individuálních potřeb. Zdá se, že děti jsou schopné empaticky se vcítit do situace svého sourozence. V takovém případě pak nemá rozdílný přístup rodičů na kvalitu sourozeneckého vztahu žádný vliv (Kowal & Kramer 1997).

2.7 Velikost rodiny

Výzkumy z 60. a 70. let udávají, že rodiče ve velkých rodinách požadují po dětech větší autonomii, užívají více trestů a jsou pro děti menší oporou, a to v porovnání s rodiči v menších rodinách (Kidwell, 1981). Ze studie zkoumající 100 velkých rodin (Bossard, & Bool, 1956 podle Furman, & Lanthier, 2002) vyplývá, že ve velké rodině je důraz kladen spíše na rodinu jako celek než na její jednotlivé členy. Rodiče své děti milují, ale veškerou svou pozornost mohou zaměřit na každé jednotlivé dítě pouze v případě, kdy je to skutečně nezbytné, například kvůli nízkému věku nebo nemoci dítěte. Od dětí se očekává poslušnost, disciplína a spolupráce s rodiči. Vedle rodičů mají dominantní roli ve velké rodině také starší sourozenci. V rodině panuje snaha o potlačení rivality, která by mohla narušit stabilitu

rodinných vztahů (Bossard & Bool, 1956 podle Furman, & Lanthier, 2002). V dalším výzkumu zahrnujícím 101 belgických rodin bylo potvrzeno, že počet sourozenců je důležitým prediktorem pro způsob výchovy. Se vzrůstajícím počtem sourozenců matky požadují od dětí větší autonomii, mají méně pod kontrolou, s jakými přáteli se jejich děti stýkají, a méně je materiálně odměňují. Otcové jsou s rostoucím počtem dětí méně důslední v dodržování disciplíny, například pokud je dítě potrestáno, otcové častěji od trestu po chvíli upustí. Také své děti méně podporují (Roskam & Meunier, 2009).

Dále bylo zjištěno, že s rostoucím počtem dětí roste také tendence rodičů aplikovat autokratický styl výchovy (Elder, 1962 podle Furman & Lanthier, 2002). Na rozdíl od menších rodin se ve velkých rodinách do péče o děti více zapojují také otcové (Lewis & Feiring, 1982 podle Furman & Lanthier, 2002). Další výzkumy hovoří o tom, že se zvyšujícím se počtem dětí roste také množství rodičovských trestů. Vedle toho s rostoucím počtem potomků vnímají děti ze strany rodičů méně projevů lásky a podpory (Kidwell, 1981). Furman a Lanthier (2002) dále upozorňují na to, že například nižší míra pozornosti, kterou rodiče věnují jednotlivým dětem, může být ovlivněna zkušenostmi rodičů získanými při výchově starších dětí. Pokud totiž samotnou výchovu dětí nevnímají jako něco, co vyžaduje příliš mnoho energie a rodičovské pozornosti, zvyšuje se tak pravděpodobnost, že budou mít děti další, kterým budou věnovat stejně „malé“ množství energie. Pokud je naopak výchova jednoho či dvou dětí pro rodiče velmi vyčerpávající, pravděpodobně se již nerozhodnou mít více dětí. V tomto případě by se tedy jednalo spíše o charakteristiku rodičů, nikoli velikost rodiny, která ovlivňuje míru rodičovské pozornosti.

Mimo to můžeme také očekávat, že v rodině se dvěma a více potomky se setkáme s dětmi různého věku a rozličných osobnostních charakteristik, které mohou zapříčinit různý výchovný přístup rodičů u jednotlivých dětí, s ohledem na jejich rozdílné potřeby.

2.8 Kultura a vybrané socioekonomické faktory

Pokud uvažujeme o vlivu **kultury** na způsob výchovy, musíme si uvědomit, že kultura ovlivňuje rodičovství již od samého početí dítěte, a to tím způsobem, že formuje očekávání rodičů týkající se například toho, co by jejich dítě mělo v určitém věku zvládnout a jak by se mělo chovat. Rodiče jsou navyklí řídit se radami expertů, lékařů, psychologů či přátel. Automaticky porovnávají výkon a chování svého potomka s dalšími dětmi a normami dané společnosti. Způsob výchovy je tak společenskými normami ovlivňován například v míře volnosti, které rodiče svým dětem poskytují, a v tom, které chování dítěte hodnotí pozitivně

a které je naopak nežádoucí. Můžeme pozorovat výrazné rozdíly mezi výchovou v Německu a USA, kdy německá výchova je v porovnání s americkou výchovou považována za přísnější, s vyšším řízením a kontrolou. V současné době se ale rozdíly ve způsobu výchovy spíše zmenšují. Důvodem je vývoj společnosti a historické události, jež mají vliv také na pojetí výchovy v dané společnosti (Bornstein, 2002; Čáp, 1996; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000). Současná generace rodičů tak například dostává prostřednictvím médií a literatury jiné informace než jejich rodiče či prarodiče.

Přestože je podle typologie D. Baumrindové považován za nejvhodnější autoritativní výchovný styl, autorka přichází se zajímavou informací. Autoritářský výchovný styl, který je u euro-americké populace asociován s ustrašeným a stydlivým chováním dětí a není proto považován za vhodný, přináší u afro-americké populace úplně opačné výsledky. Dívky vychovávané tímto způsobem jsou popisovány jako asertivní (Baumrind, 1972). Také další výzkumy prokázaly, že autoritativní výchovný styl má u euro-americké populace příznivý vliv na školní prospěch, což však neplatilo v rodinách asio-amerických a afro-amerických, kde byl autoritativní výchovný styl málo efektivní. Zdá se, že rodiče těchto dětí mají podobné výchovné cíle, avšak k jejich dosažení používají rozdílné prostředky (Darling & Laurince, 1993).

Některé výzkumy byly věnovány také vlivu **vzdělání rodičů** na způsob výchovy v rodině. Výsledky jsou však nejednotné. Například Čáp, Čechová a Boschek (2000) uvádí, že děti z rodin s nejnižším vzděláním vnímají emoční vztah rodičů častěji jako záporný. Nejsou ale také neobvyklé případy, kdy děti vysokoškoláků vnímají emoční vztah jako zápornější, než tomu je v rodinách středoškoláků, což si lze vysvětlit například tendencí rodičů vyžadovat od dětí výborný školní prospěch. Autoři ale upozorňují na to, že jde spíše o individuální rozdíly mezi jednotlivými rodinami. Ve výzkumu společných činností rodičů a dětí a stylů rodičovské výchovy (Gillernová, 2009b) byl nicméně prokázán vliv vzdělání rodičů na množství společných činností rodičů a dětí. Středoškolské a vysokoškolské vzdělání rodičů totiž zvyšuje množství realizovaných vzdělávacích, sportovních a kulturních aktivit rodičů s dětmi. Vzhledem k tomu, že při společných činnostech dochází k rozvoji emočního vztahu, může v tomto ohledu vyšší vzdělání rodičů působit pozitivně na dimenzi emočního vztahu v rodině.

Další proměnnou, která může mít vliv na způsob výchovy v rodině, je **náboženské vyznání**. V České republice se za věřící považuje 20,8 % lidí, z toho 14 % se hlásí k nějaké konkrétní církvi (ČSÚ, 2014b), přičemž celých 10,4 % tvoří Římsko-katolická církev (ČSÚ,

2014a). Náboženství je významným podkladem pro tvorbu hodnot jedince a promítá se také do rodinného života. Projevuje se například v dřívějším vstupu do manželství, tradičním rozvržení rolí, počtu dětí, a velmi pravděpodobně také v jejich výchově (Nešporová, 2010).

V roce 2005 byl v našem prostředí proveden výzkum, který u respondentů v reprodukčním a postreprodukčním věku zjišťoval, na jaké tři vlastnosti by podle jejich názoru měli klást rodiče při výchově dětí největší důraz. Rodiče volili tři nejdůležitější vlastnosti z jedenácti předložených. Z výsledků výzkumu vyplývá, že vliv náboženského vyznání na výchovu dětí k určitým vlastnostem se u věřících lidí v reprodukčním věku nijak významně neliší od lidí nevěřících. Obě skupiny považují za nejdůležitější pracovitost, dobré způsoby a pocit zodpovědnosti. Naopak u lidí v postreprodukčním období určité rozdíly mezi věřícími a nevěřícími sledujeme. Zdá se tedy, že vliv náboženství na výchovu postupně klesá společně se slábnutím řízení, které můžeme pozorovat v posledních dvou desetiletích (Nešporová, 2010).

Vztahu náboženství a rodičovství se věnuje také jedna ze zahraničních kvalitativních studií, která se na rozdíl od předchozí studie věnuje jak dimenzi emočního vztahu, tak dimenzi řízení v rodině. Studie byla realizována ve Velké Británii a zúčastnilo se jí 25 participantů ve věku 20 až 25 let, kteří byli vychováni v rodině jedním nebo dvěma rodiči hlásícími se k církvi Adventistů sedmého dne. Z výsledků výzkumu vyplývá, že participant z strany rodičů reflektovali velké množství pravidel, která se týkala buďto náboženských rituálů nebo chodu domácnosti. I přesto, že popisují výchovu jako velmi striktní, v níž tělesné tresty nebyly výjimkou, většina z nich vnímá zpětně prostředí, ve kterém vyrůstala, jako vřelé a milující (Godina, 2014).

Shrnutí

V této kapitole jsme popsali proměnné, které mají vliv na způsob výchovy. Ty bývají příčinou toho, že se způsob výchovy liší jednak mezi rodinami a jednak v rámci jedné rodiny. Rozdíly ve způsobu výchovy mezi jednotlivými rodinami mohou být způsobeny proměnnými jako velikost rodiny, kultura, socioekonomické faktory, zkušenosti rodičů a vztahy mezi sourozenci. Nejednotnost výchovného stylu v rámci jedné rodiny může být chápána hned dvěma způsoby, jednak jako nejednotnost způsobu výchovy rodičů, který může být způsoben rozdílnými zkušenostmi z původní rodiny a osobnostními charakteristikami rodičů, jednak jako nejednotnost výchovného přístupu rodičů k jednotlivým potomkům. V tomto

případě hraje roli zejména působení proměnných, kterými jsou osobnostní charakteristiky dítěte, věk, pohlaví a sourozenecká konstelace.

Velmi významnou proměnnou je samozřejmě také širší prostředí, ve kterém rodina žije, tedy kultura, jejímiž normami se rodiče ve výchově řídí. Je zřejmé, že pokud porovnáme rodiny z různých kultur, odlišného náboženství, rozdílného postavení, budeme pozorovat rozdíly v edukačním působení rodičů. Domnívám se, že v naší společnosti, která je založena na křesťanských hodnotách, nemusí být rozdíly mezi výchovou ve věřících a nevěřících rodinách příliš výrazné.

Je důležité zmínit, že výše popsané faktory nepůsobí odděleně, ale právě naopak, mohou posilovat nebo oslabovat vliv jeden druhého. Ve velké sourozenecké skupině jsou zastoupeny děti s rozdílnými osobnostními charakteristikami, věkem, různými sourozeneckými konstelacemi a velmi pravděpodobně také rozdílným pohlavím. Právě proto můžeme předpokládat, že ve vícedětné rodině bude možné díky rozličným charakteristikám jednotlivých dětí pozorovat, jakým způsobem mohou tyto proměnné ovlivňovat způsob výchovy.

3 Vícedětné rodiny⁷

Nízká úhrnná plodnost⁸ je charakteristickým znakem moderní společnosti. V roce 2014 připadalo na jednu ženu pouze 1,53 dítěte (ČSÚ, 2015). Pravděpodobnost porodu třetího, případně čtvrtého dítěte je v české populaci dlouhodobě nízká (Svobodová, 2008). I přesto však v České republice můžeme najít rodiny, jež se počtem svých dětí zdaleka vymykají průměru. V následující kapitole se budeme věnovat charakteristice právě těchto rodin.

3.1 Charakteristika vícedětných rodin

Termínem vícedětná rodina označujeme rodinu se třemi a více dětmi. Ze všech českých rodin tvoří vícedětné rodiny 8,3 %. Z toho většinu tvoří rodiny se třemi dětmi (6,9 %) a pouhé 1,4 % rodiny se čtyřmi a více dětmi (ČSÚ, 2001 podle MPSV, 2005). Ministerstvo práce a sociálních věcí mluví o vícedětných rodinách jako o chudobou nejohroženějším typu rodiny. MPSV dokonce uvádí, že 20 % rodin se třemi a více dětmi se nacházejí pod tzv. hranicí ohrožení chudobou (MPSV, 2005).

Vícedětné rodiny můžeme podle MPSV (2005) rozdělit do pěti skupin:

1. Rodiny s velmi nízkým příjmem a sociokulturní úrovní. Oba rodiče jsou většinou nekvalifikovaní a vykazují nízkou ekonomickou aktivitu, proto jsou tyto rodiny velmi často závislé na sociálních dávkách.
2. Rodiny, ve kterých jsou kvalifikováni matka i otec. Partneři větší počet dětí většinou dopředu neplánují, ale z nějakého důvodu překročí původně plánovaný počet potomků (například neplánované těhotenství, vícečetné těhotenství atd.).
3. Rodiny, ve kterých partneři přivádějí na svět plánovaně více dětí. Rodinné role jsou v těchto rodinách rozděleny tak, aby bylo možné zajistit kvalitní emocionální i finanční zázemí všem členům rodiny. Žena v takovéto rodině soustředí svou

⁷ V této kapitole částečně vycházím ze své bakalářské práce: Suchomelová, A. (2013). *Matky ve vícedětných rodinách a jejich životní spokojenost*. (Bakalářská práce, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, Česká Republika) Získáno z: <<http://theses.cz/id/liti49/>>.

⁸ Úhrnná plodnost = průměrný počet živě narozených dětí, které připadají na jednu ženu v průběhu celého jejího reprodukčního období (15–49 let) (Jurčová, 2005).

pozornost hlavně na péči o děti a domácnost, muž zajišťuje finanční zázemí. Tyto rodiny bývají ve většině případů finančně soběstačné.

4. Rodiny, jež přijímají děti do pěstounské péče či adopce. Pěstounské rodiny pak přijímají podporu ve formě speciálních dávek pěstounské péče.
5. Rodiny, do kterých partneři přivádějí děti z předchozích vztahů, tzv. „patchworkové“ rodiny (MPSV, 2005).

3.1.1 Faktory ovlivňující narození dětí vyššího pořadí

Na narození či nenarození dětí vyššího pořadí může působit hned několik faktorů. Jedním z nich je výrazné zvyšování **průměrného věku prvorodiček**. V roce 2014 byl průměrný věk prvorodiček 28,1 let. Ženy tak svého prvního potomka přivádějí na svět v průměru o pět a půl roku později, než tomu bylo v roce 1989 (22,5 let) (ČSÚ, 2015). Můžeme předpokládat, že čím dříve žena porodí svého prvního potomka, tím více jí zbývá času z reprodukčního období⁹, a tedy je i větší šance, že na svět přivede tři a více dětí. Proto můžeme věk prvorodiček považovat za významný faktor, jež má vliv na narození dětí vyššího pořadí.

Dalším faktorem, který může mít vliv na velikost rodiny, je **vzdělání matek**. Ženám s vysokoškolským vzděláním se rodí celkově méně dětí a také se u nich častěji vyskytuje bezdětnost. Ženy s vyšším vzděláním mívají vyšší potřebu seberealizace a profesního uplatnění. V porovnání s ženami nižšího vzdělání vykonávají častěji náročnější povolání, jež je hůře slučitelné s péčí o rodinu. Kromě toho také touha poskytnout svým dětem kvalitní péči, pozornost a vzdělání může ovlivnit rozhodnutí o počtu dětí. Naplnění těchto přání se totiž může jevit při větším počtu dětí jako těžko realizovatelné. Zdá se, že podíl narozených dětí třetího a vyššího pořadí klesá společně s rostoucím vzděláním matky. (Farková, 2009; Hamplová, Pikálková, & Rychtaříková, 2003; Možný, 2006; Svobodová, 2008).

Nízký počet narozených dětí vyššího pořadí je ovlivněn také **ekonomickými faktory** a **rodinnou politikou** státu. Nepříznivá rodinná politika hraje významnou roli v reprodukčním chování, což podle Svobodové (2008) platí také v české populaci. Manželský pár totiž často zvažuje, nakolik by příchod dalšího dítěte snížil životní úroveň celé rodiny. Problematice sociální a rodinné politiky u vícedětných rodin se v diplomové práci věnuje

⁹ reprodukční období = věk ženy zhruba mezi 15 – 49 lety (Jurčová, 2005)

Vlčková (2013). Roli, kterou může hrát při reprodukčním chování rodinná politika, autorka ilustruje na příkladu Francie. Rodinná politika Francie je na rozdíl od České republiky mnohem více nakloněna velkým rodinám, což se projevuje například v podobě finančních příspěvků na bydlení a zvýšené náklady velkých rodin. Velkým rodinám poskytují výhody také některé velké společnosti. Například francouzská dopravní společnost *SNCF* poskytuje rodině s pěti dětmi slevu 50 % na jízdné pro každého člena rodiny. Pro rodinu se sedmi dětmi je to pak 75 % pro každého člena rodiny. Mimo to pro velké rodiny existují slevy do kulturních či sportovních zařízení (Vlčková, 2013). Francie společně s Irskem dosahuje nejvyšší úhrnné plodnosti v Evropské unii. V roce 2013 dosahovala úhrnná plodnost čísla 2, v České republice ve stejném roce dosahovala úhrnná plodnost pouhých 1,5 (INSEE, 2005). V naší zemi bohužel zatím neexistují žádná speciální opatření, která by velké rodiny finančně podpořila. Setkáváme se spíše s jejich diskriminací, a to například v podobě rodinného vstupného, které je ve většině případů určeno pouze čtyřčlenným rodinám (dva rodiče a dvě děti).

Dalším faktorem působícím na narození dětí vyššího pořadí je **národnost a náboženské vyznání matek**. Plodnost výrazně se vychylující od průměru se vyskytuje zejména mezi ženami romské národnosti. Šedesát procent romských žen porodilo tři a více dětí a dokonce více než pětina z nich porodila dětí pět a více, což vyplývá z výsledků sčítání lidu v roce 2001, tím se romské ženy výrazně odlišují od žen české národnosti (Svobodová, 2006). Kromě národnosti se ukazuje být významným faktorem také náboženské vyznání. Ženy, jež se hlásí k nějakému náboženství, mají zpravidla více dětí, než ženy bez vyznání. V České Republice jde nejčastěji o ženy hlásící se k Římskokatolické církvi, dále k Církvi česko-bratrské. Ze sčítání lidu uskutečněného v roce 2011 vyplývá, že pětina žen má tři a více dětí. Celých pět procent věřících žen porodí za svůj život čtyři a více dětí. Z nevěřících žen porodí více než čtyři děti pouhá 2,2 procenta (ČSÚ, 2014b). Velkou roli při rozhodnutí mít více dětí hrají také další kulturní faktory, rozdílné postoje, hodnoty, normy, odlišný způsob výchovy či životního stylu (Rabušic, 2001; Svobodová, 2006).

Někteří autoři hovoří také o vlivu **zkušeností z původní rodiny**. Více dětí mají častěji ti lidé, kteří sami vyrostli v rodinách s více dětmi. Tito lidé chtějí nejspíše svým dětem dopřát to, co sami prožili a o čem si myslí, že pro ně bylo přínosem. Na druhou stranu však není výjimkou, že i lidé, kteří vyrostli jako jedináčkové, se rozhodnou pro větší počet dětí. Důvodem může být touha dopřát svým dětem to, o co byli sami v dětství ochuzeni (Lábusová, 2007; Matějček, 1986).

3.2 Dítě ve velké rodině

„Velká rodina je modelem světa v malém. Z perspektivy dítěte jsou tu authority, ti starší a silnější než já, potom ti, kteří jsou na tom zhruba stejně jako já, a nakonec i ti menší a slabší. Je zde zkrátka mnoho těch, s nimiž musíme 'sladit svoje noty'. Jedněm přísluší úloha dirigentů či prvních houslí, druzí od nás naopak očekávají pomoc a péči. Na všech stranách vznikají nároky na vcítění vůči jednom i druhým“ (Jaroslav Šturma podle Lábusová, 2007).

3.2.1 Sourozenecká skupina

Děti ve vícedětné rodině společně tráví velké množství času, ať už ve formě společných činností či přebývání ve sdíleném pokoji, které vzhledem k omezenému finančnímu rozpočtu rodiny nebývá výjimkou. Sourozenci si mezi sebou díky věkové blízkosti a stejným zážitkům vytvářejí silný vztah. Učí se fungovat v symetrickém vrstevnickém vztahu, soutěžit, kooperovat, společně řešit problémy a celkově rozumět mezilidským vztahům. V rodině s více dětmi přebírají často značnou část výchovy samotné děti. Starší jsou mladším vychovateli a zdrojem vývojových podnětů, mladší děti své starší sourozence napodobují a rozvíjejí tak své schopnosti a dovednosti. Dítě ve velké rodině se učí nebýt sobecké, dělit se s druhými, a to nejenom o hračky, ale také o pozornost rodičů (Matějček, 1986; Plaňava, 1998; Špaňhelová podle Labudová, 2010).

Děti ve velké rodině mohou někdy trpět nedostatkem soukromí a osobního prostoru. Zřídka se jim také splní přání mít své rodiče alespoň chvíli pouze pro sebe. Podle iránských výzkumníků dokonce s vyšším počtem sourozenců klesá míra životní spokojenosti dětí (Khodarahimi & Ogletree, 2011). Přesto se můžeme domnívat, že život ve velké sourozenecké skupině má řadu výhod. Jednou z výhod dětí vyrůstajících v početnějších rodinách může být například skutečnost, že rodiče své nároky rozprostírají mezi jednotlivé sourozence, na rozdíl od jedináčků, kteří často trpí vysokými nároky svých rodičů. Na druhou stranu může v některých rodinách docházet k tomu, že jsou na nejstarší dítě kladeny velké nároky, zejména co se týče péče o mladší sourozence. Rodiče by tak při výchově starších dětí měli myslet na to, že s rostoucím množstvím povinností a zodpovědnosti, by mělo dítě ze strany rodičů pociťovat také větší důvěru (Rozehnalová, 2004). Děti narozené uprostřed mohou trpět nedostatkem rodičovské pozornosti, která je soustředěna na nejstarší a nejmladší sourozence. U nejmladších dětí rodiče nebývají tolik důslední při kontrole plnění úkolů a v porovnání se staršími sourozenci bývají tyto děti častěji rozmazlovány (Furman & Lanthier, 2002).

I přes možná omezení vícedětných rodin je život ve velké sourozenecké skupině podle Matějčka (1986) nenahraditelnou životní zkušeností, která může ovlivnit také dospělý život a rodičovství. Autor hovoří o tom, že lidé s pozitivní sourozeneckou zkušeností přijímají v dospělosti vlastní děti s mnohem menšími obavami než lidé, kteří touto zkušeností neprošli. Podle Rozehnalové (2004) láska mezi sourozenci vytváří základ pro pozdější lásku partnerskou i rodičovskou. Někteří lidé se podle této autorky právě na základě zkušenosti, jež zahrnovala dobrovolnou péči o mladší sourozence, rozhodli pro výkon pomáhající profese.

3.2.2 Osobnostní charakteristiky dítěte ve velké rodině

V odborné literatuře se můžeme setkat s výzkumy, které zjišťují vztah mezi velikostí rodiny a osobnostními charakteristikami. V roce 2007 byla publikována americká studie zaměřující se na vztah mezi **sourozeneckou konstelací** a **osobnostními charakteristikami** ve velkých rodinách. Vzorek čítal 394 dospělých lidí (průměrný věk = 32 let), kteří pocházeli z celkem 42 rodin, přičemž v každé sourozenecké skupině bylo nejméně 6 a maximálně 16 členů. Nástrojem pro měření psychických vlastností byl Eysenckův osobnostní dotazník¹⁰. Jedním z cílů této studie bylo najít odpověď na otázku, zda má velikost sourozenecké skupiny nějaký vliv na skóre psychotocismu, extraverze a neuroticismu a zda se skóre liší u mladších sourozenců od starších. Z výsledků studie vyplývá, že se zvyšující se velikostí sourozenecké skupiny se skóre v těchto třech dimenzích nemění, existuje však statisticky významný efekt faktoru věku na dimenzi psychotocismu a extraverze. Autoři studie se zamýšlejí nad příčinou těchto rozdílů mezi staršími a mladšími sourozenci a docházejí k závěru, že vyšší extraverze u mladších či nejmladších sourozenců může být ve velkých rodinách prostředkem pro získání pozornosti rodičů, o kterou musí bojovat s množstvím starších sourozenců. Právě díky zvýšené extraverci se mohou nejmladší děti prosadit i v prostředí konkurence starších sourozenců. Vyšší skóre v dimenzi psychotocismu může souviset s obecně menší plachostí a zábrany mladších dětí. Ty v porovnání se staršími dětmi vykazují častěji chování, jež charakterizuje psychotocismus, tedy impulzivitu, egocentrismus a agresivitu. U starších sourozenců je toto chování inhibované, vzhledem k vysoké zodpovědnosti, kterou od nich rodiče očekávají. Autoři se na základě výzkumných zjištění domnívají, že vliv sourozenecké konstelace je ve vícedětných rodinách intenzivnější, než v rodinách malých, což se projevuje

¹⁰ Eysenckův osobnostní dotazník = sebeposuzující dotazník obsahující 90 položek, který měří tři dimenze osobnosti: extroverzi, neuroticismus a psychotocismus (Dixon, Reyes, Leppert, & Pappas, 2008).

zejména ve výrazně rozdílných psychických vlastnostech prvorozených a nejmladších dětí (Dixon, Reyes, Leppert, & Pappas, 2008).

Další výzkumy se věnují souvislosti velikosti rodiny a **inteligence**. Například ve výzkumu realizovaném v Kuvajtu byl na vzorku 4643 dětí ve věku 8–15 let pozorován vztah mezi velikostí rodiny a inteligencí prostřednictvím testu Standardní progresivní matrice¹¹. Korelace mezi oběma proměnnými byla ale téměř zanedbatelná (-0.05). Stejně tak vztah mezi inteligencí a sourozeneckou konstelací nebyl významný. U nejstarších a druhých nejstarších dětí byla naměřena tendence mírně vyššího IQ, ale efekt byl zanedbatelný (Abdel-Khalek, & Lynn, 2008). Negativní vliv velikosti rodiny a inteligence vyvrací také výzkum realizovaný v Norsku. Autoři zde poukazují pouze na negativní efekt velikosti rodiny na inteligenci v případě, že došlo k neočekávanému nárůstu rodiny, tedy zejména u vícečetných těhotenství. V takovém případě pak mohl mít příchod sourozenců negativní vliv na IQ dříve narozených dětí (Black, Devereux, & Salvanes, 2010).

V poměrně nedávném výzkumu realizovaném v našem prostředí bylo zjištěno, že počet sourozenců má signifikantně negativní vliv na matematickou, čtenářskou a přírodovědnou gramotnost patnáctiletých žáků, což se potvrdilo i v případě, kdy byla kontrolována proměnná vzdělání rodičů (Hirschová & Kreidl, 2012). Další výzkum realizovaný v Německu ukazuje na vztah mezi jazykovou kompetencí dítěte a velikostí sourozenecké skupiny. Z výsledků výzkumu vyplývá, že s rostoucí velikostí sourozenecké skupiny se jazyková kompetence snižuje. Autoři si však uvědomují, že více dětí mají častěji lidé s nižším vzděláním. Je proto pravděpodobné, že děti v těchto rodinách jsou celkově méně stimulované k rozvoji jazykových kompetencí. To dokazuje také zjištění, že ve vícedětných rodinách s vyšším vzděláním rodičů byl negativní efekt velké sourozenecké skupiny eliminován (Karwath, Relikowski, & Schmitt, 2014).

V odborné literatuře se můžeme setkat s názory, že počet sourozenců má vliv také na úroveň **sociability** jedince, a to díky tomu, že velká sourozenecká skupina umožňuje rozvoj sociálních dovedností dítěte. To se učí komunikovat, brát ohledy na potřeby druhých, vnímat věci z pohledu druhého atd. Tento názor je však spíše teoretickou úvahou, která není dostatečně výzkumně podložena, což dokazují také dvě americké studie, ve kterých se vztah mezi velikostí rodiny a úrovní sociability nepotvrdil (Blake, Richardson, & Bhattacharya,

¹¹ Standardní progresivní matrice = jednodimenzionální neverbální test inteligence určený populaci starší 8 let, autorem je J. C. Raven (1956 podle Valenta, Michalík, & Lečbých, 2012).

1991; Bobbitt & Downey, 2012). V dalších studiích realizovaných v USA se však potvrdilo, že sourozenecká interakce má nezastupitelné místo ve vývoji dítěte. Děti, které mají alespoň jednoho sourozence, mají podle autorů v osvojování si sociálních dovedností zřetelný náskok nad jedináčky (Downey & Condrón, 2004; Downey, Condrón, & Yucel, 2015).

Shrnutí

Vícedětné rodiny jsou v České republice spíše ojedinělé. Při rozhodnutí mít větší počet dětí hraje roli řada faktorů, přičemž za nejvýraznější můžeme považovat národnost, náboženské vyznání matek, rodinnou politiku státu, vzdělání matek, věk prvorodiček a zkušenosti rodičů z původní rodiny. Dítě ve velké rodině prochází specifickou zkušeností. Život ve velké sourozenecké skupině může být jednak zdrojem frustrací, jednak zdrojem cenných zkušeností, ze kterých může dítě čerpat v dospělosti i profesním životě. Výsledky novějších výzkumů, které se věnují vztahu velikosti rodiny a některých charakteristik dítěte, nejsou zcela jednotné. To platí především o vztahu počtu sourozenců a kognitivních schopností dítěte. Vzhledem ke specifické zkušenosti dítěte ve velké rodině bychom mohli očekávat, že si dítě osvojí více sociálních dovedností, než dítě v malé sourozenecké skupině. Zdá se ale, že v rozvoji sociálních dovedností nehraje roli velikost sourozenecké skupiny, ale už pouhá přítomnost sourozence nebo jeho absence vede k rozvoji nebo deficitu sociálních dovedností.

EMPIRICKÁ ČÁST

4 Metodologický rámec

4.1 Cíle výzkumu a výzkumné otázky

Cílem výzkumného projektu je přiblížit způsob výchovy ve vícedětných rodinách, najít proměnné, které mohou být příčinnou výchovných rozdílů mezi sourozenci, a popsat specifika velké sourozenecké skupiny v těchto rodinách.

V empirické části práce se pokusím zjistit, zda vůbec, případně jakým způsobem se velikost rodiny promítá do způsobu výchovy. V teoretické části jsme si přiblížili teoretické koncepty způsobu výchovy a proměnné, které mohou být příčinou variace způsobu výchovy mezi více rodinami i v rámci jedné rodiny. Domnívám se, že vliv proměnných na variaci způsobu výchovy uvnitř rodiny, konkrétně vliv na rozdíly v edukačním působení rodičů mezi sourozenci, může být právě ve velké rodině dobře čitelný. Dále se zaměřím na velkou sourozeneckou skupinu, sourozenecké vztahy, a také působení sourozenců na sebe navzájem.

Výzkumné otázky

- *Jaká jsou výchovná specifika rodin s více dětmi?*
- *Které proměnné charakterizují výchovné odlišnosti mezi jednotlivými dětmi?*
- *Jaké rysy vykazuje sourozenecká skupina ve velké rodině?*

4.2 Typ výzkumu

V empirické části práce budu zkoumat oblast, která podle mně dostupných zdrojů u nás zatím nebyla předmětem empirického zkoumání. Abych získala o cílové skupině co možná největší množství informací, rozhodla jsem se využít kvalitativních výzkumných metod. Jako design výzkumu jsem zvolila **deskriptivní mnohonásobnou případovou studii** (Yin, 1994 podle Handl, 2005), jejímž cílem je jednak podat zprávu o jednotlivých případech/rodinách, jednak provést celkové zhodnocení a porovnání všech případů/rodin.

4.2.1 Vymezení případu

Protože byla jako design výzkumu zvolena mnohonásobná případová studie, je nutné si nejprve vymežit případ. Případem v této studii zamýšlím úplnou rodinu se čtyřmi a více

děťmi ve věku 0 až 18 let, české národnosti. Všichni sourozenci jsou vlastní, nejedná se tedy o děti přiřazené, adoptované či v pěstounské péči.

Přestože můžeme podle MPSV (2005) považovat za vícedětnou již rodinu se třemi a více dětmi, rozhodla jsem se, že pro výzkum bude přínosnější, pokud do vzorku zařadím rodiny s alespoň čtyřmi dětmi. Stejně tak jsem omezila věk dětí horní hranicí 18 let, a to z toho důvodu, abych zajistila co největší podobnost rodin výzkumného souboru. Myslím si, že na souboru s takto specifickými charakteristikami bude snazší postihnout fenomény typické pro vícedětné rodiny.

Jak bylo popsáno v teoretické části, národnost je jedním z významných faktorů ovlivňujících narození dětí vyššího pořadí. Zejména mezi romskými rodinami je narození dětí vyššího pořadí poměrně časté. Jelikož můžeme u těchto rodin očekávat specifický či odlišný způsob života od majoritní společnosti, rozhodla jsem se oslovit pouze rodiny české národnosti, opět kvůli zajištění co možná největší podobnosti mezi jednotlivými případy.

4.3 Výběr výzkumného souboru

Pro výběr výzkumného souboru byla využita nepravděpodobnostní metoda prostého záměrného výběru (Miovský, 2006). Kontakt na potenciální respondenty jsem získala od svých přátel, dvou křesťanských organizací a jednoho duchovního. Všichni potenciální respondenti pak byli osloveni prostřednictvím e-mailu, který obsahoval základní informace o výzkumu. Část z oslovených rodin pak k účasti přizvala také své známé. Žádnou z rodin, které se zapojily do výzkumu, jsem osobně neznala.

4.4 Charakteristika výzkumného souboru

Všechny rodiny, které se výzkumu zúčastnily, mají čtyři nebo pět vlastních dětí ve věku od 1,5 roku do 18 let. Všechny tyto děti žijí s rodiči ve společné domácnosti nebo jsou na rodičích finančně závislé (ve dvou rodinách je nejstarší dítě na internátě). Pouze v jedné rodině se vyskytovaly u dítěte závažnější vzdělávací problémy (specifická porucha učení), které vyžadují větší péči rodičů. Ve většině případů se jednalo o děti s průměrnými až nadprůměrnými studijními výsledky.

Naprostá většina rodičů je vysokoškolsky vzdělaná. Kromě toho se velká část matek snaží v oblasti výchovy vzdělávat, ať už v rámci svého povolání, vzdělávacích seminářů či samostudia. Vzhledem k tomu, že z údajů popsaných v teoretické části vyplývá, že s vyšším vzděláním klesá počet narozených dětí vyššího pořadí, můžeme tento soubor

považovat z hlediska charakteristik populace velkých rodin za netypický. Nižší vzdělání však často vykazují právě rodiče romské národnosti, které jsem do výzkumu z výše popsaných důvodů nezařadila.

Přestože náboženské vyznání nebylo kritériem pro výběr do výzkumného souboru, většina rodin jsou praktikující katolíci. O významném vlivu náboženského vyznání na narození dětí vyššího pořadí jsme mluvili taktéž v teoretické části, proto velké množství věřících ve výzkumném souboru není nikterak překvapivé.

4.5 Použité výzkumné metody

Pro získání komplexních informací o každé z rodin jsem využila metod kvalitativních (polostrukturovaný rozhovor a pozorování) i kvantitativních (dotazník). Se všemi rodinami jsem uskutečnila jedno či dvě setkání, v závislosti na jejich časových možnostech. V případě, že jsem se s rodinou setkala dvakrát, každé setkání trvalo zhruba 1-1,5 hodiny. Pokud bylo uskutečněno pouze jedno setkání s rodinou, trvalo většinou 2,5 hodiny. Kromě jednoho případu jsem měla možnost osobně se setkat s celou rodinou a všemi jejími členy. Mohla jsem tak **pozorovat** rodiny v jejich přirozeném prostředí a sledovat interakci mezi sourozenci, rodiči a dětmi a také matkou a otcem. Přestože pozorování nebylo nijak strukturované, bezprostředně po každém setkání jsem si zapsala své dojmy ze setkání s rodinou. K těm jsem se zpětně vracela při vytváření kazuistik jednotlivých rodin.

Metoda **polostrukturovaného interview** (Miovský, 2006) byla zvolena z toho důvodu, že mi umožnila držet se při rozhovoru předem určeného jádra rozhovoru, tedy okruhu otázek, kterým se bylo třeba s ohledem na cíl výzkumu v rozhovoru věnovat (viz příloha 1). Zároveň mi tato metoda umožnila s pořadím otázek různě hýbat či jejich znění mírně poupravovat, a to s ohledem na situaci dotazování. Umožnila mi také doptávat se v průběhu rozhovoru pomocí tzv. *inquir*, za pomoci kterých jsem se ujišťovala, že správně rozumím významu participantových výroků.

Délka polostrukturovaného interview se pohybovala mezi 55-70 minutami. Interview bylo realizováno v domácím prostředí nebo v kavárně, v osmi z devíti případů pouze s **matkou**, v jednom případě byl u rozhovoru přítomen také otec. Vzhledem k předchozím zkušenostem jsem nepředpokládala ochotu otců se do výzkumů zapojit. Proto mě velmi překvapilo, že ve více rodinách otce neúčast na výzkumu mrzela, v několika případech jsem byla otcí dokonce upozorněna na skutečnost, že se jejich neúčastí ochuzují o cenné informace. Jak jsem již výše uvedla, při jednom z rozhovorů byl otec neplánovaně přítomen. Jsem si

vědoma toho, že v tomto případě narážím na metodologické problémy, i přesto jsem se tuto rodinu rozhodla do výzkumu zařadit, jelikož informace získané při interview byly velmi cenné a zajímavé.

Další použitou, tentokrát kvantitativní metodou, byl **Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy** (Čáp & Boschek, 1994), který je určen dětem, od 11 do 17 let. Tento dotazník obsahuje celkem 40 otázek, na které dítě odpovídá ano, zčásti nebo ne, odděleně pro matku i otce. Prostřednictvím odpovědí v dotazníku zjišťujeme hrubé skóry v jednotlivých komponentech (kladný, záporný, požadavků, volnosti), jejichž syntézou pak získáváme informaci o emočním vztahu v rodině (extrémně kladné, kladné, střední, záporné) a řízení v rodině (slabé, střední, silné).

Dětem od 8 do 12 let je určena novější verze dotazníku: **Dotazník stylů výchovy pro děti od 8 do 12 let** (Čáp, Čechová, & Boschek, 2000), který je založen na stejném principu jako Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy, liší se však počtem a zněním otázek, jež jsou přizpůsobeny dětem mladšího věku. Otázek je celkem 28, odděleně pro matku i otce (jedna z otázek je zácvičná). Oba dotazníky byly ve většině případů administrovány dětem skupinově, individuálně pak pouze v případě některých dětí ve věku 8-10 let, které by mohly mít problém s přečtením otázek.

Dětem, které se pohybovaly na věkové hranici 12 let, byla zadána ta verze dotazníku, která se shodovala s verzí administrovanou sourozencům, a to z toho důvodu, aby bylo možné výsledky dotazníků sourozenců lépe porovnávat. Dotazníky vyplnilo celkem 28 dětí.

Pouze pro účely tohoto výzkumu byly vytvořeny také dvě verze dotazníku **pro rodiče** (varianta otec/matka), ve které se rodiče snažili odpovídat na otázky očima svých dětí (viz příloha 2). Znění otázek bylo naprosto totožné se zněním otázek Dotazníku pro zjišťování způsobu výchovy a Dotazníku stylů výchovy pro děti od 8 do 12 let. Navíc byla přidána pouze instrukce: „*Přečtěte si následující otázky a zkuste na ně odpovědět tak, jak si myslíte, že by na ně odpovědělo Vaše dítě*“. Díky této metodě bylo možné získat informaci o tom, do jaké míry se shoduje reflexe rodiče s reflexí jednotlivých dětí. O možnosti využití dotazníku tímto způsobem hovoří také autoři manuálu k Dotazníku stylů výchovy pro děti od 8 do 12 let (Čáp, Čechová, & Boschek, 2000).

4.6 Etické aspekty výzkumu

Všichni účastníci výzkumu byli předem obeznámeni s jeho předmětem a uvědoměni o anonymitě účasti ve výzkumu. Děti byly také informovány o tom, že odpovědi na otázky v dotazníku neuvidí ani jejich rodiče ani jejich sourozenci.

Se souhlasem všech zúčastněných matek a jednoho otce byl rozhovor nahráván na diktafon. Všichni participanti byli seznámeni s tím, že rozhovor bude doslovně transkribován a že jeho úryvky, nikoli celý text, mohou být v práci uvedeny. Všechny identifikační údaje, jako jména osob, dětí, názvy měst či organizací, jsou anonymizovány a jména rodin změněna na smyšlená. Název byl zachován pouze u organizací, které fungují po celé České Republice (např. „Salesiáni“ či „Skaut“), a proto nemohly být klíčem pro identifikaci rodiny.

4.7 Způsob analýzy dat

Analýza rozhovorů

Pro analýzu rozhovorů byl použit kódovací program MAXQDA 2007. Získané zvukové nahrávky rozhovorů byly doslovně transkribovány a poté převedeny do kódovacího programu. Pomocí metody otevřeného kódování byly vytvořeny základní kategorie a subkategorie (viz příloha 3). V druhé fázi kódování (axiální kódování), byly kategorie vytvořené v otevřeném kódování znovu přeskupovány s cílem hledat nové, obecnější vztahy a souvislosti (viz příloha 4). Výsledkem pak byly logicky uspořádané nové kategorie a subkategorie, které se staly osnovou pro popis výzkumných zjištění týkajících se porovnání všech případů.

Vyhodnocení dotazníků

Dotazníky byly vyhodnoceny podle příslušných manuálů. Výsledky dotazníků jsem využila zejména při zpracování kazuistik rodin. Pracovala jsem s hrubými skóry jednotlivých komponentů výchovy (kladný, záporný, požadavků, volnosti), a také s jejich syntézou, díky které jsem získala informaci o emočním vztahu a řízení v rodině. Spíše okrajově jsem pak přistoupila také k zařazení výchovných dimenzí otce a matky do Modelu devíti polí.

Mimo kvantitativní zpracování dotazníků jsem přistoupila také k jejich kvalitativnímu zpracování a slovnímu popisu. Porovnáváním hrubých skóru jednotlivých komponent u všech sourozenců, případně porovnáváním konkrétních odpovědí v dotazníku, jsem hledala rozdíly

v reflektovaném edukačním působení u jednotlivých sourozenců. Příčinu těchto rozdílů jsem se pak snažila najít v informacích získaných z rozhovorů s matkami.

Vytváření kazuistik

Při vytváření kazuistik jsem vycházela z hrubých skóre jednotlivých komponent výchovy a výchovných dimenzí: emočního vztahu a způsobu řízení, které vznikají syntézou jednotlivých komponent výchovy. Tyto informace jsem doplňovala o informace získané z rozhovorů s matkami, které mi sloužily zejména k objasnění rozdílů mezi jednotlivými sourozenci či rozdílů v edukačním působení matky a otce. Využity byly také zápisky z nestrukturovaného pozorování při setkání s rodinou. Ty byly cenným zdrojem zejména ve chvíli, kdy si výsledek dotazníku žádal individuální posouzení administrátora.

5 Výzkumná zjištění - Kazuistiky rodin

*V následující části diplomové práce si představíme kazuistiky jednotlivých rodin. K jejich zpracování bylo využito kvantitativních dat získaných z dotazníků (verze pro děti, verze pro rodiče) a kvalitativních dat (rozhovory s matkami a nestrukturované pozorování rodiny). Pracovala jsem s hrubými skóry komponentů výchovy (kladný, záporný, požadavků, volnosti) a výchovnými dimenzemi (emoční vztah a řízení), které jsem získala syntézou jednotlivých komponent. Jelikož děti starší 12 let vyplňovaly jinou verzi dotazníku než děti mladší 12 let, rozlišuji hrubé skóry znaménky +/- . Hrubý skór dotazníku pro děti starší 12 let a jeho verze pro rodiče je označen **+HS**¹². Hrubý skór dotazníku pro děti mladší 12 let a jeho verze pro rodiče je označen **-HS**¹³.*

Jména rodin jsou smyšlená. Všechny děti jsou namísto jmen označovány kódy, které jim byly přiděleny podle pořadí narození (D1, D2, D3, D4, D5).

Každá z kazuistik obsahuje tyto části:

1. **Obecný popis rodiny:** informace o věku a pohlaví dětí, vzdělání rodičů, individuálních vzdělávacích obtížích dětí a náboženském vyznání rodiny
2. **Děti očima matky:** charakteristika jednotlivých dětí, vycházíme pouze z rozhovoru s matkou
3. **Emoční vztah:** percepce emočního vztahu v rodině u jednotlivých dětí, vycházíme z HS kladného a záporného komponentu výchovy, které doplňujeme informacemi získanými z rozhovoru s matkou
4. **Řízení:** percepce řízení v rodině u jednotlivých dětí, vycházíme z HS komponentu požadavků a volnosti, které doplňujeme o informace získané z rozhovoru s matkou
5. **Vztahy mezi sourozenci z pohledu matky:** popisujeme sourozenecké vztahy tak, jak je vnímá matka
6. **Reflexe rodičů v dotazníku:** porovnáváme výsledky dotazníků pro děti a dotazníků pro rodiče
7. **Shrnutí:** shrnujeme hlavní charakteristiky způsobu výchovy v dané rodině

¹² Nejvyšší skór jednotlivých komponent v dotazníku pro děti 12+ je 30 (max. +HS = 30); v tabulce je vyznačen žlutě

¹³ Nejvyšší skór jednotlivých komponent v dotazníku pro děti 12- je 21 (max. -HS = 21); v tabulce je vyznačen růžově

5.1 Rodina A - Zelených

R. Zelených	komponent	D1 (F; 16 let)	D1 (Rodiče)	D2 (M; 14 let)	D2 (Rodiče)	D3 (F; 11 let)	D3 (Rodiče)	D4 (M; 8 let)	D4 (Rodiče)
matka	kladný	28	28	26	27	21	19	17	18
	záporný	10	17	13	17	7	11	12	10
	požadavků	14	23	17	23	11	15	14	15
	volnosti	23	20	17	20	10	12	8	12
otec	kladný	27	28	26	28	21	20	16	19
	záporný	10	14	11	14	7	9	10	9
	požadavků	12	20	15	20	11	12	12	12
	volnosti	20	16	17	16	10	10	7	9

1. Obecný popis rodiny

Rodina Zelených bydlí se čtyřmi dětmi v rodinném domě v městyse. Nejstarší dceři je 16 let (D1), druhorozenému synovi je 14 let (D2), dívce narozené jako třetí v pořadí je 11 let (D3) a nejmladšímu chlapci je 8 let (D4). Oba rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní, oba pracují na plný úvazek. Děti nemají žádné vzdělávací obtíže. Rodina Zelených jsou praktikující křesťané (Římskokatolická církev).

2. Děti očima matky

Nejstarší dceru D1 matka popisuje jako velmi zodpovědnou dívku, na kterou se rodiče vždy mohou spolehnout, například v péči o mladší sourozence. Obavy matce dělá pouze její nerozhodnost a neprůbojnost. U druhorozeného syna D2 matka obdivuje jeho zodpovědnost a vytrvalost v zájmových činnostech, občas matce dělá starost jeho drzost či lehkovážnost, co se týče povinností do školy, to ale připisuje hlavně jeho věku. Dceru D3 matka popisuje jako velmi pečlivé a samostatné dítě, což rodičům velmi usnadňuje práci. Matka negativně hodnotí pouze dceřinu přehnanou úzkostlivost. Syna D4 matka popisuje jako velmi veselé, ale trochu zlobivé dítě, na kterém je znát, že je nejmladší. Dle matčiných slov je ale pro rodiče zdrojem velké radosti.

3. Emoční vztah

D1, D2 i D3 dosahovaly u obou rodičů v kladném komponentu vyšších hodnot a v záporném komponentu hodnot nízkých. Syn D4 v porovnání s ostatními dětmi vykazoval nižší skóre v kladném a vyšší v záporném komponentu u obou rodičů. Z rozhovoru nevyplývá, že by s dítětem měli rodiče nějaký konflikt či problém v komunikaci, naopak maminka o dítěti mluví jako o veselém chlapci, který dělá rodičům radost. Zmiňuje pouze, že chlapec někdy více zlobí a déle trvá, než rodiče poslechne. Dotazník byl chlapci kvůli nízkému věku administrován ústně (nikoli formou tužka papír). Je možné, že výsledky mohly být z tohoto důvodu mírně zkresleny, chlapec totiž na velkou část otázek odpovídal „někdy“. Také z pozorování v rodině se nejeví, že by emoční vztah k tomuto dítěti byl záporný.

4. Řízení

Z výsledků dotazníků vyplývá, že v rodině Zelených míra řízení klesá s rostoucím věkem dětí. D1 vnímá řízení v rodině jako slabé (s nízkým komponentem požadavků a vysokým komponentem volnosti u obou rodičů). Druhorozený syn vedle toho vykazuje o něco vyšší míru požadavků a o poznání nižší míru volnosti u obou rodičů (+HS = 17), než jeho starší sestra (+HS = 20/23). D3 a D4 reflektují u obou rodičů silné řízení. Dcera D3 však v porovnání s mladším bratrem D4 vnímá ze strany matky o něco nižší míru požadavků. Matka v rozhovoru mluvila o výrazné samostatnosti a soběstačnosti dcery D3, můžeme se tedy domnívat, že vzhledem k tomu, že si všechny úkoly plní sama bez vyzvání, ze strany rodičů přichází také méně požadavků. Silné řízení je u této dívky dáno nižší mírou volnosti. Nejmladší syn D4 v komponentu volnosti dosahuje o něco nižších hodnot, než jeho sestra D3, řízení je u něj tedy celkově o něco silnější, než u D3.

5. Vztahy mezi sourozenci z pohledu matky

Vztahy mezi sourozenci matka popisuje jako „dobré“, děti si užívají společně trávený čas, také se ale poměrně často hádají, dokážou se však rychle usmířit. Konflikty vznikají nejčastěji mezi staršími dětmi D1 a D2 a mezi mladšími D3 a D4, méně často pak mezi D2 a D3. Matka v průběhu let pozorovala u dcery D1 a syna D2 žárlivost vůči druhým sourozencům, a to v tom smyslu, že dítě mělo pocit, že je na jeho sourozence kladeno méně požadavků nebo mu je v porovnání se sourozenci věnováno méně pozornosti rodičů či širší rodiny.

6. Reflexe rodičů v dotazníku

U starších dětí D1 a D2 mají oba rodiče tendenci předpokládat, že je děti vnímají negativněji, než je tomu ve skutečnosti, zejména v záporném komponentu rodiče odhadují výrazně vyšší skóre. Také v komponentu požadavků je u D1 rozdíl mezi reflexí rodičů a reflexí dítěte výrazný. Zdá se tedy, že starší děti nevnímají ze strany rodičů zdaleka tolik požadavků, jako si rodiče myslí. O něco slabší rozdíly mezi reflexí rodičů a reflexí dětí můžeme pozorovat také u D3. U nejmladšího dítěte D4 pozorujeme opačný jev, rodiče reflektovali o něco vyšší skóre v kladném komponentu a mírně nižší skóre v záporném komponentu, než jejich syn.

7. Shrnutí

Pro způsob výchovy v rodině Zelených je charakteristický kladný až extrémně kladný emoční vztah (D1, D2 a D3), u nejmladšího dítěte D4 je výsledek diskutabilní. Řízení se mění

u dětí v závislosti na věku. Nejstarší dítě D1 reflektuje řízení slabé, D2 řízení střední, D3 a D4 řízení silné.

5.2 Rodina B – Novotných

R. Novotných	komponent	D1 (F; 12 let)	D1 (Rodiče)	D2 (F; 10 let)	D2 (Rodiče)	D3 mladší	D4 mladší
matka	kladný	17	13	19	16	x	x
	záporný	9	17	13	16	x	x
	požadavků	11	18	13	13	x	x
	volnosti	9	14	9	14	x	x
otec	kladný	20	13	17	17	x	x
	záporný	8	17	13	15	x	x
	požadavků	12	19	17	17	x	x
	volnosti	9	9	7	9	x	x

1. Obecný popis rodiny

Rodina Novotných bydlí se čtyřmi dětmi v rodinném domě na vesnici. Nejstarší dceři je 12 let (D1), druhorozené dceři je 10 let (D2), synovi narozenému jako třetí v pořadí je 7 let (D3) a nejmladšímu synovi (D4) jsou 3 roky. Oba rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní, oba pracují na plný úvazek. Děti nemají žádné vzdělávací obtíže. Rodina Novotných jsou praktikující křesťané (Římskokatolická církev).

2. Děti očima matky

Nejstarší dcera D1 je podle výpovědi matky velmi samostatná, zodpovědná, rodiče se na ni mohou ve všem spolehnout. Matka na ní negativně hodnotí pouze to, že někdy vyžaduje příliš rodičovské pozornosti, aniž by brala ohled na ostatní. Druhorozenou dceru D2 matka popisuje jako velmi empatickou dívku, která je připravena pomoci druhým. V porovnání s D1 je D2 v komunikaci uzavřenější. Negativně matka hodnotí její tendenci reagovat výbušně a velmi emotivně. Syn D3 je podle výpovědi matky zodpovědný, precizní, občas trochu nedočkavý. Nejmladšího syna D4 matka popisuje jako vzdorovité dítě, které velmi negativně reaguje například na narušení rytmu (např. nevyspání či hlad). Pokud má ale uspokojené všechny své potřeby, dokáže být velmi milý.

3. Emoční vztah

U nejstarší dcery D1 můžeme ve skóre kladného komponentu pozorovat tříbodový rozdíl mezi otcem (-HS = 20) a matkou (-HS = 17). Skóre záporného komponentu dosahuje u obou rodičů nižších hodnot (-HS = 8/9). U dcery D2 pozorujeme rozdíl ve skóre kladného komponentu, který je v tomto případě u matky vyšší (-HS = 19) než u otce (-HS = 17). V záporném komponentu dosahuje dcera D2 u obou rodičů výrazně vyšší hodnoty (-HS = 13) než sestra D1. Z odpovědí v dotazníku vyplývá, že D2 má pocit, že na ni rodiče často křičí a hubují ji, D1 si to však nemyslí. V množství negativních projevů ze strany rodičů by mohla hrát roli povahová vlastnost dcery D2, kterou je častá výbušnost, o které matka v rozhovoru

mluvila. Obě dcery se nicméně v dotazníku bez rozdílu shodují na tom, že jsou s rodiči dobří kamarádi a užijí si společně mnoho legrace. Dále se shodují také na tom, že rodiče mají velkou radost z jejich úspěchů.

4. Řízení

Z výsledků dotazníku vyplývá, že řízení v rodině reflektují obě dcery jako silné. Ze strany matky vnímají obě dcery nižší míru požadavků (D1 -HS = 11; D2 -HS = 13), míra volnosti je u obou dcer nižší (-HS = 19). Nápadný rozdíl mezi dcerami můžeme sledovat v řízení otce. Velký rozdíl pozorujeme v komponentu požadavků (D1 -HS = 12; D2 -HS = 17). Z výpovědí dotazníku vyplývá, že druhorozená dcera pociťuje ze strany otce mnohem větší kontrolu, než její starší sestra. Z rozhovoru s matkou tento rozdíl mezi sourozenci nebyl zřejmý.

5. Vztahy mezi sourozenci z pohledu matky

Vztahy mezi sourozenci matka popisuje jako poměrně „dobré“. Hádky vznikají hlavně mezi staršími sourozenci D1, D2, D3, kteří mezi sebou tvoří různé koalice. Matka si není úplně jistá tím, jakým směrem se bude vyvíjet vztah mezi prvorozenou a druhorozenou dcerou, v rozhovoru popisuje vztah jako ambivalentní. Matka mezi sourozenci nepozoruje projevy rivality, spíše situační žárlivost, se kterou se jí ale daří úspěšně pracovat.

6. Reflexe rodičů v dotazníku

V kladném i záporném komponentu měli rodiče tendenci být k sobě poměrně kritičtí. Největší rozdíly mezi reflexí rodičů a reflexí dítěte jsme mohli pozorovat v záporném komponentu a komponentu požadavků u dcery D1. Ta u obou rodičů uváděla nižší hodnoty jak v komponentu požadavků (-HS = 11/12), tak v záporném komponentu (-HS = 8/9). Rodiče naopak v obou komponentech uváděli hodnoty velmi vysoké. Výrazný rozdíl můžeme pozorovat také v matčině reflexi poskytované volnosti u obou dcer (-HS = 14). Dcery přitom vnímají poskytovanou volnost spíše nižší (-HS = 9).

7. Shrnutí

Způsob výchovy v rodině můžeme charakterizovat silným řízením u obou dcer, s tím, že dcera D2 vnímá výrazně vyšší míru požadavků ze strany otce, než její sestra D1. Zdá se také, že dcera D2 vnímá v porovnání s D1 emoční vztah v rodině jako zápornější, a to vzhledem k vyšší hodnotě záporného komponentu výchovy u obou rodičů.

5.3 Rodina C – Němcových

R. Němcových	komponent	D1 (F; 15 let)	D1 (Rodiče)	D2 (F; 13 let)	D2 (Rodiče)	D3 mladší	D4 mladší
matka	kladný	24	29	23	27	x	x
	záporný	13	11	16	11	x	x
	požadavků	18	13	15	15	x	x
	volnosti	15	19	17	18	x	x
otec	kladný	24	28	23	28	x	x
	záporný	10	10	13	10	x	x
	požadavků	16	15	15	15	x	x
	volnosti	15	17	19	17	x	x

Pozn.: u rozhovoru byl přítomen také otec.

1. Obecný popis rodiny

Rodina Němcových bydlí se čtyřmi dětmi v rodinném domě v malé vesnici. Momentálně hostí zahraničního studenta. Nejstarší dceři je 15 let (D1), druhorozené dceři je 13 let (D2), synovi narozenému jako třetí v pořadí je 6 let (D3) a nejmladší dceři jsou tři roky (D4). Oba rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní, matka je ženou v domácnosti. Děti nemají žádné vzdělávací obtíže. Dcery D1 a D2 prošly domácím vzděláním, to samé plánují rodiče u syna D3 a dcery D4. Rodina Němcových jsou praktikující křesťané (Římskokatolická církev a Církev bratrská).

2. Děti očima rodičů

Nejstarší dceru D1 rodiče popisují jako velmi empatickou a vstřícnou ke svému okolí. Rodiče trápí její nízké sebevědomí, dceru popisují také jako snadno zranitelnou. V komunikaci s rodiči je poměrně otevřená. Druhorozená dcera D2 se podle rodičů snaží vyrovnávat s problémy, respektive si je příliš nepouští k tělu. V porovnání se starší sestrou je velmi tichá a v komunikaci s rodiči uzavřenější. Dvě mladší děti D3 a D4 popisují rodiče jako velmi živé. Syn D3 je velmi vstřícný a empatický. Nejmladší dcera D4 je velmi rázná a bez problémů se dokáže prosadit.

3. Emoční vztah

Skóre v kladném komponentu výchovy bylo u dcer D1 a D2 u obou rodičů shodné a pohybovalo se v nižších hodnotách (+HS = 23/24). U záporného komponentu můžeme mezi sestrami pozorovat rozdíl. Dcera D2 vykazuje u obou rodičů v záporném komponentu o tři body vyšší skóre, než její starší sestra. Z výsledků dotazníku vyplývá, že dcera D2 někdy vnímá ze strany rodičů nedůvěru a nezájem. Rodiče popisují D2 jako velmi introvertní dítě, které o svých problémech téměř nemluví a rodiče mají pocit, že se jimi ani příliš netrápí. Je ale možné, že dcera někdy po rodičovské pozornosti touží, ale nedokáže si o ni říci. I přesto, že se celkově emoční vztah v rodině z hlediska výsledků v dotazníku jeví spíše

záporněji, obě dcery se v dotazníku shodují na tom, že se s rodiči často zasmějí a velmi si užívají činností, které dělají společně s rodiči.

4. Řízení

Nejstarší dcera D1 pocítuje ze strany matky více požadavků (+HS = 18), než její mladší sestra (+HS = 15). U otce vnímají dcery podobnou míru požadavků (+HS = 15/16). Další rozdíl můžeme pozorovat v komponentu volnosti. Dcera D2 vnímá ze strany obou rodičů vyšší míru volnosti, než její starší sestra. Nejvýraznější rozdíl mezi dívkami pozorujeme v komponentu volnosti otce, kde je mezi sestrami čtyřbodový rozdíl (D1 +HS = 15; D2 +HS = 19). Z rozhovoru vyplývá, že dcera D2 tráví hodně času v přírodě, nebo venku pomáhá otci. D1 je tak častěji „pod kontrolou“ rodičů a vzhledem k tomu, že tráví více času s matkou, může právě z její strany percipovat více požadavků.

5. Vztahy mezi sourozenci z pohledu rodičů

Rodiče vnímají vztahy mezi sourozenci jako „dobré“. Děti se většinou dělí na dvě skupiny: starších a mladších, což je vzhledem k velkému věkovému rozestupu mezi nimi přirozené. I přesto se najdou aktivity, které si užívají všichni sourozenci společně.

6. Reflexe rodičů v dotazníku

Hrubý skóre kladného komponentu byl v dotaznících vyplňovaných rodiči u obou dětí výrazně vyšší, než v dotazníku, který vyplňovaly dcery D1 a D2. Zdá se tedy, že rodiče si nejsou vědomi některého svého jednání, které dcery mohou vnímat negativně či jako nedostatek zájmu. U dcery D1 pozorujeme také nápadný rozdíl v míře požadavků reflektované dítětem (+HS = 18) a matkou (+HS = 13). Dcera D1 také vnímá u obou rodičů nižší míru volnosti (+HS = 15), než jakou si rodiče myslí, že jí poskytují (matka +HS = 19; otec +HS = 17).

7. Shrnutí

Emoční vztah v rodině bychom mohli z hlediska výpovědí v dotaznících dvou starších dcer popsat jako záporný, z dotazníku vyplněného rodiči a z rozhovorů s matkou však vyplývá pravý opak. Co se týče řízení v rodině, můžeme mezi sestrami pozorovat výrazné rozdíly. U dcery D1 můžeme řízení popsat jako silné, kdy vnímá celkově více požadavků, u dcery D2 naopak jako slabé, kdy ze strany obou rodičů vnímá výrazně vyšší míru volnosti, než její starší sestra.

5.4 Rodina D - Dvořákových

R. Dvořákových	komponent	D1 (F; 11 let)	D1 (Rodiče)	D2 (M; 10 let)	D2 (Rodiče)	D3 mladší	D4 mladší
matka	kladný	19	21	18	21	x	x
	záporný	7	7	7	9	x	x
	požadavků	13	11	9	9	x	x
	volnosti	8	9	9	9	x	x
otec	kladný	19	19	18	19	x	x
	záporný	7	10	7	10	x	x
	požadavků	13	8	9	8	x	x
	volnosti	7	9	9	9	x	x

1. Obecný popis rodiny

Manželé Dvořákových vychovávají 4 děti a žijí v rodinném domě v menším městě. Nejstarší dceři je 12 let (D1), druhorozenému synovi je 10 let (D2), chlapci narozenému jako třetí v pořadí je 7 let (D3) a nejmladšímu chlapci 1 a půl roku (D4). Oba rodiče pracují z domova, jeden z nich je momentálně formálně na rodičovské dovolené. Otec je vysokoškolsky vzdělaný, matka studium VŠ nedokončila. Ani jedno z dětí nemá vzdělávací problémy. Nejstarší dcera D1 bydlí přes týden na internátě, domů dojíždí na víkendy. Přestože jsou některé z dětí pokřtěné, rodina se nehlásí k žádnému vyznání ani církvi.

2. Děti očima matky

Matka dvě starší děti D1 a D2 popisuje jako bezproblémové, nadprůměrně inteligentní, velmi pečlivé, svědomité a ambiciózní. Děti mají velmi dobré studijní výsledky, rodiče je vůbec nemusí kontrolovat při přípravě do školy. U syna D2 rodiče musí občas vynaložit větší úsilí, aby se dozvěděli o tom, co syna trápí. Dcera D1 je naopak velmi sdílná. Sedmiletého syna D3 matka popisuje jako nekomplikované dítě s přirozeným nadšením pro jakoukoliv činnost. Nejmladší syn D4 je podle výpovědi matky na svůj věk velmi samostatný a tráví hodně času se svými staršími sourozenci.

3. Emoční vztah

Hodnoty kladného komponentu se pohybovaly ve vyšších hodnotách (D1 u matky i otce shodně -HS = 19; D2 u matky i otce shodně -HS = 18). Co se záporného komponentu týče, obě děti dosáhly nejnižšího možného skóre (-HS = 7). Emoční vztah rodičů tedy děti vnímají převážně jako kladný. Jediného rozdílu mezi dětmi si můžeme všimnout v otázce týkající se komunikace s rodiči. D1 si myslí, že si s ní maminka i tatínek hraje nebo povídají často, D2 si myslí, že si s ním rodiče povídají a hraje jen někdy. Na základě informací získaných z rozhovoru s matkou můžeme předpokládat, že v tomto případě nejde o rozdíl v emočním vztahu, ale roli zde hrají spíše osobnostní charakteristiky dítěte, které mohou mít vliv na komunikaci mezi rodičem a dítětem. Nejstarší dceři D1 podle matky nedělá žádný

problém mluvit o svých problémech, kdežto D2 má v takových případech spíše tendenci uzavírat se do sebe.

4. Řízení

Silné řízení, které charakterizuje způsob výchovy v této rodině, je ovlivněno převážně nízkou mírou volnosti. Naopak míra požadavků na děti v této rodině dosahuje nízkých hodnot. Přestože obě děti shodně vnímají poměrně nízkou míru požadavků, D1 vnímá o něco vyšší míru požadavků (-HS = 13) než D2 (-HS = 9). Z rozhovoru s matkou vyplývá, že syn D2 pomáhá rodičům dobrovolně a velmi rád, empaticky vycítí potřeby rodičů i sourozenců. Lze se proto domnívat, že pomoc v domácnosti či členům rodiny nechápe jako povinnost, ale jako něco přirozeného, proto může také ze strany rodičů vnímat subjektivně méně požadavků, než jeho starší sestra. Z odpovědí nejstarší dcery D1 vyplývá, že percipuje častou kontrolu rodičů a omezení týkající se aktivit s kamarády, které může vzhledem ke svému věku vnímat jako více omezující, než její mladší bratr D2.

Nízkou míru poskytované volnosti reflektuje jak matka v rozhovoru, tak děti v dotazníku. Matka mluví o tom, že s manželem děti příliš nepouštějí ven, mají o ně strach. Nezdá se, že by rodiče zatím rozlišovali mezi mírou volnosti poskytovanou dětem D1 a D2 s ohledem na jejich věk. Děti odpovídaly na otázky týkající se volnosti podobně, přesto D1 vnímá o něco nižší míru volnosti (-HS = 7), než její mladší bratr (-HS = 9). Můžeme se tak opět domnívat, že D1 si je kvůli svému vyššímu věku více vědoma určitých omezení, které její mladší bratr za omezující zatím nepovažuje.

5. Vztahy mezi sourozenci z pohledu matky

Matka vztahy mezi sourozenci popisuje jako „dobré“. I přesto si však všimá velké rivality, která přetrvává mezi D2 a D1, respektive mluví o neutuchající touze syna D2 vyrovnat se či předstihnout svou starší sestru D1, přestože ho rodiče v tomto porovnávání nikterak nepodporují a ani starší sestra D1 o prvenství s D2 nijak neusiluje. Matce připadá jeho snažení urputné a má obavu, že na sebe klade přehnané nároky.

6. Reflexe rodičů v dotazníku

Z dotazníků, které vyplňovali rodiče, vyplývá, že si jsou silného řízení vědomi. Pouze u D1 se zdá, že dítě vnímá více požadavků a méně volnosti, než rodiče předpokládají.

7. Shrnutí

Matka v rozhovoru zmiňuje, že se rodiče shodují ve svých názorech na výchovu dětí a podílejí se na ní stejnou měrou. Také z dotazníků, které vyplňovaly dvě starší děti D1 a D2,

vyplývá, že obě děti reflektují výchovný přístup otce stejně jako výchovný přístup matky. Způsob výchovy v rodině můžeme z hlediska výpovědi dvou nejstarších dětí charakterizovat kladným emočním vztahem a silným řízením, které je dáno především nízkými hodnotami v komponentu volnosti.

5.5 Rodina E - Panských

R. Panských	komponent	D1 (F; 19 let)	D1 (Rodiče)	D2 (M; 14 let)	D2 (Rodiče)	D3 (F; 11 let)	D3 (Rodiče)	D4 (M; 8 let)	D4 (Rodiče)	D5 mladší
matka	kladný	30	20	28	22	15	16	19	15	x
	záporný	14	20	12	16	12	20	10	17	x
	požadavků	14	19	11	18	11	15	14	16	x
	volnosti	23	11	19	12	10	9	10	10	x
otec	kladný	30	29	29	29	17	19	21	21	x
	záporný	12	16	12	14	10	19	13	9	x
	požadavků	13	16	11	18	12	13	13	11	x
	volnosti	21	21	21	23	9	9	11	9	x

1. Obecný popis rodiny

Rodina Panských bydlí s pěti dětmi v rodinném domě ve velkém městě. Nejstarší dceři je 19 let (D1), druhorozenému synovi je 14 let (D2), dceři narozené jako třetí v pořadí je 11 let (D3), chlapec, který se narodil čtvrtý v pořadí, je 8 let (D4) a nejmladšímu synovi je 5 let (D5). Oba rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní, matka pracuje na poloviční úvazek a zároveň jako OSVČ, otec podniká a v současné době je častěji přítomen v domácnosti. Děti nemají žádné vzdělávací obtíže. Rodina Panských jsou praktikující křesťané (Římskokatolická církev).

2. Děti očima matky

Nejstarší dcera D1 je podle matky zodpovědná a v případě matčiny nepřítomnosti dokáže plně zastoupit její roli. Matka obdivuje její velké výtvarné nadání a schopnost obhájit si své názory. Dcera má v tomto období blíže k otci a spíše se mu svěří o svých problémech. Druhorozený syn D2 je podle matčiny výpovědi velmi studijně nadaný, trochu déle mu trvá, než se adaptuje na nové situace, je introvertnější a velmi tvořivý. Syn D2 má na rozdíl od své starší sestry blíže k matce, což matka opět přikládá věku dítěte. Dceru D3 popisuje matka jako chytré, otevřené a spontánní dítě. Mezi ní a rodiči nejsou výjimkou emotivní hádky. Syna D4 matka popisuje jako bezproblémové a velmi sportovně nadané dítě, které je podle matčiny výpovědi ze všech dětí nekontaktnější. Nejmladší syn D5 je matkou popisován jako bezproblémové dítě, které rodiče neplánovali a jeho narození přijímají jako velký dar.

3. Emoční vztah

Starší děti D1 a D2 dosahovaly u obou rodičů vysokých hodnot v kladném komponentu (+HS = 28/30) a nižších hodnot v záporném komponentu výchovy (+HS = 12/14). Tyto dvě starší děti tak shodně reflektují kladný emoční vztah obou rodičů.

U mladších dětí D3 a D4 můžeme pozorovat jisté odlišnosti. V kladném emočním komponentu vykazovala D3 výrazně nižší skóre jak u matky (-HS = 15), tak u otce (-HS = 17), v porovnání s bratrem D4, který vykazoval vysoké hodnoty u obou rodičů. D4 však v porovnání se sestrou D3 vykazoval vyšší skóre v záporném komponentu otce (-HS = 13). Z výsledků dotazníku vyplývá, že obě mladší děti D3, D4 vnímají v rodině zápornější emoční vztah. Ten je ale z hlediska hrubých skóre mnohem výraznější u dcery D3, u D4 dosahuje spíše středních hodnot. Roli zde může hrát složitější temperament dívky D3, který matka zmiňovala v rozhovoru. O synovi D4 mluvila jako o bezproblémovém dítěti. Obě děti D3 a D4 se shodují na tom, že jim rodiče rádi pomohou, když něco neumí, mají radost z jejich úspěchu a užívají si činností, které dělají společně. Ani jedno z nich nemá pocit, že by na něj rodiče často křičeli, nebo že by si o nich rodiče mysleli, že jsou zlobivé děti.

4. Řízení

Starší děti D1 a D2 reflektují slabé řízení obou rodičů. D1 vnímá ze strany rodičů o něco více požadavků (+HS = 13/14), než její bratr D2 (+HS = 11). Dále můžeme pozorovat rozdíl v tom, že D1 vnímá ze strany matky vyšší míru volnosti (+HS = 23), než její mladší bratr D2 (+HS = 19). Celkově však rozdíly u D1 a D2 nejsou příliš výrazné. Mladší děti D3 a D4 reflektují vysokou míru řízení. Můžeme zde však pozorovat jisté odlišnosti. Dcera D3 vnímá ze strany matky nižší míru požadavků (-HS = 11), a to v porovnání s mladším bratrem D4 (-HS = 14). Míra volnosti poskytované matkou je pak u obou dětí stejná (-HS = 10), u otce můžeme pozorovat mezi sourozenci odlišnosti, D4 vnímá vyšší míru volnosti (-HS = 11), než jeho sestra D3 (-HS = 9).

5. Vztahy mezi sourozenci z pohledu matky

Vztahy mezi sourozenci matka popisuje jako „dobré“, děti si užívají společně tráveného času. Starší děti už mají více vlastních aktivit, nebo rádi tráví čas o samotě, kdežto mladší děti jsou samy spíše nerady, potřebují kolem sebe ruch sourozenecké „smečky“. Mezi sourozenci matka nevnímá žádnou výraznou rivalitu.

6. Reflexe rodičů v dotazníku

U starších dětí D1 a D2 si oba rodiče myslí, že děti vnímají daleko více negativních projevů, než je tomu ve skutečnosti. U D3 rodiče předpokládají vyšší negativní komponent a vyšší pozitivní komponent, než dcera D3 skutečně reflektuje. D4 vnímá vyšší negativní komponent výchovy (-HS = 13), než si myslí jeho otec (-HS = 9).

Co se týče míry volnosti, matka u starších dětí odhadovala nízkou mírou volnosti, otcovi odhady se pak více blížily realitě. Odhady poskytované volnosti mladším dětem D3 a D4 byly u obou rodičů velmi přesné. U D1, D2 a D3 si oba rodiče myslí, že na děti mají více požadavků, a to v porovnání s výsledky dotazníků vyplněnými dětmi. Pouze u D4 tomu bylo naopak - dítě reflektovalo u matky i otce vyšší míru požadavků (-HS = 13/14), než jakou odhadovali rodiče (-HS = 10/11).

7. Shrnutí

Na základě výsledků dotazníků můžeme děti rozdělit do dvou skupin. První skupinou jsou starší děti D1 a D2, které vnímají v rodině kladný emoční vztah se slabým řízením. Ve skupině mladších dětí (D3 a D4) už jsou výsledky méně jednotné. Zdá se, že obě děti vnímají emoční vztah v rodině jako zápornější, a to zejména dcera D3. D3 i D4 percipují silné řízení rodičů, které je dáno především nízkou mírou komponentu volnosti.

5.6 Rodina F - Kozákových

R. Kozákových	komponent	D1 (M; 12 let)	D1 (Rodiče)	D2 (M; 10 let)	D2 (Rodiče)	D3 (M; 8 let)	D3 (Rodiče)	D4 mladší
matka	kladný	19	17	19	17	20	17	x
	záporný	10	16	8	11	11	15	x
	požadavků	9	17	9	16	11	18	x
	volnosti	11	9	11	8	10	8	x
otec	kladný	19	18	21	18	21	18	x
	záporný	10	10	7	8	7	8	x
	požadavků	10	10	9	10	10	10	x
	volnosti	10	10	11	10	10	10	x

1. Obecný popis rodiny

Rodina Kozákových bydlí se čtyřmi dětmi v rodinném domě v menším městě. Nejstaršímu synovi je 12 let (D1), druhorozenému synovi je 10 let (D2), synovi narozenému třetí v pořadí je 8 let (D3) a nejmladšímu chlapci je 5 let (D4). Oba rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní, matka je momentálně ženou v domácnosti. Děti nemají žádné vzdělávací obtíže. Rodina Kozákových jsou praktikující křesťané (Římskokatolická církev).

2. Děti očima matky

Všechny děti matka vnímá jako chytré a empatické. Nejstaršího chlapce D1 popisuje jako zodpovědného a spolehlivého, problémy však někdy může činit jeho složitější povaha a tendence vyvolávat konflikty. U druhorozeného syna D2 matka oceňuje jeho rozvinutou sociální inteligenci, někdy však může druhými nenásilně manipulovat. V porovnání s ostatními sourozenci je velmi klidný, ale pokud už se rozzlobí, trvá mu déle, než se uklidní. Syn D3 se podle matky zatím stále profiluje, vnímá však jeho hlubokou osobnost. Negativně na něm hodnotí to, že má někdy záchvaty vzteku a provokuje své bratry. Na nejmladším synovi D4, kterého matka popisuje také jako hodného a spolehlivého, je podle matky vidět,

že ho jeho starší sourozenci posouvají dopředu, učí se od nich totiž mnoha novým věcem. Matka si myslí, že i přes drobné nedostatky jsou její děti v porovnání s rodinami jejich známých bezproblémové.

3. Emoční vztah

V kladném komponentu i záporném komponentu matky dosahují D1, D2 a D3 podobných hodnot, emoční vztah matky můžeme popsat jako střední. V kladném komponentu otce můžeme pozorovat rozdíl mezi synem D1 a jeho dvěma mladšími bratry D2 a D3. Ti reflektují emoční vztah otce jako extrémně kladný, jejich bratr D1 jako střední. Celkově můžeme říci, že kladný i záporný komponent se u obou rodičů pohybuje v pro děti příznivých hodnotách.

4. Řízení

D1, D2 i D3 vnímají shodně ze strany otce střední řízení s nižší mírou požadavků a nižší mírou volnosti. Ze strany matky reflektují D1 a D2 také střední řízení s nižší mírou požadavků a zároveň nižší mírou volnosti. Syn D3 vnímá řízení matky o něco silnější.

5. Vztahy mezi sourozenci z pohledu matky

Matka si myslí, že i přesto, že jsou všichni sourozenci chlapci, dochází k poměrně malému množství fyzických střetů, častější jsou pak slovní hádky. Sourozenci se k sobě chovají hezky a mají se rádi, pokud se někomu z nich stane něco nepříjemného, tak ho ostatní bratři utěšují a snaží se mu pomoci.

6. Reflexe rodičů v dotazníku

Rodiče byli k sobě v některých otázkách týkajících se emočního vztahu kritičtější, v porovnání s tím, jak je vnímají jejich děti. Největší rozdíl můžeme pozorovat mezi reflexí matky a reflexí dětí. Matka si také myslí, že děti z její strany vnímají mnohem více požadavků, než je tomu ve skutečnosti, otec reflexi dětí odhadoval přesněji. Co se týče komponentu volnosti, odhady otce i matky se blížily pohledu dětí.

7. Shrnutí

Emoční vztah můžeme u všech dětí popsat jako kladný. Všechny děti vnímají u otce střední řízení, u matky vnímá střední řízení D1 a D2, D3 percipuje řízení silné. Celkově je ale rozdíl mezi skóry jednotlivých dětí poměrně malý.

5.7 Rodina G - Kolářových

R. Kolářových	komponent	D1 (F; 16 let)	D1 (Rodiče)	D2 (F; 15 let)	D2 (Rodiče)	D3 (F; 13 let)	D3 (Rodiče)	D4 (F; 10 let)	D4 (Rodiče)	D5 mladší
matka	kladný	23	23	26	23	29	23	21	16	x
	záporný	19	21	19	19	16	21	7	10	x
	požadavků	14	16	22	13	18	14	8	11	x
	volnosti	20	17	18	17	21	17	10	9	x
otec	kladný	22	20	26	20	30	20	21	18	x
	záporný	18	15	12	15	14	15	7	8	x
	požadavků	17	16	16	16	15	16	8	14	x
	volnosti	17	12	15	12	18	12	10	11	x

1. Úvod

Rodina Kolářových bydlí společně s pěti dětmi v malé vesnici v rodinném domku. Nejstarší dceři bude brzy 17 let (D1), druhé nejstarší dceři je 15 let (D2), třetí nejstarší dceři je 13 let (D3), čtvrté dceři v pořadí je 10 let (D4) a poslednímu chlapci je 7 let (D5). Oba rodiče jsou vysokoškolsky vzdělání, otec pracuje na plný úvazek (část roku pracuje v zahraničí), matka je ženou v domácnosti. Nejmladší syn má vzdělávací obtíže (specifická porucha učení), které vyžadují matčinu zvýšenou péči při přípravě do školy. Rodina Kolářových jsou praktikující křesťané (Římskokatolická církev).

2. Děti očima matky

Matka popisuje nejstarší dceru D1 jako nezávislý a vůdčí typ. Všimá si velkého dceřina zlepšení, které se týká zvýšené pomoci v domácnosti a studijních výsledků. Druhorozená dcera D2 je matce povahově nejbližší, oceňuje její houževnatost a usilovné snažení ve škole. Ve chvíli, kdy nastaly vážné problémy ve škole, narazila matka u této dcery na problém v komunikaci. Starosti jí dělá také dceřina nerozhodnost. Dceru D3 matka popisuje jako klidnější a velmi přemýšlivou, duchovně založenou dívku. Vadí jí dceřina lenost a nechť zapojit se do chodu domácnosti. Dcera D4 je podle matky vzorné dítě, se kterým nebývají žádné problémy. Poslušně si plní své povinnosti a je vždy ochotna rodičům pomoci. Syn D5, kterého matka popisuje jako hodné, občas se vztekající dítě, vyžaduje kvůli svým vzdělávacím obtížím zvýšenou matčinu pozornost, která zahrnuje každodenní několikahodinovou přípravu do školy. Matka má obavu, zda bezproblémová dcera D4 dostává ze strany rodičů dostatek pozornosti, a to právě kvůli času, který matka musí věnovat synovi D5. S manželem si jsou této skutečnosti vědomi a dávají pozor na to, aby dceři D4 věnovali potřebnou pozornost.

3. Emoční vztah

Emoční vztah u starších sester D1, D2 a D3 se jeví jako záporný, a to vzhledem k vyššímu skóre negativního komponentu výchovy u obou rodičů. Tyto dcery se ale shodují na tom, že jejich rodiče v nich mají důvěru a působí jim radost, když společně ve volném čase

něco tvoří. Reflektují také, že se s matkou často zasmějí a mají dobrou náladu. U tří starších dcer dominuje vyšší skóre v záporném komponentu matky, také u otce dosahuje spíše vyšších hodnot. V kladném emočním komponentu má D1 výrazně nižší skóre (+HS = 23), než D2 (+HS = 26) a D3 (+HS = 29). Z dotazníků vyplývá, že dcera D1 má častěji než její mladší sestry pocit, že rodiče nepřikládají dostatečný význam tomu, co D1 považuje za důležité. Nejspíše by někdy potřebovala ze strany rodičů více povzbuzení a méně kritiky. Dcera D4 vnímá emoční vztah v rodině jako extrémně kladný.

4. Řízení

U D1, D2 i D3 platí, že pociťují větší míru volnosti ze strany matky, u všech třech dívek dosahuje komponent volnosti vysokých hodnot, a to v porovnání s otcem, z jehož strany pociťují dívky volnost nižší. Všechny tři dívky se v dotazníku shodují na tom, že se jim často podaří umluvit matku tak, že se vyhnou povinnosti či trestu, na rozdíl od otce, který se zdá být důslednější v dodržování různých zákazů a příkazů. Je zajímavé, že přesto, že je D3 třetí dítě v pořadí, vnímá ze strany obou rodičů vyšší míru volnosti (+HS = 21), než její starší sestry. Matka v rozhovoru reflektovala, že se jí příliš nedaří dceru D3 přimět k plnění povinností v domácnosti, často je za ni plní její sourozenci. Také z výpovědí v dotazníku vyplývá, že si je dcera vědoma toho, že si na její neúčast při domácích pracích ostatní zvykli. Dcera D2 vnímá v porovnání s ostatními vysokou míru požadavků (+HS = 22) a má pocit, že jsou na ni rodiči často hrnuty nejrůznější příkazy a očekává se od ní, že okamžitě poslechne. Nejmladší dcera D4 vnímá z matčiny strany řízení silné, z otcovy strany pak řízení střední.

Zdá se, že D1 v porovnání s mladšími sestrami vnímá ze strany obou rodičů větší volnost, ve smyslu menší kontroly toho, co dělá a kde je, což by také odpovídalo jejímu vyššímu věku a tomu, že bydlí na internátě. Stejně tak pociťuje ze strany matky nižší míru požadavků, než její mladší sestry.

5. Vztahy mezi sourozenci z pohledu matky

Matka si myslí, že se vztahy mezi staršími dcerami D1, D2 a D3 výrazně zlepšily, v porovnání s obrovskou rivalitou, která mezi nimi byla v minulosti. Připadá jí ale, že dcera D3 je trochu odstrčená, skupina D1, D2 jí mezi sebe příliš nebere. Podle matky to může být zapříčiněno tím, že se odmítá zapojovat do domácích prací, což starším sestrám vadí. Tráví proto více času s mladší D4. Syn D5 je jako jediný chlapec v rodině podle matky někdy trochu osamocený. I přesto s ním ale starší sestry tráví poměrně dost času.

6. Reflexe rodičů v dotazníku

Přestože otec reflektuje v dotazníku pro rodiče u dcer D1, D2 a D3 řízení silné, dcery ho vnímají jako střední (D1, D2), případně slabé (D3). Matka reflektuje řízení u starších dcer jako střední, D2 a D3 ho však vnímají spíše jako rozporné. U D4 odhaduje matka řízení silné, což se shoduje s reflexí dcery D4.

Oba rodiče mají tendenci si myslet, že děti vnímají emoční vztah záporněji, než tomu skutečně je.

7. Shrnutí

V této rodině můžeme vnímat velký rozdíl mezi způsobem výchovy reflektovaným dcerou (D4) a jejími třemi staršími sestrami (D1, D2, D3). Dcera D4 nevnímá mezi otcem a matkou rozdíl v žádné z komponent. Způsob výchovy reflektovaný touto dcerou můžeme charakterizovat silným řízením a extrémně kladným emočním vztahem obou rodičů. Vedle toho dcery D1, D2 a D3 rozdíl mezi jednotlivými rodiči pocítují v jednotlivých komponentech a to zejména v záporném komponentu a komponentu požadavků a volnosti. Všechny tři vykazují vysoké skóre v záporném komponentu výchovy, tedy bychom emoční vztah v rodině mohli definovat jako záporný, na druhou stranu ale pozorujeme poměrně vysoké skóre kladného komponentu obou rodičů u dcer D2 a D3. Z výsledků dotazníku dětí dále vyplývá, že míra řízení klesá s přibývajícím věkem dětí.

5.8 Rodina H - Vávrových

R. Vávrových	komponent	D1 (F; 11 let)	D1 (Rodiče)	D2 (M; 8 let)	D2 (Rodiče)	D3 mladší	D4 mladší
matka	kladný	20	20	17	19	x	x
	záporný	8	8	8	9	x	x
	požadavků	11	12	11	12	x	x
	volnosti	9	14	13	13	x	x
otec	kladný	20	21	21	21	x	x
	záporný	7	16	7	16	x	x
	požadavků	10	15	8	15	x	x
	volnosti	8	12	12	11	x	x

1. Obecný popis rodiny

Rodina Vávrových bydlí se čtyřmi dětmi v panelovém domě ve větším městě. Nejstarší dceři (D1) je 11 let, druhorozenému chlapci je 8 let, dívce narozené třetí v pořadí je necelých 7 let (D3) a nejmladšímu chlapci jsou necelé dva roky (D4). Oba rodiče jsou vysokoškolsky vzdělaní, otec pracuje na plný úvazek, matka je momentálně na rodičovské dovolené. Žádné z dětí nemá žádné vzdělávací obtíže. Rodina Vávrových jsou praktikující křesťané (Římskokatolická církev).

2. Děti očima matky

Nejstarší dceru D1 matka popisuje jako dominantnější, velmi přátelské, kreativní a organizačně schopné dítě. Druhorozeného syna D2 popisuje jako trochu uzavřenější, kamarádké a velmi přemýšlivé dítě ochotné pomoci druhým. Dcera D3 je podle matky velmi hravé a kamarádké dítě s živou fantazií. Všechny děti vnímá matka jako sociálně naladěné a kamarádké. Negativně hodnotí pouze občasné hádky mezi D1 a D2, které připisuje jejich rozdílnému temperamentu.

3. Emoční vztah

Záporný komponent rodičů dosahoval v reflexi dětí D1 a D2 velmi nízkých hodnot. U kladného komponentu matky můžeme pozorovat mezi oběma dětmi mírný rozdíl. Syn D2 zde vykazuje nižší skóre (-HS = 17), než dcera D1 (-HS = 20). Kladný komponent otce byl u obou dětí podobně vysoký (D1 -HS = 20; D2 -HS = 21).

4. Řízení

Komponent požadavků nabývá u obou dětí nízkých hodnot, mírné odlišnosti můžeme pozorovat pouze u syna D2, který reflektuje u otce o tři body nižší míru požadavků, než u matky. Matka se domnívá, že D2 by otce mohl vnímat jako přísnějšího, v dotazníku se však potvrdil opak. V komponentu volnosti vykazují obě děti nižší skóre u obou rodičů, přesto můžeme mezi sourozenci pozorovat nápadný rozdíl. Syn D2 vnímá u obou rodičů o 4 body vyšší míru volnosti, než jeho starší sestra D1. Z odpovědí D2 vyplývá, že mu u rodičů snáze procházejí nejrůznější výmluvy, D1 však takový pocit nemá. Matka v rozhovoru mluví o tom, že se jako rodiče snaží diferencovat míru volnosti u dětí podle věku. Starší dceři D1 je rodiči v porovnání s D2 poskytována větší volnost například ve smyslu samostatného pohybu po městě či aktivit s kamarádkami, to se potvrdilo také v některých otázkách týkajících se této oblasti.

5. Vztahy mezi sourozenci z pohledu matky

Vztahy mezi sourozenci matka popisuje jako „dobré“, děti si užívají společných aktivit. Mezi sourozenci se nevyskytuje žádná velká rivalita, pokud se vyskytnou konflikty, většinou v nich figuruje syn D2 proti některé ze sester. Příčinu matka vidí v malém věkovém rozdílu mezi nimi.

6. Reflexe rodičů v dotazníku

Kladný komponent rodiče vnímají vesměs podobně, jako jejich děti. U záporného komponentu matky nepozorujeme výrazné rozdíly, u otce si všimáme nápadnějšího rozdílu

mezi jeho reflexí a reflexí dětí. Z výsledků dotazníku vyplývá, že si myslí, že ho v některých oblastech děti vnímají mnohem negativněji, než je tomu ve skutečnosti, obě děti totiž v záporném komponentu otce vykazovaly nejnižší možné skóre (-HS = 7).

V komponentu požadavků matky nepozorujeme ani u jednoho z dětí rozdíl, u otce však může opět pozorovat větší rozdíl mezi jeho reflexí a reflexí dětí. Zdá se, že děti nevnímají ze strany otce zdaleka tolik požadavků, kolik si otec myslí, že reflektují. Co se týče komponentu volnosti, u D2 výsledky dotazníku obou rodičů odpovídají reflexi dítěte. Dcera D1 však vnímá nižší míru volnosti, než reflektují rodiče, u obou rodičů pozorujeme 4–5 bodový rozdíl mezi reflexí rodiče a reflexí dítěte.

7. Shrnutí

Způsob výchovy v rodině Vávrových můžeme charakterizovat kladným až extrémně kladným emočním vztahem se silným (D1) nebo středním řízením (D2). Rodiče se ve svém výchovném přístupu shodují, podle slov matky je jednotnost rodičů velmi důležitá a pro děti prospěšná.

5.9 Rodina I - Horových

R. Horových	komponent	D1 (F; 17 let)	D1 (Rodiče)	D2 (F; 15 let)	D2 (Rodiče)	D3 (M; 13 let)	D3 (Rodiče)	D4 (F; 10 let)	D4 (Rodiče)	D5 (F; 10 let)	D5 (Rodiče)
matka	kladný	30	29	28	26	29	30	21	20	20	20
	záporný	12	10	11	11	14	12	7	9	8	9
	požadavků	15	13	16	12	16	14	11	8	8	8
	volnosti	21	15	20	15	18	14	9	9	13	8
otec	kladný	27	x	24	x	28	x	20	x	19	x
	záporný	13	x	12	x	13	x	12	x	9	x
	požadavků	16	x	17	x	14	x	15	x	10	x
	volnosti	20	x	16	x	17	x	9	x	14	x

Pozn.: otec dotazník nevyplnil.

1. Obecný popis rodiny

Rodina Horových bydlí s pěti dětmi v rodinném domě ve velkém městě. Nejstarší dceři je 17 let (D1), druhorozené dceři je 15 let (D2), chlapci narozenému třetí v pořadí je 13 let (D3), posledním narozeným dívkám (dvojčatům) je 11 let (D4 a D5). Matka je vysokoškolsky vzdělaná, otec středoškolsky vzdělaný, oba pracují na plný úvazek. Ani jedno z dětí nemá závažné vzdělávací obtíže. Rodina Horových jsou praktikující křesťané (Římskokatolická církev).

2. Děti očima matky

Nejstarší dceru D1 matka popisuje jako nebojácnu, nezávislou, velmi společenskou a organizačně zdatnou. Druhorozená dcera D2 je podle matky velmi citlivá a dokáže hezky vystihnout potřeby druhých. Oproti starší sestře se hůře adaptuje na nové situace a z nových věcí má často obavy, přesto se snaží svůj strach překonávat, což na ní matka obdivuje.

U syna D3 matka obdivuje jeho nadšení a cílevědomost ve sportu. V komunikaci s rodiči je v porovnání se staršími sestrami méně sdílný. Dceru D4 matka popisuje jako velmi citlivou s hezkým vztahem ke zvířatům. Podobně jako její sestra D2 má často obavy z nových věcí. Matka na ní také obdivuje, že se tento strach snaží překonávat. Dceru D5 matka popisuje jako veselou, společenskou a bezstarostnou dívku, která umí hezky pečovat o druhé.

3. Emoční vztah

Emoční vztah v rodině reflektují dcera D1, dcera D2 a syn D3 jako kladný. U D2 pozorujeme výraznější rozdíl mezi kladným komponentem matky (+HS = 28) a otce (+HS = 24). Dcera D4 reflektuje sice vysoký kladný komponent u obou rodičů (-HS = 20/21), velký rozdíl mezi oběma rodiči však pozorujeme v záporném komponentu matky (-HS = 7) a otce (-HS = 12). Vzhledem k vysokému zápornému komponentu můžeme emoční vztah otce u D4 popsat jako záporný, kdežto matčin jako kladný. Dcera D5 vnímá kladný emoční vztah u obou rodičů. Je zajímavé, že stejně staré sestry D4 a D5 vnímají emoční vztah otce velmi odlišně. Matka v rozhovoru mluvila o rozdílném temperamentu dívek, zdá se, že dcera D4 reaguje citlivěji na to, když se na ni otec zlobí.

4. Řízení

Z výpovědí v dotazníku vyplývá, že starší děti D1, D2 a D3 vnímají řízení v rodině jako slabé, s tím že D2 a D3 vnímají o něco silnější řízení ze strany otce, v porovnání s matkou. U dvojčat D4 a D5 můžeme pozorovat velmi výrazné rozdíly v komponentu požadavků i volnosti u obou rodičů. D4 percipuje ze strany matky více požadavků (-HS = 11), než její sestra D5 (-HS = 8). Vedle toho D4 vnímá také výrazně nižší míru volnosti (-HS = 9), než její sestra D5 (-HS = 13). V řízení otce je tento rozdíl ještě výraznější. V komponentu požadavků vychází D4 vysoká hodnota (-HS = 15), kdežto D5 hodnota o poznání nižší (-HS = 10). Také míru volnosti vnímá D4 mnohem nižší (-HS = 9), než její sestra D5 (-HS = 15). Celkové řízení v rodině vnímá D4 jako silné a D5 jako slabé. Z rozhovoru s matkou bohužel není zřejmé, z jakého důvodu vnímá dcera D4 otce o tolik přísnějšího než dcera D5.

5. Vztahy mezi sourozenci z pohledu matky

Matka popisuje vztahy jako „dobré“, zároveň dodává, že děti jsou spolu sice rády, ale každý z nich potřebuje svůj vlastní prostor. Mezi D1 a D2 jsou vztahy bezproblémové, dívky spolu sdílí pokoj a mají k sobě blízký vztah. Také dvojčata D4 a D5 sdílí pokoj společně, mezi nimi jsou ale poměrně časté hádky. Matka si myslí, že je pro ně náročné,

že jsou neustále spolu (i ve třídě) a doufá, že budou brzy každá přijaty do jiné třídy na víceletém gymnáziu, což jim podle matčina názoru prospěje.

6. Reflexe rodičů v dotazníku

Verzi dotazníku pro rodiče vyplnila pouze matka. Její odhady emočního vztahu se podobaly reflexi dětí. V řízení můžeme pozorovat rozdíly v komponentu požadavků u D1, D2, D3 a D4, kdy matka odhaduje o něco nižší míru požadavků než děti. V komponentu volnosti zase děti D1, D2, D3 a D5 v porovnání s matčíným odhadem vnímají mnohem vyšší míru poskytované volnosti.

7. Shrnutí

Z výsledků dotazníku vyplývá, že děti D1, D2, D3 a D5 reflektují v rodině jako celku shodně kladný emoční vztah se slabým řízením. Dcera D5 vnímá kladný emoční vztah ze strany matky a záporný emoční vztah ze strany otce. Řízení obou rodičů vnímá jako silné.

5.10 **Výchovné dimenze v rodinách**

V této části představíme přehledové tabulky s četností výskytu všech forem dvou výchovných dimenzí (emočního vztahu a řízení) ve všech rodinách výzkumného souboru. Slouží k lepší představě o charakteristice celého výzkumného souboru. Tabulky zahrnují data získaná z dotazníků, které vyplnilo celkem 28 dětí ve věku 8–18 let.

Emoční vztah	extr. kladný	kladný	střední	záporný
Matka	4	7	8	9
Otec	8	6	7	7

tabulka 2 *Emoční vztah*

Při sledování dimenze emočního vztahu (tabulka 2) v našem výzkumném souboru pozorujeme zřetelný rozdíl mezi matkou a otcem. Děti častěji reflektují kladný nebo extrémně kladný emoční vztah otce (14 dětí), v porovnání s matkami (11 dětí). Tento rozdíl je nejvíce zřetelný u extrémně kladné formy emočního vztahu. Naopak ve výskytu záporného emočního vztahu převažují matky (9 dětí) nad otci (7 dětí).

Řízení	silné	střední	slabé	rozporné
Matka	13	6	7	2
Otec	8	13	7	0

tabulka 3 *Řízení*

V dimenzi řízení (tabulka 3) pozorujeme u matek výrazně převažující silné řízení (13 dětí) nad dalšími formami řízení. U otců se nejčastěji vyskytuje střední forma řízení

(13 dětí). Rozporné řízení je u matek velmi málo zastoupeno a u otců se v našem výzkumném souboru vůbec nevyskytuje. Slabé řízení se vyskytuje u obou rodičů shodně v sedmi případech. Rozporné řízení se u otce nevyskytuje ani v jednom případě, u matky pak ve dvou případech.

Zasazení do Modelu devíti polí

Pro komplexnější představu o způsobu výchovy v našem výzkumném souboru zasadíme výsledky dotazníku také do Modelu devíti polí (tabulka 4). Můžeme tak pozorovat, že v rodinách převažuje způsob výchovy odpovídající prvnímu (6 dětí), čtvrtému (6 dětí) a šestému poli (6 dětí). Za ním následuje pole páté (4 děti). Pouze ve dvou případech pak pole druhé a třetí a v jednom případě pole osmé a deváté. Žádné z dětí nereflektovalo způsob výchovy odpovídající poli sedmému.

V našem výzkumném souboru tak jednoznačně převažuje ten způsob výchovy, který můžeme charakterizovat kladným emočním vztahem (17 dětí). Způsob výchovy, pro který je charakteristický záporný emoční vztah, reflektovalo 10 dětí, pouze jedno dítě pak vnímalo záporně-kladný emoční vztah ze strany rodičů.

Pokud sledujeme dimenzi řízení, v našem výzkumném souboru jednoznačně převažuje ten způsob výchovy, který můžeme charakterizovat silným řízením (17 dětí). Způsob výchovy charakteristický slabým řízením pak vedle toho reflektuje pouhých 9 dětí. Rozporné pak pouze dvě děti.

Emoční vztah	Řízení silné	střední	slabé	rozporné
záporný	1 výchova autokratická, tradiční, patriarchální 6 dětí		2 liberální výchova s nezájmem o dítě 2 děti	3 pesimální forma výchovy, rozporné řízení se záporným vztahem 2 děti
záporně-kladný	9 výchova emočně rozporná, jeden z rodičů zavrhuje, druhý extrémně kladný nebo dítě je s ním v koalici 1 dítě			
kladný	4 výchova přísná a přitom laskavá 6 dětí	5 optimální forma výchovy se vzájemným porozuměním a přiměřeným řízením 4 děti	6 laskavá výchova bez požadavků a hranic 6 dětí	7 rozporné řízení relativně vyvážené kladným emočním vztahem žádné děti
extrémně kladný			8 kamarádský vztah, dobrovolné dodržování norem 1 dítě	

tabulka 4 Zasazení do modelu devíti polí

Reflexe rodičů

Na základě vyhodnocení dotazníků pro rodiče zjišťujeme, že si rodiče velmi často myslí, že děti z jejich strany reflektují výrazně více projevů odpovídajících zápornému emočnímu vztahu, než je tomu ve skutečnosti. Poměrně často se rodiče také domnívají, že na děti kladou výrazně více požadavků, než v dotaznících reflektují děti. Domnívám se, že velká kritičnost k sobě samým mohla pramenit z obavy rodičů, že se v dotazníku „přechválí“. Někteří z rodičů tyto obavy vyjádřili také v průběhu vyplňování dotazníků.

6 Analýza výsledků a jejich srovnání

V této části se pokouším o srovnání jednotlivých případů a hledání podobnosti mezi nimi. Vycházím z analýzy kvalitativních dat, při které jsem použila metodu otevřeného a axiálního kódování (ukázka viz příloha 3 a 4). Tato metoda mi umožnila hledat podobnosti mezi jednotlivými případy/rodinami, čímž jsem dospěla k zobecnění, která mi umožňují popsat specifika vícedětné rodiny a charakterizovat sourozeneckou skupinu.

V případě, že se výzkumná zjištění získaná analýzou kvalitativních dat týkala oblastí, které postihuje také dotazník (Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy a Dotazník stylů výchovy pro děti od 8 do 12 let), doplnila jsem výzkumná zjištění také o úvahy, které byly vytvořeny na základě nestatistického porovnání výsledků dotazníků mezi rodinami.

6.1 Výchovná specifika velké rodiny

Jak bylo popsáno v teoretické části, za klíčový moment ve výchově je považován emoční vztah v rodině. Rodiče s kladným emočním vztahem s dětmi komunikují bez větších problémů a užívají si společných činností. Naopak rodiče se záporným emočním vztahem mají s komunikací problémy, společné činnosti jim nepřinášejí žádné potěšení a dětem věnují malé množství pozornosti. V této kapitole si představíme specifika velkých rodin, která mohou nějakým způsobem ovlivňovat edukační působení v rodině. Na základě kvalitativní analýzy dat se můžeme domnívat, že velikost rodiny se projevuje zejména v oblasti komunikace mezi rodiči a dětmi, množství společných činností a také v organizaci chodu domácnosti, jež se odráží v požadavcích na dítě, respektive ve vyžadování zvýšené samostatnosti a zapojení dítěte do chodu domácnosti.

6.1.1 Komunikace rodičů s dětmi

Vícedětná rodina je spletcem vztahů, dětí rozdílného věku, s rozdílnými vlastnostmi a rozdílnými potřebami. Aby komunikace s dětmi fungovala, rodiče se musí na rozdílné charakteristiky těchto dětí adaptovat. Kromě toho však při velkém počtu dětí často narážejí na časové omezení, které jim situaci ztěžuje.

Rozdílné charakteristiky dětí

Při analýze dat jsem se zaměřila na to, jakou roli hrají v komunikaci rodičů s dětmi charakteristiky dětí. Většina matek si uvědomuje rozdílné potřeby jednotlivých dětí, jež jsou dány rozdílnými **psychickými vlastnostmi dítěte**. Tyto rozdílné potřeby dítěte se odrážejí v komunikaci s každým dítětem. Při analýze dat zjišťujeme, že zejména introverze některého z dětí může rodičům stěžovat komunikaci, a to hlavně v případě, že se u dítěte vyskytne nějaký problém. Výrazně introvertní dítě může mít ve velké sourozenecké skupině také problém se sebeprosazením a jeho potřeby mohou v případě, že jim rodič nevěnuje dostatečné množství pozornosti, zapadnout. Aby se rodiče například dozvěděli, co dítě trápí, musí vynakládat mnohem více času a úsilí, než u jeho extravertnějšího sourozence, který o svých problémech mluví bez větších potíží.

„No D2, ten když se mu něco děje, tak se zasekne a nemluví. Takže je úplně jasný, že se něco děje. A nechá nás hádat, on to nikdy neřekne sám. Takže taková jako fakt velká detektivka s ním vždycky jednou tejdne, že přijde ze školy, třeba brečí a my se musíme dopátrat toho, co se stalo. Je takovej, že vždycky sedí, on má tady svoje místo, třetí schod, a tak tady sedí a mlčí. A nechce jít ani nahoru, ani mezi nás. A má takový vždycky, že nás nechá, až se nějakým způsobem vždycky dobereme k tomu, co by mu jako mohlo vadit. A pak potřebuje v podstatě tak jako obejmout a abychom se mu chvíli věnovali. A pak najednou, jak když utne a všechno je v pohodě“ (Dvořáková).

„U D2 to někdy chvílku trvá, vidím, že se něco děje a chvílku to trvá. Tak říkám: co se děje? A on to nechce říct. Ale jindy zase přijde a úplně spontánně o tom mluví, co se stalo (...). U D3 je zase dobré, když vím, že je z něčeho rozzlobený, tak ho třeba obejmout a počkat s ním chvílku, až se zklidní, a až pak se o tom rozpovídat“ (Kozáková).

Kromě psychických vlastností dítěte může hrát roli také **věk dětí**. U dospívajících mohou rodiče totiž snadněji nějaký problém přehlédnout, jelikož se více soustředí na mladší děti. Starší děti také tráví více času mimo rodinu, čímž se rodičům ještě zužuje prostor pro to, aby si s dospívajícími dětmi popovídali. V tomto případě hrají důležitou roli také sourozenci, kteří s dítětem tráví často více času, než rodiče. Je tak větší šance, že se sourozencům podaří problém zaregistrovat a rodičům o něm říct.

„Dokážu si představit, že bych si něčeho taky nedovedla všimnout. S téma většíma se třeba tolik nepotkávám, tak si dokážu představit, že bych si toho třeba nevšimla. A kdybych si nevšimla, fakt záleží... Dokážu si představit, že kdybychom pak nějaký čas byly spolu jen

s tím dítětem, tak by mi to třeba řeklo, nebo pak by to řeklo třeba tomu sourozenci, se kterým jsou třeba víc. Ty ségry dvě (D1, D2) jsou vždycky víc spolu. Ten D3 je takovej mezi nima, ale řekla bych, že ty starší to taky docela dost registrujou, a že by si toho všimly“ (Horová).

Čas na povídání s jednotlivými dětmi

Většina matek se shoduje na tom, že je pro dítě prospěšné, pokud může trávit nějaký čas pouze samo s rodičem. Větší část dětí také tuto potřebu dává rodičům najevo. Během společné činnosti má pak rodič prostor pro to, aby se dozvěděl, co se dítěti honí hlavou, eventuálně co ho trápí. Matky se shodují na tom, že časová kapacita rodiče ve vícedětné rodině je omezená, ale myslí si, že v komunikaci s jednotlivými dětmi není rozhodující. Důležitá je především chuť matky si čas na děti udělat, právě třeba v rámci společných činností realizovaných pouze s jedním dítětem. Mezi nejčastěji zmiňované aktivity, které matky dělají pouze s jedním z dětí, patří pomoc v kuchyni, vaření, nákupy oblečení, společenské hry, sport, sledování filmů a u mladších dětí také mazlení.

„Snažíme se, aby to byl takovej ten vztah rodič - dítě, aby se posiloval... Takže třeba manžel s D2 hraje šachy, já taky třeba s D2 něco dělám, třeba mi pomáhá chvílku v kuchyni... Ono je to jakoby náročný skloubit, ale snažíme se třeba chvílku s tím dítětem mít čas jenom na sebe. Třeba D1 teď potřebovala něco nakoupit, takže jsem vzala jenom ji a jely jsme třeba po obchodech něco nakoupit (...). Uvědomuju si, že každý dítě potřebuje být občas s tím svým rodičem intenzivněji“ (Vávrová).

„No určitě. Třeba, když myju nádobí, tak jsem ráda, když tam je se mnou jeden, kterej mi pomáhá utírat a já si s ním povídám. A povídám si jenom s ním a je to moc fajn. Prostě, že se ho vyptám, co on dělá a tak. A to je bezva. Nebo když třeba vařím a pomáhá mi taky jenom jedno dítě, tak se mu můžu prostě v tý chvíli věnovat. A taky ráda chodím s jedním nakupovat, když si prostě jde vybrat svoje oblečení nebo tak, tak to je takový moc hezký, že jdeme jenom spolu“ (Zelená).

Více matek se s postupně přibývajícími dětmi muselo vypořádat s tím, že mladším dětem nemohou poskytnout tolik péče a pozornosti, kolik poskytovaly dříve narozeným dětem. V tomto smyslu uváděly jako významný zdroj kompenzace nedostatku rodičovské pozornosti **sourozeneckou skupinu**. Zdá se, že vědomí toho, že si jsou sourozenci schopni tento „nedostatek“ rodičovské pozornosti vynahradiť, jim pomohlo se s touto skutečností lépe vyrovnat.

„No samozřejmě na ty první bylo víc času, než na tyhle, co jsou teď... Ale z druhé strany vidím, že oni jim hrozně moc dávají ty sourozenci, takže i když jsem z toho někdy měla špatný pocit, že těmhle nemám takovej čas se věnovat, zvlášť teda D4, protože po ní přišlo tohle dítě (D5), který je náročnější na péči, tak vidím, že oni jim strašně moc dávají ty starší sourozenci. Takže oni zas to, co nemůžu já, oni získají jinou formou od těch sourozenců. Takže už z toho jako žádný problémy nemám, jako že bych měla pocit, že mají míň péče nebo tak. Zas mají i jinou náhradu“ (Kolářová).

Někteří z rodičů také reflektují, že v dnešní době jsou obecně kladeny na rodiče mnohem větší nároky, co se týče pozornosti, kterou by měli věnovat svým dětem. Matky se pak v důsledku toho zahrnují výčitkami, že dětem nevěnují dostatek péče. Postupně však docházejí k názoru, že přemíra péče není pro dítě výhodou, a že právě sourozenecká skupina jim tento nedostatek kompenzuje.

„Žijeme už dlouho v době, kde standardem je dvoudětná rodina. A ty představy o tom, jak se mají rodiče těm dětem věnovat, se strašně posunuly. Myslím si, že třeba moji prarodiče se svým dětem věnovali o hodně míň, a přesto jak můj tatínek, tak obě tety, maminka, druhá teta, vlastně vyrostli ve zdravé a spořádané jedince. Nikdo z nich není trestaný nebo stíhaný, nebo něco podobného... Takže si myslím, že se ty představy posunuly někdy až k takové opičí lásce a tendenci ty děti až moc opečovávat. Až tak, že těm dětem upíráme ten vlastní prostor, aby si ony řekly, co jako potřebují. No a v těch větších rodinách to prostě nejde. Tam často až když opravdu potřebují, tak se na ně dostane. A i to vidím, jak jsme se hodně věnovali tomu prvnímu a to porovnání toho, jak málo se můžeme věnovat hlavně tomu třetímu, čtvrtému... Na druhou stranu se to nesmírně kompenzuje mezi těmi vztahy, mezi nimi samotnými, mezi těmi bratry. Což jsou věci, jak s manželem sledujeme, který jim žádnéj dospělej dát nemůže, to co mají mezi sebou“ (Kozáková).

Sourozenecká skupina nejen, že kompenzuje nedostatek rodičovské pozornosti, ale zároveň poskytuje dítěti obrovské množství podnětů. Několik matek dokonce mluví o tom, že děti narozené v nižším pořadí dávají přednost svým sourozencům před časem tráveným s rodiči.

„Mně se trochu zdá, že ti malí o to úplně moc nestojí (pozn. čas o samotě s rodičem), anebo jsou z toho takový jako vlastně rozpačití... No, že někdy asi v nějaký situaci by si to užili, ale vlastně jim je přirozený to prostředí ty smečky. Zatímco ti starší, tak to někdy, ten D2

třeba opravdu chce, když mi jede třeba pomoci s nákupem, tak aby jel jenom on sám“ (Panská).

6.1.2 Organizace chodu domácnosti

Domácnost se čtyřmi či více dětmi může pro návštěvníka působit hlučně a chaoticky. Je přirozené, že s přibývajícím počtem členů domácnosti roste kromě množství špinavého nádobí a prádla také množství požadavků na rodiče a děti. Prostřednictvím analýzy rozhovorů s matkami se dozvídáme více o způsobu, jakým rodiče řeší množství provozních úkolů a povinností, které se s každým dalším dítětem násobí.

Řád a pravidelnost

Několik matek v rozhovorech vyjadřuje potřebu řádu či pravidelnosti, které napomáhají tomu, aby rodina dobře fungovala a aby bylo rodinné prostředí pro dítě dostatečně přehledné. Vzhledem k tomu, že většina dětí v našem výzkumném souboru má velké množství kroužků či sportovních aktivit a kromě toho navštěvují rozdílná školní zařízení, je pro rodiče nezbytné vytvořit sofistikovaný plán, který zahrnuje doprovody dětí do školy, ze školy, na volnočasové aktivity a podobně. Zapojujány jsou do nich velmi často starší sourozenci, kteří se podílejí na doprovodech mladších sourozenců do školy či na kroužky.

„No složitější ty kroužky zvládnout, pokud musíme ty děti vozit, nebo to uspořádat tak, aby jinej sourozenec toho malého nějak odvedl, takže to je velkej problém, aby se to skloubilo, když každý dítě toho má hodně“ (Zelená).

„Myslím si, že právě v tý velký rodině, nebo já si myslím, že v každý, když vládne nějakaj předvídatelnej režim a řád, tak se vylimínuje spousta takovejch nepřijemnejch situací“ (Panská).

Potřeba řádu se promítá také do **systému domácích prací (služeb)**, který v nějaké formě existuje v osmi rodinách našeho výzkumného souboru. Ty zahrnují pomoc v kuchyni, úklid společných prostor, v jedné rodině také péči o mladšího sourozence. Množství činností bývá přizpůsobeno časové kapacitě dětí a jejich věku. Za svůj úkol by každé z dětí mělo v ideálním případě převzít zodpovědnost a automaticky ho vykonávat, čímž výrazně usnadní práci rodičům.

„No oni mají služby, to jsme trochu okopírovali od té rodiny, co teď čekají to desátý dítě. My jsme spolu jezdívali na takový rodinný dovolený, což bylo docela inspirativní.

No takže jsme se nakonec ustálili na tom, že každý dítě, který chce dostávat kapesný, tak ne, že bysme platili za práci, ale to, že si plní tu povinnost, tak vlastně tím prokazuje nějakou schopnost, že může dostávat kapesný, tak se to nějak provázalo s tím. Takže oni se v podstatě střídají, jednu věc mají jeden týden a pak se to posunuje. Jedno dítě má na starosti stůl, druhý má na starost uklidit boty večer, třetí vynést koš a čtvrtý dítě má na starost myčku“ (Panská).

V některých rodinách se však matky shodují na tom, že plnění „služeb“ nefunguje podle jejich představ, děti neplní své povinnosti automaticky a jejich neustálá kontrola a pobízení k činnosti je pro ně více vyčerpávající, než kdyby práci udělaly samy. Přesto si myslí, že je pro výchovu dětí důležité, aby se nějakým způsobem na chodu domácnosti podílely. Ve dvou případech rodiče mluví o investici, kterou znamená zapojování dětí do domácích prací již od velmi útlého věku, přestože v počátcích pro rodiče jejich pomoc znamená spíše zdržování. Díky tomu si podle matek děti lépe zvykají na zapojování se do chodu domácnosti, které se pro ně později stává samozřejmostí.

„Je to taková investice do budoucnosti, najít si ten čas a tu trpělivost prostě jim to nechat, že prostě místo toho, že to já budu dělat dvacet minut, tak se to protáhne třeba na tři hodiny, ale pak je za to člověk rád“ (Němcová).

Samostatná příprava do školy

Na základě analýzy dat zjišťujeme, že ve velké rodině jsou děti vychovávány k velké samostatnosti, která se projevuje především při přípravě do školy. Ve všech rodinách našeho výzkumného souboru vykazují děti již v poměrně nízkém věku při přípravě do školy samostatnost. Pouze u dětí ve věku 7–9 let matky hovoří o tom, že se s dětmi připravují systematicky a každý den. Ve dvou rodinách jsou děti již v tomto věku při přípravě do školy plně samostatné. Děti starší 10 let se ve většině případů připravují do školy samy, kontrola pak probíhá pouze formou doptávání rodičů, zda si děti splnily všechny své školní povinnosti. V případě, že potřebuje některé z dětí pomoci s vysvětlením probírané látky či prozkoušením, samo požádá o pomoc jednoho z rodičů, který je mu poté k dispozici. Rodiče u starších dětí zasahují většinou až ve chvíli, kdy mají pocit, že některé z dětí nevyužívá své kapacity a přípravu do školy vysloveně odbývá.

„Jo, u malých jo, s D4 to musíme dělat, ten jako moc sám ani úkoly dělat nechce, takže toho spíš do toho musíme donutit, aby vůbec úkoly začal dělat. Dcera D3, ta si je dělá úplně sama. Ta jen přiběhne, řekne mami: podepiš mi je. Takže já je jenom zkontroluju a podepišu. A ty dva starší, co jsou na gymplu, tak ty nekontroluju skoro vůbec. Tam prostě se jenom

zeptám: máte všechno? Oni řeknou: no, máme. Tak a teď jim to musím věřit, že to mají. A když zjistím, že to nemají, tak se pak rozčiluju a vyvádím jako dodatečně“ (Zelená).

6.1.3 Společné činnosti

Z rozhovorů s matkami vyplývá, že činnosti, které dělá celá rodina pohromadě, jsou pro rodiče i děti velkým zdrojem radosti. Mezi činnostmi, které dělají všichni pohromadě, byly nejčastěji zmiňovány procházky a výlety do přírody, sport, sledování pohádek či filmů, společné stolování, společenské hry, společné výjezdy na chalupu, za prarodiči, společné dovolené, modlitba či mše svatá. Zdá se ale, že společné aktivity velkých rodin jsou často limitovány zejména dvěma typy omezení.

Prvním z nich je **finanční rozpočet** rodiny. Více matek zmiňuje, že společná dovolená pro šesti až sedmičlennou rodinu je pro ně finančně náročná, přesto velká část z nich alespoň někdy na společné dovolené jezdí. Výraznějším omezením se však jeví být rozdílný **věk dětí**. Vzhledem k tomu, že je mezi nejstaršími a nejmladšími dětmi zpravidla velký věkový rozdíl, bývá pro rodiče problematické najít nějakou činnost, která by bavila všechny děti. Nejmladší děti starším v některých aktivitách nestačí (sport, výlety), proto tyto činnosti rodina buď vůbec neprovozuje, nebo se musí rozdělovat na více skupin.

„Vybrat tu dovolenou tak, aby to i ty malý bavilo, tam už je ten věkovej rozdíl znát. Takže uspokojit téma činnostma tak, aby to vyhovovalo všem čtyřem, tak to už je trochu náročnější“ (Němcová).

S přibývajícím věkem se rozšiřují aktivity dospívajících mimo rodinu, které jsou příčinou toho, že nejstarší děti chybějí čím dál častěji u společného stolu, společných výletů či dovolených. Matky neúčast starších dětí mrzí, ale v zásadě tuto skutečnost akceptují.

„No je to přirozený, ale stejně mě to mrzí. Asi by mě mrzelo, kdyby nebylo nic společnýho, což ale zatím je. Teď ještě chystáme všichni společnou dovolenou“ (Horová).

Shrnutí

V každé z rodin pozorujeme odlišnosti v komunikaci mezi jednotlivými dětmi, jež jsou nejčastěji ovlivněny psychickými vlastnostmi nebo věkem dětí, tento jev však sám o sobě nepovažuji za charakteristiku velkých rodin. Co je však pro velkou rodinu charakteristické, je omezená časová kapacita rodičů a čas, které dítě tráví samostatně se svým rodičem. Matky tuto potřebu pozorují u všech nebo alespoň u některého z dětí a snaží se si potřebný čas na jednotlivé děti vyšetřit, nejčastěji ve formě společných aktivit.

Z analýzy dat vyplývá, že chod domácnosti ve velké rodině vyžaduje určitý řád a zároveň také poměrně velkou samostatnost dítěte. To se potvrzuje v systému domácích prací, kterého v nějaké formě využívá většina rodin. Od dětí ve velké rodině je také vyžadována poměrně velká samostatnost, která se projevuje především při přípravě do školy.

Společné aktivity jsou pro matky i děti zdrojem radosti, jejich množství však bývá ve velké rodině ovlivněno jednak finančním rozpočtem rodiny a jednak věkem dětí.

6.2 Výchovné odlišnosti mezi jednotlivými sourozenci

V teoretické části této práce jsme se seznámili s proměnnými, které mohou být příčinou variability způsobu výchovy v rámci jedné rodiny. V této kapitole se zaměříme na proměnné, jejichž vliv na rozdíly mezi sourozenci se zdá být na základě analýzy dat klíčový. Jsou jimi věk dítěte, osobnostní charakteristiky dítěte, zkušenosti rodičů a sourozenecká konstelace. U proměnných věk dětí a osobnostní charakteristiky bylo zároveň možné hledat souvislosti mezi výsledky analýzy rozhovorů a výsledky dotazníků.

6.2.1 Věk dětí

Lze předpokládat, že s rostoucím věkem dětí roste množství jejich povinností a zároveň také jejich volnost. To se potvrdilo také při analýze rozhovorů. Pět matek v rozhovorech hovoří o systematickém rozlišování v poskytované **volnosti** dětem **v závislosti na jejich věku**. Starší děti tak mohou například chodit spát později, než jejich mladší sourozenci, mohou vlastnit mobilní telefony, trávit delší dobu na počítači, od určitého věku mohou také chodit na plesy nebo na večerní akce s kamarády atd. Podle těchto matek je důležité, aby starší dítě vědělo, že vyšší věk neznamena jen rostoucí množství povinností doma i ve škole, ale také určité výhody nad mladšími sourozenci.

„No snažíme se trochu vyvážit to, že ten D1 toho má hodně v té škole, teď nejvíc ze všech. Takže třeba ten čas, který má na tu počítačovou hru, tak je nejdelší. Takže mají to třeba odstupňované a chodí později spát, takže to si taky myslím, že je pro něj docela důležité“ (Kozáková).

„Tak se snažíme to nějak diferencovat, tak aby měla D1 i v něčem výhody, když je starší a má víc povinností. Snažíme se, ale někdy je to fakt jako prostě technicky spíš jako nemožný. Ale tohohle jsme si jako vědomi, že to je důležité“ (Vávrová).

Z hlediska výsledků dotazníku, které byly zadány všem dětem starším 8 let (celkem 28 dětí), můžeme pozorovat zřetelný rozdíl v míře řízení u dětí starších 12 let (celkem 12 dětí)

a u dětí mladších 12 let (celkem 16 dětí). Z dětí mladších reflektuje silné řízení v rodině dvanáct dětí, tři děti reflektují řízení střední a pouze jedno z dětí vnímá slabé řízení v rodině. Naopak u dětí starších reflektují silné řízení pouze dvě děti, rozporné řízení také dvě děti, střední řízení jedno dítě a slabé řízení sedm dětí. Můžeme tedy pozorovat tendenci slábnutí řízení s rostoucím věkem dětí.

6.2.2 Osobnostní charakteristiky dítěte

Většina matek nenabývá dojmu, že by k jednotlivým dětem ve výchově přistupovala s výrazným rozdílem. Rozdíly však můžeme pozorovat například ve způsobu **komunikace** s jednotlivými dětmi, čemuž jsme se věnovali v kapitole 6.1.1.

Pokud se blíže podíváme na výsledky dětí, jež v dotazníku refletovaly záporný či záporně-kladný emoční vztah v rodině (celkem 11 dětí), a porovnáme je s výpovědí matek, zjišťujeme, že se často jedná buďto o děti, které bývají v porovnání s ostatními sourozenci problematičtější či mají tendenci jednat impulzivně (6 dětí), nebo o děti introvertní a velmi přemýšlivé (3 děti). Můžeme se domnívat, že se zde projevuje vztah mezi **temperamentem** dítěte a emočním vztahem v rodině.

6.2.3 Přibývajících zkušeností rodičů

Při analýze rozhovorů můžeme sledovat vliv **zkušeností rodičů** na výchovné rozdíly mezi jednotlivými sourozenci. S každým narozeným dítětem totiž rodič získává nové zkušenosti, proto má každé z dětí vzhledem k pořadí narození rozdílnou zkušenost týkající se výchovy rodičů.

Kromě jedné matky se všechny shodují na tom, že se s přibývajících dětmi velmi zklidnily a jsou méně úzkostlivé. Matky v rozhovorech vzpomínají, že na prvorozených dětech se mnoho věcí teprve učily, velmi se znepokojovaly jakýmikoliv výkyvy od standardního vývoje dítěte (opožděné první krůčky, slova, chození na nočník) a načítaly si množství odborné literatury. Dětem celkově věnovaly hodně pozornosti a více si s nimi hrály. Více matek také mluví o tom, že se při narození prvního dítěte snažily být dokonalými rodiči a kladly na sebe velké nároky. Větší množství požadavků se často dotýkalo nejen jich, ale také prvorozených dětí, a to ve smyslu vyšších nároků na školní prospěch či množství volnočasových aktivit. Některé matky prvorozené dítě zpětně litují, s přibývajících zkušenostmi totiž zjišťují, že ve výchově udělaly množství chyb.

„A ten první to má prostě těžký, protože se to na něm všechno učíme. Tak a když to vidím zpětně ty chyby, tak si říkám: jé, chudák (smích)“ (Kozáková).

„No myslím si, že třeba když ta prvorozená D1 něco nechtěla v těch dvou letech, měla to období vzdoru, tak jsem třeba šla víc silově, kdežto s D4 tak nějak víc vybalancovávám, když mám to porovnání. Jako je to fakt tak, jak se říká, u prvního dítěte, když spadne dudlík, tak se vyvaňuje, u druhého se umyje, u třetího olizuje a u čtvrtého už se nedělá nic. Tak to je takovej jako obraz (smích)“ (Vávrová).

S přibývajícímí dětmi matky získávají praktické zkušenosti, zklidňují se a nad některými věcmi se přestávají znepokojoval. Zároveň však ubývá času a také pozornosti, kterou mohou věnovat jednotlivým dětem. Matky také pozorují, že s přibývajícím věkem ubývá jejich trpělivost, energie a nadšení například pro vymýšlení her pro děti. Ve chvíli, kdy není v rodičově kapacitě věnovat dítěti potřebnou míru pozornosti, přebírá roli sourozenecká skupina, která si nedostatek rodičovské pozornosti vynahradí, čehož si jsou rodiče vlivem získaných zkušeností již vědomi.

„No a další věc je, že s těma velkýma jsem si taky třeba i hodně hrála, dělala jim program a tak. No u těch menších už mě to tak nebaví ty hry. No a prostě tak jako to nechávám volněji a oni si jako ten program nějak vytvořej, nebo se jdou podívat k těm velkejům a tam jako nějaká ta zábava vznikne“ (Kolářová).

„A i to vidím, jak jsme se hodně věnovali tomu prvnímu a to porovnání toho, jak málo se můžeme věnovat těm mladším, hlavně tomu třetímu, čtvrtému... Ale na druhou stranu se to nesmírně kompenzuje v těch vztazích mezi nimi samotnými, mezi těmi bratry“ (Kozáková).

6.2.4 Sourozenecká konstelace

Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, vliv pořadí narození (**sourozenecká konstelace**) má vliv na zkušenosti, které dítě v rodině zažívá a ty se mění s rostoucími zkušenostmi rodičů. V našem výzkumném souboru pozorujeme další směr, kterým může sourozenecká konstelace působit na způsob výchovy v rodině. Rodiče mohou mít totiž vzhledem k sourozenecké konstelaci na dítě rozdílné požadavky. Velká část matek v rozhovorech popisuje prvorozené, případně druhorozené děti jako velmi zodpovědné a schopné v případě potřeby převzít roli rodiče a postarat se o mladší sourozence. Zdá se tedy, že rodiče po starších dětech vyžadují velkou míru samostatnosti a zodpovědnosti, což je velmi zřetelné zejména v těch rodinách, ve kterých je nejstaršímu dítěti méně než dvanáct let.

„No ona má D1 ve směr ty povinnosti jakoby třeba s tím odváděním sourozenců do školy, že nám to nevyhází časově, nenavazuje na sebe, tak vlastně zapojujeme ji. Takže přesto, že jede třeba o autobus nebo o dva dřív, tak odváží děti do školy. Takže tohle od ní už očekáváme, už v podstatě jako automaticky. I když je to pro ni nadstandardní výkon vlastně... Není to jako tak, že by to byla z její strany nějaká potřeba, ale je to prostě potřeba pro nás, tedy její povinnost už jako, no...“ (Novotná).

Několik matek uvedlo, že se záměrně hlídá, aby prvorozeného příliš nepřetěžovaly, protože si jsou vědomy toho, že by k tomu jako rodiče mohli mít tendenci.

„Já se teda snažím, abych úplně nezatěžovala tu D1, protože vím, že ten prvorozenej potom jakoby může tím bejt zatíženěj, když ty rodiče po něm chtějí moc. Takže já se jakoby snažím vědomě ji nějak úplně moc nezatěžovat, ale samozřejmě nastane ta situace, kdy jí řeknu: prosím tě, vezmi si teďka toho D4 na chvíli“ (Vávrová).

V několika rodinách matky nejmladší dítě popisují jako zlobivé či vzdorovité dítě. Zároveň si ale uvědomují, že v porovnání s dříve narozenými dětmi, jsou k nejmladším dětem mnohem shovívavější a celkově méně důslední.

„D5 je tady u nás takovej ten mazánek, vždycky tak roztomile přihopká (smích). Takže všichni mu uděláme všechno... No není to dobrý, ale je to tak“ (Kolářová).

Shrnutí

V rozhovorech jsme sledovali proměnné, které mohou zapříčinit rozdíl ve způsobu výchovy mezi jednotlivými sourozenci. Mezi tyto proměnné patří věk dětí, osobnostní charakteristiky dětí, přibývajících zkušeností rodičů a sourozenecká konstelace. Z rozhovorů i výsledků dotazníků vyplývá, že věk dětí se promítá hlavně do řízení, s tím že s přibývajícím věkem klesá míra řízení. Osobnostní charakteristiky dětí se promítají do způsobu komunikace s jednotlivými dětmi, můžeme také pozorovat náznaky vlivu temperamentu dítěte na reflektovaný emoční vztah v rodině. Vliv rodičovských zkušeností se projevuje hlavně do celkového zklidnění a menší úzkostlivosti matek. Sourozenecká konstelace pak do rozdílných nároků rodičů na jednotlivé děti.

6.3 Sourozenecká skupina

Sourozenci spolu tráví, ať už aktivně či pasivně, velké množství času. Velká část dětí našeho výzkumného souboru také sdílí pokoj s některým ze svých sourozenců, což tento čas

ještě umocňuje. V této kapitole si přiblížíme život dětí v sourozenecké skupině, sourozenecké vztahy, společné činnosti a také způsob, jakým na sebe sourozenci výchovně působí.

6.3.1 Vztahy mezi sourozenci

Ani v jedné z rodin se v sourozenecké skupině podle výpovědí matek momentálně nevyskytuje žádný závažný vztahový problém. Ve všech rodinách se děti čas od času hádají, přesto si matky myslí, že se mají sourozenci rádi a drží pospolu. Čas, který tráví společně, si užívají a společné činnosti jim přinášejí radost.

„Mají se rádi, ano, mají se rádi. Je to poznat na tom, když se někomu z nich stane něco nepříjemného, tak ty ostatní prostě se mu snaží pomáhat, dělat mu radost, utěšují ho a tak...No ale samozřejmě se perou, nebo oni se víc hádají teda, než perou“ (Kozáková).

„Jako myslím si, že se mají rádi, ale sourozenci spolu mají někdy konflikty, jakoby někdy se v uvozovkách nesnáší, že si třeba vzájemně něco zboří... Ale myslím si jako v tom jádru, že se mají rádi, že to jsou jakoby partáci a jsou rádi, že se mají“ (Vávrová).

Množství **společných aktivit** a času se liší rodinu od rodiny. Roli zde hrají zejména věkové rozestupy a pohlaví dětí. V rodinách s většími věkovými rozdíly pozorují matky dělení dětí na skupiny starších a mladších, jinde pozorují dělení do skupin podle pohlaví, v některých rodinách se zase děti nedělí vůbec a tráví čas všichni pohromadě. Z rozhovorů vyplývá, že děti, které si jsou věkově blíže, podnikají společných aktivit více, než děti u kterých jsou věkové rozdíly větší. Matky v rozhovorech hovoří také o společných aktivitách, při kterých sourozenci jako skupina společně tvoří překvapení pro rodiče - např. připraví snídani, oběd, nacvičí divadelní představení nebo namalují narozeninové přání. Skutečnost, že jsou sourozenci schopni se dohodnout a společně něco takového rodičům připravit, dle mého názoru svědčí o dobrých vztazích mezi nimi.

„Oni jsou moc rádi spolu, to já na nich vidím... I když jsou jako různě promíchaný mezi sebou. Myslím, že nejsou třeba jen ti dva starší spolu nebo ti dva mladší, ale že jdou kluci k sobě a hrajou si třeba florbal společně. Nebo jdou k sobě holky a dokážou si třeba česat vlasy, nebo D1 si prostě hraje na něco, co chce D3, oblíkají si panenky, ona jí k tomu pomáhá, prostě moc rádi si spolu hrajou, si myslím. Nebo spolu holky malují, tak to je taky hezký. Vždycky nějaký módní návrhy začnou vymýšlet. Ti kluci hlavně teda sportují spolu, nebo si hrajou s vláčkama nebo s autodráhou... Takže si myslím, že jsou moc rádi spolu, že jsou rádi, že je jich tolik“ (Zelená).

Ve všech sourozeneckých skupinách se vyskytují hádky. **Rivalita** objevující se v sourozeneckých skupinách našeho výzkumného souboru se projevuje různým způsobem. Některé z dětí prožívají více než ostatní závist při narození mladšího sourozence. V některých rodinách rivalizují sourozenci kvůli věkové blízkosti, konflikty se týkají buďto boje o pozornost rodičů nebo boje o společné kamarády. Dalším typem konfliktu, jenž se v rodinách vyskytuje, je snaha dítěte vyrovnat se svému staršímu sourozenci. V některých případech se zase introvertnější dítě cítí být ustrkované svým extravertnějším a průbojnějším sourozencem.

„Rivalita obrovská je mezi D1 a D2, on jí chce v podstatě strašně předstihnout. On se jí jako chce rovnat. A zdá se, že po ní nějak podvědomě jde. Ona je vlastně všude o dva roky dřív než on, tak on s ní bojuje, že chce všechno taky. Takže on chce na tu samou školu, chce být taky úspěšnej v těch olympiádách... No takovej nějaký vnitřní tlak“ (Dvořáková).

„Právě ty dvě nejstarší, oni jsou o ty necelý dva roky, to znamená docela blízko. A právě měly společný kamarády, tak tam byl docela boj o ty kámošky. Ta D1 byla taková šikovná v tom sociálním kontaktu, tak někdy ta D2 šla a brečela, že si s ní děti nehrajou nebo tak. Takže v tomhleto si tu rivalitu nějak vybavuju. Což trošku u těch dvojčat (D4 a D5) si na to stěžovala zase ta D4, že všichni se kamaráděj na skautu s D5, takže tam nebude chodit“ (Horová).

6.3.2 Výchovné působení mezi sourozenci

Vzhledem k množství času, který tráví sourozenci společně, můžeme předpokládat, že mezi nimi dochází k nějaké formě výchovného působení, což v rozhovorech potvrdily všechny matky.

Péče o mladší sourozence

Téměř ve všech zúčastněných rodinách se dle výpovědí matek děti nějakým způsobem zapojují do péče o mladší sourozence. V některých rodinách se u starších dětí péče o sourozence stává jednou z každodenních povinností, a to nejčastěji ve formě dovádění či vyzvedávání mladších sourozenců ze školy. Ve chvíli, kdy jsou rodiče zaneprázdněni, bývají starší děti k dispozici k tomu, aby zaopatřily mladšího sourozence (umyly, oblékly), pomohly mu s domácími úkoly či s hraním na hudební nástroj, zahrály si hru či přečetly pohádku na dobrou noc. V případě úplné nepřítomnosti rodičů pak starší děti dokáží plně zastoupit své rodiče a ti se mohou na starší děti spolehnout, že bude o mladší sourozence dobře postaráno.

„No takový hezký pro mě je vidět, že když třeba jdu někam pryč, tak vlastně mě jako ta D1 opravdu plynule zastoupí. Ty malý děcka si sednou na linku, stejně jako si sedaj, když já vařím“ (Panská).

„No D2 má ty mladší bráchy rád, jednoho vlastně naučil krásně číst a čte mu po večerech. Někdy jako vyplní ty mezery, kterých si ani nevšimneme, že máme, až když vidíme, že on je tak jako vycítil a krásně našel... No až se bojím, aby mu to pak nebylo na škodu, že nás takhle někdy supluje, ale tak v tom je teda úplně obdivuhodnej“ (Kulhánková).

Sourozenci jako významní druzí¹⁴

Téměř všechny matky se shodují na tom, že život ve velké sourozenecké skupině má příznivý vliv na vývoj dětí a rozvoj jejich schopností a dovedností. Mladší děti se díky starším sourozencům obohacují o nové informace, inspirují se a neustále se posouvají dopředu, často ve snaze dohnat své starší sourozence. Rodičům tato skutečnost ulehčuje práci – návyky, které pracně učili dříve narozené děti, odkoukaly později narozené děti od svých sourozenců.

„D4 je výbornej v tom, že jak se chytá těch starších sourozenců, takže je z nich nejsamostatnější, když je porovnáme v tomhle věku. Že za nima odšupajdí, nebo si už tak samostatně k nim jde hrát a dá jim přednost“ (Dvořáková).

„Tak oni se vidí jako příklad, že ten mladší toho staršího vidí jako takovej ten svůj vzor, si myslím, dokud je malej. Že třeba vidí, čeho taky jednou dosáhne a snaží se ho třeba nějak napodobit. Vždycky jsme si říkali, že když je vychovaný dobře to starší dítě, tak je to jednodušší a myslím si, že to takhle funguje... Nebo ho chce napodobit v tom, co prostě ono už umí. Takže my jsme nemuseli naši dceru D3, která je třetí v pořadí, učit na kole ani plavat. To jsme učili jen ty dva starší. Ona to prostě viděla a chtěla to umět taky. A prostě se tak dlouho snažila to udělat, až to udělala po nich“ (Zelená).

Vlastnosti, které si osvojuje dítě ve velké sourozenecké skupině

V rozhovorech se většina matek shodla na tom, že děti si v sourozenecké skupině osvojují důležité sociální dovednosti a také rozvíjejí sociální citění. Díky každodennímu kontaktu se sourozenci se děti učí toleranci a respektování druhých i s jejich specifickými

¹⁴ Významní druzí = konkrétní lidé, se kterými má dítě konkrétní zkušenost a přejímá od nich jejich konkrétní postoje či konkrétní výkon. Mohou jimi být rodiče, sourozenci, učitelé a další. Autorem pojmu je sociální psycholog G. H. Mead (Kubátová, 2010).

vlastnostmi a potřebami, učí se respektovat autoritu staršího sourozence, pečovat o druhé a ustupovat potřebám druhých. Kromě toho se také učí být již v nižším věku samostatní, což je nezbytné vzhledem k tomu, že rodiče nemohou jednotlivým dětem věnovat tolik pozornosti a péče, jako jedináčkovi či dítěti v malé sourozenecké skupině. Starší děti také velmi často v některých situacích přebírají rodičovskou odpovědnost, matky tak většinu prvorozených a druhorozených dětí popisují jako velmi zodpovědné a spolehlivé jedince. Vzhledem k omezenému finančnímu rozpočtu rodiny se děti učí také skromnosti a jsou schopny se lépe vyrovnat s tím, když nemohou mít něco, po čem touží. Jedna z matek vyjádřila obavu, zda nemá dítě vyrůstající ve velké sourozenecké skupině tendenci se příliš upozadovat, na úkor svých vlastních přání.

„No tak určitě to vliv na ně má, protože musí od malinka brát ohled na to, jak postupně přibývají, že jsou další sourozenci, další nároky. Kdyby byl ten člověk sám, nebo to dítě samo, tak asi spoustu věcí se v té rodině neřeší, ať jsou to nějaké finance nebo nějaký zájem. Že pořád je to takový mezi tím, co by chtěl a tím, jaký jsou ty možnosti, a teda musí brát ohledy na ty ostatní členy rodiny. Neumím úplně říct jako jestli je to ideální nebo není. Jako určitě je dobře, že prostě jsou zvyklí, že to všechno nejde podle nich, jde o to, jestli teda nakonec si to, co oni si jakoby přejou, jestli to nakonec jakoby dokážou prosadit... Jestli nejsou jakoby až tak moc upozaděný, nebo neupozadujou se oni sami, že by to bylo ke škodě věci“ (Němcová).

Zbylé matky však vliv sourozenecké skupiny vnímají jednoznačně pozitivně.

„To že jsou v tej velkej rodině je obrovská deviza v tom, že se od malinka už musí tak nějak naučit, že aby fungovali, tak musí brát ohledy i na ty druhý, aby ty druhý brali ohledy na ně. Takže to si myslím, že je takový bezvadný cvičiště a hřiště. Že si zároveň tak jako musí pohlídat ty svoje věci, ale zároveň nevstupovat úplně do toho prostoru těch ostatních a navzájem si pomáhat, tak to je skvělý“ (Dvořáková).

Shrnutí

Z hlediska výpovědí matek můžeme sourozenecké vztahy ve všech rodinách našeho výzkumného souboru popsat jako „dobré“, a to i přes hádky či rivalitu, jež se mezi sourozenci vyskytují. Velkou výhodou velké sourozenecké skupiny matky spatřují v tom, že si sourozenci vzájemně kompenzují nedostatek času rodičů, hrají si společně, pomáhají si s přípravou do školy, v případě nepřítomnosti rodičů pečují starší sourozenci o mladší. Starší sourozenci se pro mladší sourozence stávají významnými druhými – mladší se ve snaze dohnat

dovednosti starších sourozenců učí rychleji novým věcem. Kromě toho si děti ve velké sourozenecké skupině osvojují důležité sociální dovednosti a samostatnost.

6.4 Další proměnné působící na způsob výchovy v rodině

Vzhledem k tomu, že výzkumný soubor této studie je složen především z respondentů křesťanského vyznání, soustředila jsem se také na to, jakým způsobem se může křesťanská víra promítat do edukačního působení rodičů.

Ne ve všech rodinách našeho výzkumného souboru se manželé ve svých názorech na výchovu bezvýhradně shodovali. V tomto případě se ukázalo, že významnou roli hrají rozdílné zkušenosti rodičů z jejich původní rodiny.

6.4.1 Náboženské vyznání

Většina matek na otázku, zda si myslí, že náboženské vyznání nějakým způsobem ovlivňuje výchovu v rodině, odpověděla, že doufá, že ano. Z výpovědí matek vyplývá, že se náboženské vyznání projevuje především ve vlastnostech, resp. křesťanských hodnotách, ke kterým jsou děti vedeny. Mezi tyto vlastnosti patří například sociální citění, ohleduplnost vůči druhým, schopnost odpouštět, pravdomluvnost, pokora a vděčnost.

Několik matek se shoduje na tom, že za velkou výhodu považuje to, že jejich děti navštěvují ve svém volném čase **křesťanské organizace**, které vedou nejrůznější zájmové aktivity pro děti. V rámci těchto organizací jsou totiž dětem také předávány výše zmíněné křesťanské hodnoty. Zároveň jsou zde děti v prostředí dalších věřících dětí, od kterých mají možnost se inspirovat a promluvit si o podobných zkušenostech.

„No ještě je pro nás důležitý, že mají děcka nějaký zázemí, třeba tady ve farnosti a že je jakoby nevedeme sami (...). Tady jsou zrovna Salesiáni, kteří se zaměřují na děti, takže třeba ty fotbaly a hokejbalu mají v rámci toho salesiánského prostředí, jezdějí na tábory... Takže vlastně asi ten pocit, že všechno není jenom na nás. To si myslím, že je taky určitě důležitý. A myslím si, že bysme si to asi víc uvědomovali, kdybychom to neměli, a že to teď bereme jako určitou nějakou samozřejmost“ (Panská).

Ani jedna z matek však nechce děti jakkoliv izolovat od nevěřících dětí, některé z nich si dokonce myslí, že rozdíl mezi hodnotami věřících a nevěřících rodin není nikterak zásadní.

6.4.2 Původní rodina rodičů

Z rozhovorů vyplývá, že v pěti rodinách mezi manželi panuje téměř stoprocentní **shoda v otázkách výchovy**. Ve čtyřech rodinách si však matky rozdílly v názorech na výchovu uvědomují. Příčinu této nejednotnosti vidí především v rozdílných zkušenostech z původní rodiny.

„Manžel se musel vždycky hodně starat sám o sebe. Jako jedináček byl jenom s maminkou, maminka nebyla skoro vůbec doma, musel se o sebe sám starat, sám si vařit. Byl by rád, kdyby to už teď děti uměly taky. Byl by radši, kdyby byly samostatnější už teď“ (Zelená).

Pokud se podíváme na výsledky dotazníku všech dětí, v každé rodině pozorujeme alespoň u jednoho z dětí rozdílné vnímání některé z komponent výchovy u matky a otce. V rodinách, kde matky vnímají téměř absolutní shodu s manželovými názory na výchovu, nepozorujeme ve výchovných dimenzích mezi sourozenci velké odlišnosti. Nejčastěji se jedná o rozdíl v emočním vztahu – kladný x střední, střední x záporný, nebo rozdíl v řízení – silné x střední, střední x slabé. V rodinách, kde matky vnímají, že se s manželem v některých názorech na výchovu rozcházejí, pozorujeme alespoň u jednoho z dětí výrazný rozdíl mezi jeho reflexí a reflexí sourozenců – řízení silné x slabé nebo emoční vztah kladný x záporný. Vzhledem k malému vzorku nemůžeme na základě tohoto zjištění činit žádné závěry, přesto však můžeme uvažovat o tom, že některé děti možná vnímají neshody rodičů v názorech na výchovu citlivěji, než jejich sourozenci.

Shrnutí

Dalšími proměnnými, u kterých předpokládáme nějaké působení na způsob výchovy v rodině, byla zkušenost z původní rodiny rodičů a náboženské vyznání rodiny. Zkušenosti z původní rodiny se projevovaly rozdílnými názory na výchovu manželů. Náboženské vyznání rodiny se pak promítalo zejména do výchovy dětí k těm vlastnostem, jež kladou důraz na druhého člověka.

DISKUZE

V empirické části této práce jsem se pokusila čtenáři přiblížit, jak se může velikost rodiny promítat do edukačního působení rodičů, a charakterizovat sourozeneckou skupinu. Studie s designem deskriptivní mnohonásobné případové studie (Yin, 1994 podle Hendl, 2005) mi umožnila setkat se s každou rodinou zvlášť a pomocí kvalitativních a kvantitativních metod se dozvědět více o způsobu výchovy a sourozenecké skupině v každé rodině jako celku. V kazuistickém zpracování každé rodiny jsem se soustředila na dimenze emočního vztahu a řízení reflektované jednotlivými dětmi v dotazníku a také matkou v rozhovoru. Současně jsem také sledovala reflexi způsobu výchovy obou rodičů ve verzi dotazníku pro rodiče. Za pomoci kvalitativní analýzy všech získaných dat jsem uvažovala o možných příčinách rozdílné reflexe v dotaznících jednotlivých dětí v každé z rodin. Díky deskripci každého případu měl čtenář možnost podrobněji se seznámit s celým výzkumným souborem a sledovat variabilitu výchovných dimenzí (emočního vztahu a řízení) uvnitř každé rodiny. Zároveň mi tento výzkumný design umožnil vzájemně porovnávat data získaná ve všech rodinách výzkumného souboru a hledat mezi nimi rozdíly a podobnosti. Z roviny jednotlivých případů a jejich deskripce jsem se prostřednictvím kvalitativní analýzy všech získaných dat dostala do roviny všech případů, jejichž zhodnocením a porovnáváním jsem se konečně dostala také k deskripci společných charakteristik souboru.

Výzkumný soubor byl složen z devíti rodin české národnosti se čtyřmi nebo pěti dětmi ve věku od 1,5 roku do 18 let. Horní hranice osmnácti let byla zvolena z toho důvodu, abych maximalizovala počet dětí žijících s rodiči ve společné domácnosti, a mohla tak lépe sledovat charakteristiky sourozenecké skupiny ve velké rodině a porovnávat rozdíly v edukačním působení rodičů mezi jednotlivými sourozenci.

Ve vztahu k faktorům ovlivňujícím narození dětí vyššího pořadí je náš výzkumný soubor značně netypický, a to vzhledem k převažujícímu vysokoškolskému vzdělání rodičů a také dobrému socioekonomickému zázemí rodin. Také ochota účastnit se výzkumu a velký zájem matek o výsledky studie naznačují limity výzkumu. Velmi pravděpodobně se totiž jedná o matky, kterým na výchově záleží, velká část z nich se v oblasti výchovy vzdělává samostudiem odborné literatury, výukovými semináři či dokonce psychoterapeutickými výcviky. Nutno dodat, že v několika případech se matky dokonce v rámci své profese této problematiky přímo dotýkají. Dalším omezením výzkumu je skutečnost, že v osmi z devíti

případů se jedná o praktikující křesťany, tedy již samotné motivy k založení rodiny a také postoj k výchově dětí může být křesťanskou naukou ovlivněn (Nešporová, 2010).

Nekladu si za cíl zobecňovat závěry této studie na celou populaci velkých rodin, výzkumný soubor totiž vzhledem ke své velikosti a charakteristikám zcela jistě není reprezentativním vzorkem této populace. I přesto si myslím, že pro psychology či odborné poradce mohou být závěry mého výzkumu inspirací při práci s vícedětnými rodinami.

Dimenze výchovy: emoční vztah a řízení

Při sledování rozložení různých forem emočního vztahu a řízení v celém výzkumném souboru se nabízí porovnání se závěry větší kvantitativní studie. Pro tyto účely jsem zvolila studii realizovanou v letech 2000 – 2002 na výzkumném souboru 2162 dětí ve věku 11 až 18 let (Gillernová, 2004, 2009a). Jsem si vědoma toho, že v našem souboru dotazníky vyplňovaly děti již od 8 do 18 let, tedy věk dětí se plně nepřekrývá s výše uvedenou studií. Také vzhledem k malé velikosti souboru (**28 dětí**) závěry v podstatě nemají vypovídající hodnotu. I přesto si však myslím, že je zajímavé výsledky porovnat a hledat nápadnější odlišnosti, které mohou sloužit například k vytvoření výzkumných hypotéz pro další kvantitativní výzkum.

Kladný nebo extrémně kladný emoční vztah v našem výzkumném souboru děti reflektovaly častěji u otce (14 dětí) než u matky (11 dětí). Největší rozdíl bylo možné pozorovat mezi reflexí extrémně kladného emočního vztahu otce (8 dětí) a matky (4 děti). Ve výše zmíněné studii reflektuje matčin kladný nebo extrémně kladný emoční vztah 47,8 % dětí, otcův pak 45,1 % (Gillernová, 2009a). Střední emoční vztah se vyskytoval v našem výzkumném souboru zhruba u čtvrtiny dětí u obou rodičů, ve výše zmíněné studii ho děti reflektovaly pouze v 13,2 % u matek a v 15,9 % u otců. Záporný emoční vztah reflektovala v našem výzkumném souboru u otce jedna čtvrtina dětí, u matek pak zhruba jedna třetina dětí. Ve výše zmíněné studii to bylo 39 % dětí u obou rodičů (Gillernová, 2009a). Můžeme pozorovat, že v našem výzkumném souboru děti reflektují – v porovnání s výše zmíněnou studií – méně často kladný nebo extrémně kladný emoční vztah matky. Ten je častěji reflektován jako střední nebo záporný. U otců je rozložení všech forem emočního vztahu rovnoměrné. V porovnání s výše zmíněnou studií se zdá, že děti reflektují kladný nebo extrémně kladný emoční vztah otce o něco častěji.

Velmi výrazné rozdíly mezi našim výzkumným souborem a výsledky výše zmíněné studie můžeme pozorovat v dimenzi řízení. V našem souboru reflektovala silné řízení matky

téměř polovina dětí, ačkoli z výzkumu (Gillernová, 2009a) vyplývá, že silné řízení matky reflektovalo pouze 11,9 % dětí. Výrazně méně často děti v našem souboru reflektují silné řízení otců (zhruba jedna čtvrtina). Toto zjištění by mohlo potvrzovat závěry belgických výzkumníků (Roskam & Meunier, 2009), že otcové jsou s rostoucím počtem dětí méně důslední v dodržování disciplíny, což se projevuje například nedůsledností při trestání dětí. Můžeme se tedy domnívat, že úlohu „přísnějšího rodiče“ ve velké rodině častěji přebírají matky, ačkoliv z rozhovorů vyplývá, že si toho většinou nejsou vědomé. Slabé řízení reflektuje v našem výzkumném souboru shodně u matky i otce pouhá čtvrtina dětí. Ve výše uvedené studii je to však u matky i otce více než polovina dětí (Gillernová, 2009a). Je však třeba znovu upozornit na skutečnost, že poměrně velká část dětí našeho výzkumného souboru je mladší 11 let (celkem 10 dětí), tedy nekoresponduje s charakteristikou souboru výše uvedené studie. Je tedy otázkou, zda v míře řízení hraje roli velikost rodiny, nebo je jednoduše dána rozdílným věkem dětí, který by se projevil stejným způsobem v populaci rodin s menším počtem dětí.

Pokud zasadíme výsledky dotazníku dětí z našeho výzkumného souboru do *Modelu devíti polí* (Čáp, 1995), zjišťujeme, že nejčastěji je zastoupené první, čtvrté a šesté pole (všechna po 6 dětech). Hned za nimi pak pole páté (4 děti). Z výsledků výše uvedené studie (Gillernová, 2004) vyplývá, že se v naší populaci nejčastěji vyskytuje způsob výchovy odpovídající třetímu poli (25 % dětí). Tento způsob výchovy však v našem souboru reflektují pouze dvě děti. Osmé pole, které se ve výše popsané studii vyskytovalo také poměrně často (16 %), se v našem souboru objevuje pouze u jednoho dítěte. Je zajímavé, že pole čtvrté, které mělo pouze 3 % zastoupení ve výše uvedené studii, se v našem souboru vyskytlo téměř u čtvrtiny dětí. Také pole první, které se ve výše uvedené studii vyskytovalo pouze v 8 %, mělo v našem výzkumném souboru poměrně velké zastoupení (téměř čtvrtina dětí).

Celkově pozorujeme, že děti v našem výzkumném souboru reflektují řízení v rodině častěji jako silné (17 dětí z 28), což je zajímavé v kontrastu s výzkumy posledních dvou desítek let, ve kterých se projevuje tendence slábnutí řízení v rodině (Gillernová, 2012). Poměrně velké zastoupení způsobu výchovy odpovídajícímu prvnímu poli by mohlo odkazovat na zjištění Eldera (1962 podle Furman & Lanthier, 2002), podle kterého s rostoucím počtem dětí roste také tendence rodičů aplikovat autokratický styl výchovy. Zároveň však více než tři pětiny dětí našeho výzkumného souboru reflektují emoční vztah v rodině jako kladný nebo extrémně kladný (17 dětí), tedy častěji, než děti z výše uvedené studie, kde kladný emoční vztah obou rodičů reflektuje 46,2 % dětí (Gillernová, 2004).

Výsledky verze dotazníků pro rodiče ukazují na odlišné vnímání způsobu výchovy ze strany rodičů a dětí. Rodiče si často myslí, že děti vnímají více projevů záporného emočního vztahu a požadavků, než tomu skutečně je. I přesto, že mohly být výsledky dotazníků zkresleny obavou rodičů, že se jejich výsledek bude lišit od reflexe dětí, v několika rodinách nám poskytly velmi cennou informaci o rozdílné percepci způsobu výchovy, a to zejména v rodinách, kde rodič reflektoval kladný emoční vztah, přestože dítě reflektovalo záporný emoční vztah. V tomto případě by bylo vhodné navázat poradenskou intervencí a pomoci rodičům k lepšímu pochopení způsobu výchovy, který v rodině aplikují. Podle autorů manuálu k Dotazníku stylů výchovy pro děti od 8 do 12 let (Čáp, Čechová, & Boschek, 2000) je tato metoda vhodným nástrojem pro ujasnění si odlišného pohledu rodičů a dětí a také vede k lepšímu pochopení účinků rodiči aplikovaného způsobu výchovy.

Výchovná specifika velkých rodin

Na základě kvalitativní analýzy všech získaných dat bylo zjištěno, že velikost rodiny se projevuje zejména v oblasti komunikace rodičů s dětmi, množství společných činností a také v organizaci chodu domácnosti a požadavcích rodičů na dítě.

Většina matek pozoruje rozdíly v komunikaci s jednotlivými dětmi, a to vzhledem k jejich rozdílným osobnostním charakteristikám, což se ale bez pochyby projevuje také v menších rodinách. Problém může nastat u introvertních dětí, které mohou mít ve velké rodině větší problém se sebezprosažením. Rodiče tak musí při komunikaci s dítětem vynakládat větší množství energie a času, což může být při velkém počtu dětí náročné, ale pro dítě důležité. Ve velké rodině se čas, který mohou rodiče věnovat jednotlivým dětem, logicky krátí s každým přibývajícím dítětem, což potvrzují také matky ve výzkumu mé bakalářské práce (Suchomelová, 2013). Přesto je většina matek z našeho souboru přesvědčena, že je čas strávený s rodičem o samotě pro dítě prospěšný, a proto se snaží si i v omezené časové kapacitě tento čas vyšetřit. Velkou úlevou je jim ale vědomí, že děti si jsou schopny nedostatek rodičovské pozornosti kompenzovat samy mezi sebou.

Společné činnosti přispívají podle Gillernové (2004) k příznivému emočnímu klimatu rodiny a prohlubování vztahu rodičů a dětí. I přes snahu rodičů je však ve velké rodině problematické realizovat takové společné činnosti, kterých se účastní všichni členové rodiny. Děje se tak v důsledku velkých věkových rozdílů mezi dětmi a z toho plynoucích rozdílných zájmů. V některých rodinách pak hraje roli také finanční omezení. Přestože je množství

společných aktivit omezené, z výpovědí matek vyplývá, že mají takové chvíle velký význam jak pro rodiče, tak pro děti.

Zdá se, že vzhledem k velkému počtu dětí vyžaduje vícedětná rodina určitý řád či pravidelnost, které se ve většině rodin projevují zejména ve formě systému domácích prací. Rodiče očekávají od dětí autonomii jak při plnění své „služby“, tak při přípravě do školy, a to již ve velmi nízkém věku. Toto zjištění by mohlo potvrzovat výsledky belgického výzkumu (Roskam & Meunier, 2009), ze kterých vyplývá, že se vzrůstajícím počtem sourozenců matky požadují po dětech větší autonomii.

Domnívám se, že odborník, jenž posuzuje způsob výchovy ve vícedětné rodině, by si měl být výše uvedených specifík velkých rodin vědom, protože například nedostatek rodičovské pozornosti či menší množství společných aktivit nemusí nutně znamenat, že dítě strádá, ačkoliv by se to tak na první pohled mohlo jevit. Také požadavek rodičů na větší množství autonomie a zapojení do chodu domácnosti přirozeně vyplývá z potřeb velké rodiny.

Výchovné odlišnosti mezi jednotlivými sourozenci

Při kvalitativní analýze rozhovorů i dotazníku jsem si všimla výraznějších výchovných odlišností mezi jednotlivými sourozenci. Mezi proměnné, o kterých se na základě analýzy dat domnívám, že by mohly být příčinnou těchto odlišností, patří věk dětí, osobnostní charakteristiky dětí, přibývajících zkušenosti rodičů a sourozenecká konstelace.

Věk dětí se nejvíce projevil v dimenzi řízení. Více než polovina matek systematicky rozlišuje v poskytované volnosti dětem vzhledem k jejich věku. Z výsledků dotazníků vyplývá, že s rostoucím věkem dětí můžeme pozorovat posun řízení. Tři čtvrtiny dětí mladších 12 let (včetně) reflektují silné řízení v rodině. Naopak z dětí starších 12 let reflektuje silné řízení pouze jedno dítě, kdežto slabé řízení jich reflektuje více než polovina. Zřetelně tedy pozorujeme tendenci slábnutí řízení kolem 12 roku věku. Gillernová (2004, 2009a) se domnívá, že s přibývajícím věkem dětí může docházet k posunu řízení rodičů směrem ke slabší formě vlivem zvnitřnění adekvátních požadavků, které na dítě byly kladeny v nižším věku. Když je dítě internalizuje, je schopno vykonávat požadavky automaticky, bez vyzvání, proto mohou rodiče uplatňovat slabší formu řízení.

Při sledování dimenze emočního vztahu v dotaznících a ve výpovědích matek zjišťujeme, že záporný emoční vztah reflektují častěji ty děti, které matka popisuje jako problematictější, zlobivější nebo s tendencí jednat impulsivně. To by mohlo podpořit názor,

že obtížně vychovatelné děti častěji vyvolávají negativní reakce rodičů (Putnam, Sanson, & Rothbart, 2002) a že bezproblémové dítě bývá v porovnání s obtížně vychovatelným dítětem méně často trestané a zažívá ze strany rodičů více projevů náklonnosti (Gfroerer, Kern, Curlette, White, & Jonynienė, 2011). U čtvrtiny dětí, které reflektují záporný emoční vztah, se pak podle matek jedná o děti výrazně introvertní a přemýšlivé. Domnívám se, že zejména ve velké rodině mohou rodiče potřeby introvertního dítěte snadněji přehlédnout, což se pak projeví do reflexe emočního vztahu dítěte.

S přibývajícimi zkušenostmi rodičů může v rodině docházet k proměnám způsobu výchovy, rodič se učí dítěti přiměřeně projevovat kladný emoční vztah a opouští neosvědčené výchovné postupy (Čáp, 1996; Čáp, Čechová, & Boschek, 2000). Matky v našem výzkumném souboru s přibývajícimi zkušenostmi popisují velké zklidnění a snížení nároků jak samy na sebe, tak na děti. Velký rozdíl reflektují zejména ve výchovném působení na prvorozené dítě a děti narozené později. Autoři Dixon, Reyes, Leppert a Pappas (2008) se na základě své studie realizované v USA domnívají, že působení vlivu sourozenecké konstelace může být s rostoucí velikostí rodiny ještě intenzivnější, což se projevuje zejména v rozdílných psychických vlastnostech prvorozených a nejmladších dětí. Ne všechny matky v našem výzkumném souboru však v tomto ohledu reflektovaly mezi dětmi výrazné rozdíly. Část nejmladších dětí v celém souboru byla ještě v batolecím věku, proto jejich osobnostní charakteristiky nebyly pro matky dobře čitelné. Bylo však možné pozorovat rozdíly v požadavcích rodičů na dítě. Velká část matek v rozhovorech popisuje prvorozené, ale také druhorozené děti jako velmi zodpovědné a spolehlivé, schopné v případě potřeby převzít roli rodiče a postarat se o mladší sourozence. Potvrzuje se tak, že starší děti bývají matkami již v mladším věku podporovány k poměrně velké samostatnosti (Furman & Lanthier, 2002). Adler (1935) hovoří o tom, že nejmladší děti vyrůstají často ve vřelejším ovzduší než jejich starší sourozenci. Z výpovědí některých matek našeho výzkumného souboru vyplývá, že jsou k nejmladším dětem o poznání shovívavější a méně důsledné, v porovnání s dětmi dříve narozenými. Zároveň však matky popisují nejmladší děti jako na svůj věk poměrně samostatné, což připisují podnětnému prostředí velké sourozenecké skupiny.

Charakteristika sourozenecké skupiny

Množství společných aktivit sourozenecké skupiny je závislé na věkových rozestupech mezi dětmi. Děti se často dělí do menších skupin podle pohlaví nebo věku. Přestože matky z našeho výzkumného souboru hodnotí vztahy jako „dobré“, výjimkou nejsou hádky a rivalita mezi sourozenci. Rivalita se projevuje například v podobě závisti při narození mladšího

sourozence, bojů o pozornost rodičů a v případě podobně starých dětí také o přízeň kamarádů. Výjimkou také není snaha vyrovnat se nebo předejnat staršího sourozence. Rivalita se samozřejmě vyskytuje také v menších sourozeneckých skupinách, domnívám se však, že vzhledem k velkému počtu dětí se hádky či rivalita mohou násobit, což může být pro rodiče zatěžující. Podle autorů Bossarda a Boola (1956 podle Furman & Lanthier, 2002) se rodiče právě ve velkých rodinách snaží o potlačení rivality, která by mohla narušit stabilitu rodinných vztahů. Více matek v našem výzkumném souboru uvedlo, že se snaží s dětmi příčiny hádek rozebírat, a dbají na to, aby se děti jeden druhému po hádce omluvily.

Sourozenci ve vícedětné rodině společně tráví velké množství času, proto není překvapivé, že mezi nimi dochází také k výchovnému působení. To ostatně potvrzuje většina matek. Starší sourozenci jsou zvyklí o mladší děti pečovat, v případě nepřítomnosti rodičů jsou schopni je plně zastoupit. Starší sourozenci pomáhají mladším s přípravou do školy, cvičí s nimi na hudební nástroj, doprovázejí je do školy či na kroužky, čímž rodičům usnadňují organizaci chodu celé domácnosti. Podle Matějčka (1986) tato dětská zkušenost s péčí o mladší sourozence v dospělosti pomáhá s přijetím vlastních dětí. O významu sourozenecké zkušenosti hovoří také Zukow-Goldring (2002). Podle tohoto autora se dítě, jež pečuje o svého mladšího sourozence, dokáže velmi dobře vcítit do emocionálního stavu svého sourozence, je schopno ho uklidnit, učí se být flexibilní při řešení problémů a také dávat přednost potřebám druhých před vlastními potřebami.

Z výpovědí matek vyplývá, že dítě si ve velké sourozenecké skupině osvojuje důležité sociální dovednosti a sociální citění. Slovy jedné z matek je velká sourozenecká skupina pro dítě „cvičištěm“, na kterém se učí brát ohled na druhé, být jim nápomocen a respektovat je a jejich osobní prostor, pokud chce být samo druhými respektováno. Kromě toho se děti již v brzkém věku učí samostatnosti, zodpovědnosti a také skromnosti, a to hlavně důsledkem nižšího finančního rozpočtu velké rodiny. Z odborné literatury není zcela zřejmé, zda se velikost sourozenecké skupiny skutečně nějak promítá do úrovně sociálních dovedností (např. Blake, Richardson, & Bhattacharya, 1991), zdá se však, že už pouhá přítomnost sourozenců, bez ohledu na jejich počet, poskytuje dítěti výhodu v osvojování si sociálních dovedností nad dítětem, které vyrůstá bez sourozenců (Downey, Condron, & Yucel, 2015).

Téměř všechny matky se shodují na tom, že život ve velké sourozenecké skupině má příznivý vliv na psychický vývoj dětí a rozvoj jejich schopností a dovedností, což hodnotí velmi pozitivně. Při společných činnostech pozorují mladší děti své starší sourozence, inspirují se jimi a napodobují je. Mladší děti se neustále posouvají dopředu, často ve snaze

dohnat své starší sourozence. O starších sourozencích tak můžeme v tomto smyslu hovořit jako o „významných druhých.“ Příznivý vliv starších sourozenců na psychický vývoj dítěte potvrzuje například čínská studie (Dai & Heckman, 2013), která přichází se závěry, že starší sourozenci přispívají k rozvoji kognitivních schopností mladších sourozenců přinejmenším stejnou měrou jako jejich rodiče.

Náboženské vyznání a rozdíly v edukačním působení rodičů

V našem výzkumném souboru byla většina rodin věřících, což není vzhledem k charakteristice populace vícedětných rodin nic neobvyklého. Podle výpovědí matek se náboženské vyznání ve výchově projevuje zejména v předávání křesťanských hodnot. Děti se učí ohleduplnosti k druhým, schopnosti odpouštět, být druhému nápomocen, být pravdomluvný, pokorný a vděčný. Ve výzkumu realizovaném v našem prostředí se nepotvrdil rozdíl mezi vlastnostmi, na které kladou ve výchově dětí důraz věřící rodiče a vlastnostmi, na které kladou důraz nevěřící rodiče (Nešporová, 2010). Křesťanské děti jsou však nejen v rodině, ale také při výuce náboženství, mších svatých či jiných křesťanských aktivitách vyzývány k ohleduplnosti vůči druhým. Domnívám se proto, že se tato skutečnost může nějakým způsobem promítnout do charakteristik dítěte. Jistě by bylo zajímavé věnovat některou studii porovnání prosociálního chování u dětí věřících a nevěřících.

Některé z matek našeho výzkumného souboru reflektovaly odlišnosti v názorech na výchovu mezi manželi. Ty byly ve většině případů způsobeny rozdílnými zkušenostmi rodičů v původní rodině. Tuto názorovou nejednotnost rodičů reflektovalo vždy alespoň jedno z dětí, ani v jednom případě však všichni sourozenci. Domnívám se proto, že některé děti reagují na odlišnosti mezi výchovným působením rodičů citlivěji než jejich sourozenci.

Shrnutí

Tato kvalitativní studie nastiňuje výchovná specifika vícedětných rodin, pravděpodobné příčiny výchovných rozdílů mezi sourozenci a charakteristiku velké sourozenecké skupiny. Vzhledem k tomu, že vícedětným rodinám zatím nebylo věnováno velké množství studií ani odborné literatury, kvalitativní přístup považuji v této situaci za adekvátní a dokonce nezbytný. Za limit této studie považuji skutečnost, že rozhovory byly realizovány pouze s matkami, jejich představa o fungování rodiny může být značně subjektivní. Mnohem komplexnější informace bych získala při realizaci rozhovorů s oběma rodiči nebo se všemi členy rodiny, což by bylo ale velmi časově náročné.

Domnívám se, že k lepšímu poznání výchovných specifíků velkých rodin by vedla rozsáhlejší, tentokrát kvantitativní studie, která by potvrdila, případně vyvrátila některé výzkumné domněnky, které vyzvaly při analýze dat. Velmi zajímavé by podle mého názoru bylo sledovat na větším souboru vícedětných rodin vztah velikosti rodiny k jednotlivým výchovným dimenzím. Potvrdit nebo vyvrátit bychom tak mohli například domněnku o úloze matky jako „přísnějšího rodiče“ ve velké rodině. Přínosem by mohlo být také ověření domněnky týkající se vztahu velikosti rodiny a míry autonomie dětí či rozvoje jejich sociálních dovedností.

ZÁVĚR

Cílem mé diplomové práce bylo popsat způsob výchovy a charakterizovat sourozeneckou skupinu ve vícedětných rodinách. V teoretické části jsem se věnovala východiskům způsobu výchovy, proměnným, které výchovu ovlivňují, a charakteristice vícedětných rodin. Pomocí kvalitativní výzkumné strategie s designem deskriptivní mnohonásobné případové studie jsem se pokusila přiblížit výchovná specifika těchto rodin a hledat možné příčiny výchovných rozdílů mezi sourozenci.

Na základě analýzy dat lze usuzovat, že velikost rodiny se promítá do způsobu a četnosti komunikace rodičů s dětmi, množství společných činností a organizace chodu domácnosti, spojené se zvýšenými požadavky na samostatnost dětí. Rozdílný přístup k výchově jednotlivých dětí je pravděpodobně ovlivněn několika proměnnými: odlišnými osobnostními charakteristikami dětí, projevujícími se zejména v komunikaci rodičů s dětmi; věkem dětí promítajícím se do formy řízení; sourozeneckou konstelací, která se projevuje rozdílnými požadavky rodičů na děti a v neposlední řadě přibývajícím zkušenostmi rodičů, v důsledku kterých se rodiče celkově zklidňují a zmírňují nároky jak na sebe, tak na děti. Sourozenecká skupina plní několik důležitých funkcí: sourozenci si vzájemně kompenzují nedostatek rodičovské pozornosti, starší sourozenci se stávají pro mladší „významnými druhými“ a ve vzájemné interakci si osvojují důležité sociální dovednosti.

Vzhledem k charakteristikám výzkumného souboru tyto závěry rozhodně nelze zobecnit na celou populaci vícedětných rodin. Přínosem této práce je tak zejména rozšíření poznatků o vícedětných rodinách, a to s ohledem na nedostatek odborné literatury věnující se tomuto tématu. V průběhu kvalitativní studie vyvstaly zajímavé výzkumné domněnky, které by se mohly stát předmětem rozsáhlejší kvantitativní studie. Ta by byla pro rozšíření poznatků o této cílové skupině a také pro pracovníky, kteří s vícedětnými rodinami pracují, jistě velkým přínosem.

Seznam použité literatury

- Abdel-Khalek, A. M., & Lynn, R. (2008). Intelligence, family size and birth order: Some data from Kuwait. *Personality and Individual Differences*, 44(4), 1032–1038.
- Adler, A. (1935). *Člověk jaký jest: základy individuální psychologie*. Praha: Orbis.
- Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior. *Child Development*, 37(4), 887–907.
- Baumrind, D. (1972). An exploratory study of socialization effects on black children: Some black-white comparisons. *Child Development*, 43, 261–267.
- Baumrind, D. (1975). The contributions of the family to the development of competence in children. *Schizophrenia Bulletin*, 1(14), 12–37.
- Baumrind, D. (2005). Patterns of parental authority and adolescent autonomy. *New directions for child and adolescent development*, 108, 61–69.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child development*, 55(1), 83–96.
- Belsky, J., & Barends, N. (2002). Personality and parenting. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting Volume 3, Being and Becoming a Parent* (pp. 415–438). Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum. Získáno z <https://code.google.com/archive/p/judzrun-children/downloads>
- Black, S. E., Devereux, P. J., & Salvanes, K. G. (2010). Small family, smart family? Family size and the IQ scores of young men. *Journal of Human Resources*, 45(1), 33–58.
- Blake, J., Richardson, B., & Bhattacharya, J. (1991). Number of siblings and sociability. *Journal of Marriage and the Family*, 53(2), 271–283.
- Blatný, M. (2010). *Psychologie osobnosti: hlavní témata, současné přístupy*. Praha: Grada.

- Bobbitt-Zeher, D., & Downey, D. B. (2012). Number of siblings and friendship nominations among adolescents. *Journal of Family Issues*, 34(9), 1175–1193.
- Bornstein, M. H. (2002). Parenting infants. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting Volume 1* (pp. 3–43). Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum. Získáno z <https://code.google.com/archive/p/judzrun-children/downloads>
- Collins, W. A., Madsen, S. D., & Susman-Stillman, A. (2002). Parenting during middle childhood. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting Volume 1* (pp. 73–101). Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum. Získáno z <https://code.google.com/archive/p/judzrun-children/downloads>
- Čáp, J. (1993). *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Univerzita Karlova.
- Čáp, J. (1995). Způsob výchovy v rodině a jeho interakce s dalšími podmínkami ve vývoji dítěte. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 30(2), 147–163.
- Čáp, J. (1996). *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV.
- Čáp, J. (1999). Styly rodinné výchovy. *Psychologie dnes*, 5(8), 23–25.
- Čáp, J., & Boschek, P. (1994). *Dotazník pro zjišťování způsobu výchovy v rodině. Příručka*. Bratislava – Brno: Psychodiagnostika, sro.
- Čáp, J., & Boschek, P. (1996). Faktory osobnosti adolescentů ve vztahu ke způsobu výchovy v rodině. *Československá psychologie*, 40(6), 465–479.
- Čáp, J., & Boschek, P. (1998). Způsob výchovy v rodině a osobnost dítěte. *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 33(1), 35–44.
- Čáp, J., Čechová, V., & Boschek, P. (2000). *Dotazník stylů výchovy pro děti od 8 do 12 let*. Praha: IPPP.
- ČSÚ (2014a). *Základní charakteristiky vybraných církví k 26. 3. 2011*. Získáno z <https://www.czso.cz/csu/czso/nabozenska-vira-obyvatele-podle-vysledku-scitani-lidu-2011-61wegp46fl>

- ČSÚ (2014b). *Základní rozdělení věřících podle způsobu deklarace víry k 26. 3. 2011 a hlavní charakteristiky věřících*. Získáno z <https://www.czso.cz/csu/czso/nabozenska-vira-obyvatel-podle-vysledku-scitani-lidu-2011-61wegp46fl>
- ČSÚ (2015). *Graf 2 Úhrnná plodnost a průměrný věk matek, 1920 – 2014*. Získáno z https://www.czso.cz/csu/czso/obyvatelstvo_hu
- Dai, X., & Heckman, J. J. (2013). Older siblings' contributions to young child's cognitive skills. *Economic modelling*, 35, 235–248.
- Darling, N., & Steinberg, L. (1993). Parenting style as context: An integrative model. *Psychological bulletin*, 113(3), 487–496.
- de Haan, A. D., Deković, M., & Prinzie, P. (2012). Longitudinal impact of parental and adolescent personality on parenting. *Journal of personality and social psychology*, 102(1), 189–199.
- Denissen, J. J., Van Aken, M. A., & Dubas, J. S. (2009). It takes two to tango: How parents' and adolescents' personalities link to the quality of their mutual relationship. *Developmental Psychology*, 45(4), 928–941.
- Dixon, M. M., Reyes, C. J., Leppert, M. F., & Pappas, L. M. (2008). Personality and birth order in large families. *Personality and individual differences*, 44(1), 119–128.
- Downey, D. B., & Condrón, D. J. (2004). Playing well with others in kindergarten: The benefit of siblings at home. *Journal of Marriage and Family*, 66(2), 333–350.
- Downey, D. B., Condrón, D. J., & Yucel, D. (2015). Number of siblings and social skills revisited among American fifth graders. *Journal of Family Issues*, 36(2), 273–296.
- Edwards, C. P., & Liu, W. (2002). Parenting toddlers. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting Volume 1* (pp. 45–71). Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum. Získáno z <https://code.google.com/archive/p/judzrun-children/downloads>

- Farková, M. (2009). *Dospělost a její variabilita*. Praha: Grada.
- Furman, W., & Lanthier, R. (2002). Parenting siblings. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting Volume 1* (pp. 165–188). Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum. Získáno z <https://code.google.com/archive/p/judzrun-children/downloads>
- Gfroerer, K. P., Kern, R. M., Curlette, W. L., White, J., & Jonynienė, J. (2011). Parenting Style and Personality: Perceptions of Mothers, Fathers, and Adolescents. *Journal of Individual Psychology*, 67(1), 57–73.
- Gillernová, I. (2004). Způsob výchovy v současné české rodině z pohledu dospívajících chlapců a dívek. Psychologické dny 2004: Svět žen a svět mužů. Polarita a vzájemné obohacování. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci. Získáno z <http://cmps.ecn.cz/pd/2004/texty/pdf/gillernova.pdf>
- Gillernová, I. (2009a). Edukační interakce rodičů a dětí a její proměny v reflexi dospívajících. *Československá Psychologie*, 53(3), 209–223.
- Gillernová, I. (2009b). Společné činnosti rodičů a dětí a styly rodičovské výchovy. *Československá Psychologie*, 53(4), 336–361.
- Gillernová, I. (2011). Změny rodičovských stylů výchovy v české rodině. In I. Gillernová, V. Kebza & M. Rymeš. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí* (s. 121–134). Praha: Grada.
- Godina, L. (2014). Religion and parenting: ignored relationship?. *Child & Family Social Work*, 19(4), 381–390.
- Hamplová, D., Pikálková, S., & Rychtaříková, J. (2003). *České ženy: vzdělání, partnerství, reprodukce a rodina*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Hartl, P., & Hartlová, H. (2009). *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum: základní metody a aplikace*. Praha: Portál.

- Hirschová, M., & Kreidl, M. (2012). Vliv počtu sourozenců na matematickou, čtenářskou a přírodovědnou gramotnost v ČR. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 48(4), 697–735.
- Hoskovcová, S. (2006). *Psychická odolnost předškolního dítěte*. Praha: Grada.
- INSEE (2015). *Natalité – Fécondité*. Získáno z http://www.insee.fr/fr/themes/document.asp?reg_id=0&ref_id=T15F035
- Jurčová, D. (2005). *Slovník demografických pojmů*. Získáno z http://www.infostat.sk/vdc/pdf/slovník_2verdd.pdf
- Karwath, C., Relikowski, I., & Schmitt, M. (2014). Sibling structure and educational achievement: How do the number of siblings, birth order, and birth spacing affect children's vocabulary competences?. *Zeitschrift für Familienforschung-Journal of Family Research*, 26(3), 374–398.
- Khodarahimi, S., & Ogletree, S. L. (2011). Birth order, family size, and positive psychological constructs: What roles do they play for Iranian adolescents and young adults?. *Journal of Individual Psychology*, 67(1), 41–56.
- Kidwell, J. S. (1981). Number of siblings, sibling spacing, sex, and birth order: Their effects on perceived parent-adolescent relationships. *Journal of Marriage and the Family*, 2, 315–332.
- Kochanska, G., Koenig, J. L., Barry, R. A., Kim, S., & Yoon, J. E. (2010). Children's conscience during toddler and preschool years, moral self, and a competent, adaptive developmental trajectory. *Developmental psychology*, 46(5), 1320–1332.
- Kowal, A., & Kramer, L. (1997). Children's understanding of parental differential treatment. *Child Development*, 68(1), 113–126.
- Křivohlavý, J. (2012). *Optimismus, pesimismus a prevence deprese*. Praha: Grada.
- Labudová, Z. (2010). *A to jsou všechny ty děti fakt vaše?* Získáno z <http://www.maminka.cz/clanek/deti-a-materstvi/to-jsou-vsechny-ty-deti-fakt-vase>

- Lábusová, E. (2007). Jak velkou mít rodinu?. *Miminko*, 5(6), 56–59.
- Lewin, K., Lippitt, R., & White, R. K. (1939). Patterns of aggressive behavior in experimentally created “social climates”. *The Journal of social psychology*, 10(2), 269–299.
- Matějček, Z. (1986). *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum.
- Miovský, M. (2006). *Kvalitativní přístup a metody v psychologickém výzkumu*. Praha: Grada.
- Možný, I. (2006). *Rodina a společnost*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MPSV (2005). *Národní koncepce rodinné politiky*. Získáno z http://www.mpsv.cz/files/clanky/2125/koncepce_rodina.pdf
- Nešporová, O. (2010). Jak náboženství ovlivňuje rodinný život?. *Lidé města/Urban People*, 12(1), 61–88.
- Plaňava, I. (1998). *Spolu každý sám*. Praha: Lidové noviny.
- Plháková, A. (2003). *Učebnice obecné psychologie*. Praha: Academia.
- Prinzie, P., Stams, G. J. J., Deković, M., Reijntjes, A. H., & Belsky, J. (2009). The relations between parents’ Big Five personality factors and parenting: A meta-analytic review. *Journal of personality and social psychology*, 97(2), 351–362.
- Putnam, S. P., Sanson, A. V., & Rothbart, M. K. (2002). Child temperament and parenting. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting Volume 1* (pp. 255–277). Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum. Získáno z <https://code.google.com/archive/p/judzrun-children/downloads>
- Rabušic, L. (2001). *Kde ty všechny děti jsou?*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Roskam, I., & Meunier, J. C. (2009). How do parenting concepts vary within and between the families?. *European journal of psychology of education*, 24(1), 33–47.

- Rozehnalová, M. (2004). *Eseje o rodině, manželství a rodičovství*. Praha: Free Teens Press.
- Steinberg, L., & Silk, J. S. (2002). Parenting adolescents. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting Volume 1* (pp. 103–133). Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum. Získáno z <https://code.google.com/archive/p/judzrun-children/downloads>
- Suchomelová, A. (2013). *Matky ve vícedětných rodinách a jejich životní spokojenost*. (Bakalářská práce, Pedagogická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice, Česká Republika) Získáno z <http://theses.cz/id/liti49/>.
- Svobodová, K. (2006). *Životní situace vícedětných rodin*. Získáno z http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_241.pdf
- Svobodová, Kamila (2008). *Analýza: Preferované počty dětí v rodině*. Získáno z http://www.demografie.info/?cz_detail_clanku&artclID=546
- Valenta, M., Michalík, J., & Lečbych, M. (2012). *Mentální postižení: v pedagogickém, psychologickém a sociálně-právním kontextu*. Praha: Grada.
- Vlčková, K. (2013). *Vícedětné rodiny s dětmi v České republice* (Diplomová práce, Fakulta sociálních věd, Karlova univerzita v Praze, Praha). Získáno z <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/120126366>
- Zukow-Goldring, P. (2002). Sibling caregiving. In M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting Volume 3, Being and Becoming a Parent* (pp. 253–286). Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum. Získáno z <https://code.google.com/archive/p/judzrun-children/downloads>

Přílohy

Příloha 1

Jádro rozhovoru - okruhy s přibližným zněním otázek

A. Emoční vztah

- Když se zamyslíte nad tím, jak společně s dětmi trávíte čas, co Vás jako první napadne? Vzpomenete si na nějakou společnou aktivitu s dětmi, která vám dělá radost?
- Jezdíte společně na dovolené? Podnikáte nějaké výlety? Kdo vymýšlí, kam pojedete? Zapojujete do organizace společných aktivit také děti?
- Má pro Vás nějaký význam, když děláte něco všichni dohromady, celá rodina?
- Děláte ráda nějakou činnost třeba i jenom s jedním z Vašich dětí?
- Co Vaše děti dělají nejčastěji ve volném čase? Mají nějaké kroužky?
- Když má některé z Vašich dětí nějaký závažný problém, ve škole, se spolužákem nebo kamarádem, jak se o problému dozvíte? Od koho?
- Povídají Vám děti o tom, co je trápí? Povídat si s dětmi o jejich dnu ve škole, jejich problémech ve škole, co se děje s jejich kamarády nebo prostě o tom, co se jim honí hlavou?
- Myslíte si, že máte dostatek prostoru na to, abyste jednotlivým dětem mohla věnovat tolik času a pozornosti, kolik byste si přála?
- Zkusila byste mi říct, co na svých dětech obdivujete? Čeho si na nich vážíte?
- Je něco, co Vás na nich naopak štve nebo Vám dělá starosti?

B. Řízení

- Zajímalo by mě, jak a zda vůbec se Vaše děti nějak podílejí na chodu domácnosti. Zastávají třeba nějaké úkoly?
- Kontrolujete s manželem děti při přípravě do školy?
- Jak jsou pro vás důležité jejich známky ve škole?
- Jak jako rodiče reagujete, když Vaše děti zlobí, nesplní úkoly nebo požadavky, které jste jim zadali? Používáte nějaké tresty?
- Když naopak děti něco dobře zvládnou, odměňujete je nějak?
- Očekáváte od svých dětí samostatnost, nebo máte raději věci sama pod kontrolou?

C. Proměnné působící na způsob výchovy

- Myslíte si, že jsou Vaše děti povahově podobné nebo se od sebe liší?
- Máte pocit, že na jednotlivé děti při výchově „platí“ to samé?
- S přibývajícím věkem dětí často roste množství jejich povinností (např. ve škole) a zároveň také jejich možnosti. Myslíte si, že to platí i ve Vaší rodině?

D. Sourozenecká skupina

- Jak byste popsala vztahy mezi sourozenci ve Vaší rodině?
- Myslíte si, že čas, který tráví děti společně, jim dělá radost? Napadá Vás nějaká aktivita, kterou Vaše děti dělají společně?
- Vnímáte mezi sourozenci nějakou rivalitu?
- Říká se, že ve větších rodinách se děti do určité míry vychovávají navzájem. Řekla byste, že to platí i ve Vaší rodině?

E. Proměnné působící na způsob výchovy (pokračování)

- Máte pocit, že jste se s přibývajícimi dětmi nějak změnila? Přehodnotila jste něco ve výchově Vašich dětí? Změnila svůj přístup?
- Shodujete se s manželem v názorech na výchovu?
- Myslíte si, že ve velké rodině platí podobná pravidla jako v té malé?
- Řekla byste, že je výchova ve velké rodině pro rodiče jednodušší, anebo naopak složitější, než v malé rodině?
- Myslíte si, že jste při výchově dětí nějak ovlivněna Vaší původní rodinou?
- Myslíte si, že jste při výchově dětí nějak ovlivněna svým náboženským vyznáním? Pokud ano, jak se víra projevuje v každodenním životě Vaší rodiny?
- Jste ráda, že máte velkou rodinu?

Příloha 2

Verze dotazníku pro rodiče

Dotazník stylů výchovy v rodině pro děti od 8 do 12 let (verze pro matky)					
<i>Přečtěte si následující otázky a zkuste na ně odpovědět tak, jak si myslíte, že by na ně odpovědělo Vaše dítě (dětí). Napište buď ANO nebo NE. Jestliže se nemůžete rozhodnout, napište NĚKDY.</i>					
	D1	D2	D3	D4	D5
0. Maminka často vaří večeři.					
1. Maminka si se mnou často hraje nebo povídá.					
2. Maminka mě často hubuje.					
3. Maminka mě pořád kontroluje.					
4. Když chci jít ven nebo na návštěvu, maminka mě vždy pustí.					
5. S maminkou jsme dobří kamarádi.					
6. Maminka mi často říká, abych ji nezdržoval(a).					
7. Maminku musím vždy HNED poslechnout.					
8. Když se na něco vymlouvám, maminka mi to věří.					
9. Maminka má radost, když se mi něco povede.					
10. Maminka říká, že bratr, sestra, nebo jiné dítě je lepší než já.					
11. Maminka mi pořád něco poručí a zakazuje.					
12. Když mě táta chce potrestat, maminka mě chrání.					
13. S maminkou je legrace, často se spolu zasmějeme.					
14. Maminka si stěžuje, že je se mnou moc práce a starostí.					
15. Maminka je moc přísná.					
16. Můžu chodit domů v kolik hodin chci. Mamince je to jedno.					
17. Maminka mi ráda pomůže, když sám (sama) něco neumím.					
18. Maminka si o mně myslí, že jsem zlobivé dítě.					
19. Maminka mě často trestá.					
20. Když se mi nechce do školy a vymluvím se, že mě něco bolí, maminka mi to uvěří.					
21. Rád(a) s maminkou něco dělám společně (vařím, uklízím,...).					
22. Často na mně maminka vidí něco špatného.					
23. Maminka mi zakazuje běhat venku jako běhají ostatní děti.					
24. Často odmítnu jíst oběd nebo večeři. Maminka mi pak dá něco jiného.					
25. Maminka mne s sebou ráda bere na nákup, na návštěvu, k nějaké práci.					
26. Maminka na mne často křičí a rozčiluje se.					
27. Maminka chce, abych měl(a) pořád jen dobré známky.					
28. Maminka mi často dává dárky nebo peníze.					

Dotazník stylů výchovy v rodině pro děti od 8 do 12 let. (verze pro otce)

Přečtěte si následující otázky a zkuste na ně odpovědět tak, jak si myslíte, že by na ně odpovědělo Vaše dítě (dětí).
Napište buď ANO nebo NE. Jestliže se nemůžete rozhodnout, napište NĚKDY.

	D1	D2	D3	D4	D5
0. Táta často vaří večeři.					
1. Táta si se mnou často hraje nebo povídá.					
2. Táta mě často hubuje.					
3. Táta mě pořád kontroluje.					
4. Když chci jít ven nebo na návštěvu, táta mě vždy pustí.					
5. S tátou jsme dobří kamarádi.					
6. Táta mi často říká, abych ji nezdržoval(a).					
7. Táta musím vždy HNED poslechnout.					
8. Když se na něco vymlouvám, táta mi to věří.					
9. Táta má radost, když se mi něco povede.					
10. Táta říká, že bratr, sestra, nebo jiné dítě je lepší než já.					
11. Táta mi pořád něco poručí a zakazuje.					
12. Když mě maminka chce potrestat, táta mě chrání.					
13. S tátou je legrace, často se spolu zasmějeme.					
14. Táta si stěžuje, že je se mnou moc práce a starostí.					
15. Táta je moc přísný.					
16. Můžu chodit domů v kolik hodin chci. Tátovi je to jedno.					
17. Táta mi rád pomůže, když sám (sama) něco neumím.					
18. Táta si o mně myslí, že jsem zlobivé dítě.					
19. Táta mě často trestá.					
20. Když se mi nechce do školy a vymluvím se, že mě něco bolí, táta mi to uvěří.					
21. Rád(a) s tátou něco dělám společně (vařím, uklízím,...).					
22. Často na mně táta vidí něco špatného.					
23. Táta mi zakazuje běhat venku jako běhají ostatní děti.					
24. Často odmítnu jíst oběd nebo večeři. Táta mi pak dá něco jiného.					
25. Táta mne s sebou rád bere na nákup, na návštěvu, k nějaké práci.					
26. Táta na mne často křičí a rozčiluje se.					
27. Táta chce, abych měl(a) pořád jen dobré známky.					
28. Táta mi často dává dárky nebo peníze.					

Příloha 3

Otevřené kódování

Kategorie	Subkategorie
Společné činnosti	<ul style="list-style-type: none">○ Aktivity rodiče pouze s jedním z dětí○ Účast na společných aktivitách v závislosti na věku dětí
Aktivity ve volném čase dětí	<ul style="list-style-type: none">○ Kroužky○ Křesťanské aktivity
Komunikace v rodině	<ul style="list-style-type: none">○ Prostor pro komunikaci s jednotlivými dětmi○ Rozdíl v komunikaci rodiče s jednotlivými dětmi
Pomoc v domácnosti	<ul style="list-style-type: none">○ Služby
Škola/Příprava do školy	<ul style="list-style-type: none">○ Samostatnost s rostoucím věkem○ Školní prospěch
Tresty a odměny	<ul style="list-style-type: none">○ Tresty○ Odměny
Sourozenecká skupina	<ul style="list-style-type: none">○ Organizace dětských pokojíčků○ Vztahy v sourozenecké skupině○ Společné aktivity sourozenců○ Sourozenecká rivalita○ Výchovné působení mezi sourozenci○ Péče o mladší sourozence○ Vlastnosti dítěte ve velké rodině○ Sourozenecká konstelace<ul style="list-style-type: none">● <i>Prvorozený</i>● <i>Druhorozený</i>● <i>Benjamínek</i>○ Výchovné rozdíly mezi sourozenci<ul style="list-style-type: none">● <i>Pohlaví</i>● <i>Povaha dítěte</i>● <i>Věk</i>
Specifika velkých rodin	<ul style="list-style-type: none">○ Výhody○ Nevýhody
Rodiče	<ul style="list-style-type: none">○ (Ne)shoda ve výchovném přístupu rodičů○ Změna s přibývajícím věkem matky○ Hodnota velké rodiny pro matku
Náboženské vyznání	<ul style="list-style-type: none">○ Vliv náboženského vyznání na výchovu dětí

Příloha 4

Axiální kódování

Kategorie	Subkategorie
Výchovná specifika velké rodiny	<ul style="list-style-type: none">○ Komunikace rodičů s dětmi<ul style="list-style-type: none">• <i>Rozdílné charakteristiky dětí</i>• <i>Čas na povídání s jednotlivými dětmi</i>○ Organizace chodu domácnosti<ul style="list-style-type: none">• <i>Řád a pravidelnost</i>• <i>Samostatná příprava do školy</i>○ Společné činnosti
Výchovné odlišnosti mezi jednotlivými sourozenci	<ul style="list-style-type: none">○ Věk dětí○ Osobnostní charakteristiky dítěte○ Přibývající zkušenosti rodičů○ Sourozenecká konstelace
Další proměnné ovlivňující způsob výchovy v rodině	<ul style="list-style-type: none">○ Původní rodina rodičů○ Náboženské vyznání
Sourozenecká skupina	<ul style="list-style-type: none">○ Vztahy mezi sourozenci<ul style="list-style-type: none">• <i>Společné aktivity</i>• <i>Rivalita</i>○ Výchovné působení mezi sourozenci<ul style="list-style-type: none">• <i>Péče o mladší sourozence</i>• <i>Sourozenci jako významní druzí</i>• <i>Vlastnosti, které si dítě osvojuje v sour. skupině</i>